

WWW.UNI.NS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

ИЗЛАЗИ ДВА ПУТ сваког месеца у свескама од 3 и више табака.
ЦЕНА ЈЕ: ЗА СРБИЈУ 12 ДИИ., А ЗА АУСТРО-УГАРСКУ 15 ДИИ. НА ГОДИНУ

Претплата се шаље УПРАВИ Државне Штампарије,
а рукописи УРЕДНИШТВУ.

ХИИ СВЕСҚА

1. НОВЕМБРА 1880. г.

ГОДИНА I

МИЛАН М. ОБРЕНОВИЌ IV.

ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ И БОЉИ НАРОДА

УКАЗ СРПСКИ

Уважавајући оставке, које су Нам поднели:

Наш председник министарског савета, министар иностраних дела г. **Јован Ристић**,

Наш министар унутрашњих дела г. **Радивоје Милојковић**,

Наш министар просвете и црквених дела г. **Алипије Васиљевић**,

Наш министар финансије г. **Владимир Јовановић**,

Наш министар грађевина, пуковник г. **Стеван Здравковић**,

Наш министар војни, потпуковник г. **Јован Мишковић**,

Наш министар правде г. **Јован Авакумовић**,

разрешавамо их од досадашњих њихових дужности, и стављамо их на расположење.

А постављамо:

За Нашег председника министарског савета и министра правде г. **Милана С. Пироћанца**, члана касационог суда,

19 октобра 1880 год.
у Београду

Председник министарског савета,
министар правде,

М. С. ПИРОЋАНАЦ с. р.

за Нашег министра војног, генерала г. **Милојка Лешјанина**,

за Нашег министра просвете и црквених дела г. **Стојана Новаковића**, професора велике школе,

за Нашег министра иностраних дела г. **Чедомиља Мијатовића**, министра у пензији,

за Нашег министра унутрашњих дела г. **Милутина Гарашанина**,

за Нашег министра грађевина г. **Јеврема Гудовића**, начелника министарства финансије,

За заступника министра финансије, Нашега министра иностраних дела г. **Чедомиља Мијатовића**.

Наш председник министарског савета, министар правде, нека овај указ изврши.

М. М. ОБРЕНОВИЋ с. р.

Његово Височанство, Ћњав, на предлог министра просвете и црквених послова, благоволио је указом од 4 Октобра о. г. решити:

Да се др. **Јован Јовановић**, контрактурални дра- | матург народног позоришта, отпусти из државне службе,
по молби својој.

Његово Височанство, Ћњав, на предлог министра просвете и црквених послова, благоволио је указом од 10 Октобра о. г. поставити:

У великој школи

За професора, **Јована Бошковића**, библиотекара и чувара народног музеја, по потреби службе;

У народној библиотеци и музеју

За библиотекара и чувара народног музеја, архимандрита **Нићфора Дучића**.

ПОСТАВЉЕЊА НАСТАВНИКА У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

Анеа Веселићева, за учитељку женског рада у III | IV и V разреду више женске школе, 10 Октобра о. г.

ПОСТАВЉЕЊА УЧИТЕЉСКА

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 8. ОКТОБРА О. Г. ПОСТАВЉЕНИ СУ ЗА НАСТАВНИКЕ У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА И ТО:

У алексиначком округу

Марија Николићева, за заступницу учитељке основне женске школе у Ражњу.

У београдском округу

Коста Живковић, за привременог учитеља десете класе основне школе у Конатицама.

У ваљевском округу

Евица М. Тодоровићка, за заступницу учитељке основне мушке школе у Скељи.

У књажевачком округу

Лепосава Јокићева, за привремену учитељицу десете класе I разреда основне женске школе у Књажевцу.

У крагујевачком округу

Савка Жељезовска, за учитељицу девете класе III разреда основне женске школе у Крагујевцу.

Светозар Вујичић, богослов, за учитеља десете класе основне школе у Грошници.

У крајинском округу

Софија Петровићева, за заступницу учитељке основне мушке школе у Великој Врбци.

У крушевачком округу

Томанија Трајковићева, за привремену учитељицу десете кл. II разреда мушке школе у Трстенику.

У нишком округу

Софија Коларевићева, за привремену учитељицу десете класе I разреда III одељења основне мушке школе у Лесковцу.

У пожаревачком округу

Љубомир Поповић, за заступника учитеља основне школе у Кобиљу.

Јулијана Царевићева, за учитељицу десете кл. III разреда I одељења основне мушке школе у Пожаревцу.

Аврам Стаматовић, за привременог учитеља десете класе основне школе у Жагубици.

Лепосава Димитријевићева, за привремену учитељицу десете класе II разреда основне мушке школе у Петровцу.

У смедеревском округу

Марија И. Младеновићева, за привремену учитељицу десете класе основне женске школе у Паланци.

У црноречком округу

Благоје Ристић, за заступника учитеља III и IV разреда основне школе у Злоту.

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 8. ОКТОБРА О. Г. ПРЕМЕШТЕНИ СУ СА СЛУЖБОМ ОВИ НАСТАВНИЦИ ОСНОВНИХ ШКОЛА И ТО:

У вароши Београду

Даница Петровићка, учитељица I и II разреда женске школе палилуке, у I разред исте школе.

Драга Станојевићева, учитељица III и IV разреда женске школе палилуке у II III и IV разред исте школе.

Пијада Капетановићка, учитељица I разреда женске школе на Јалији, у I и IV разред исте школе.

Регина Јелишева, учитељица II III и IV разреда женске школе на Јалији и II и III разред исте школе.

Софија Мићићка, учитељица I разреда I одељења женске школе у Смедереву, у II разред мушке школе палилуке.

Софроније Павловић, учитељ I и II разреда мушке школе палилуке, у I разред исте школе.

У књажевачком округу

Јелена Максимовићка, учитељица десете класе I и II разреда основне женске школе у Књажевцу, у II разред исте школе.

У крагујевачком округу

Вожа Вожић, учитељ основне школе грошничке, у II разред I одељења основне школе у Крагујевцу.

У крушевачком округу

Глигорије Белопавлић, учитељ девете класе I и II разреда основне школе трстеничке за учитеља осме класе I разреда исте школе.

У нишком округу

Милан Новичић, учитељ шесте класе II разреда основне мушке школе нишке, у II одељење истог разреда.

Сретен Драговић, учитељ седме класе II разреда I одељења основне мушке школе крагујевачке, у II разред II одељење основне школе у Нишу.

Љубица Протићка, учитељица девете класе II разреда основне женске школе нишке, у I разред IV одељење мушке школе у Нишу.

Марија Драговићка, учитељица шесте класе III разреда основне женске школе крагујевачке, за учитељицу пете класе II разреда основне женске школе у Нишу.

Вожа Ружић учитељ десете класе основне школе островичке, у Разгојну.

У подринском округу

Петар Црнчевић, учитељ пете класе I, II и III разреда основне школе крупањске, у II, III и IV разред исте школе.

Софија Петровићка, привремена учитељица десете класе основне школе скелске, у округу ваљевском, за учитељицу I разреда мушке школе у Крупњу.

У пожаревачком округу

Сава Протић, учитељ осме класе III разреда I одељења основне школе пожаревачке, у IV разред II одељење при истој школи.

Софија Јовановићка, привремена учитељица десете класе основне школе макачке, у Батушу.

Ђорђе Живковић, учитељ девете класе основне школе батушке, у Макце.

Петар Лукић, учитељ седме класе I и II разреда основне школе у Петровцу, у I разред исте школе.

У смедеревском округу

Катарина Ристићева, учитељица основне женске школе паланачке, у I разред I одељење основне женске школе у Смедереву.

У ужичком округу

Боста Јовановић, учитељ четврте класе сва четири разреда основне школе аријске, у III и IV разред исте школе.

Сретен Лазаревић, учитељ девете класе основне школе јопаничке, округа пожаревачког, у I и II разред школе аријске.

Милева Требинчева, учитељица девете класе основне женске школе пожешке, у I разред мушке школе пожешке.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 16. ОКТОМБРА ОВЕ ГОДИНЕ
УНАПРЕЂЕНИ СУ:

У вароши Београду

Даница Петровиќа, привремена учитељица десете класе I разреда основне женске школе палилулске у десету класу.

Регина Јелишева, учитељица десете класе II и III разреда основне женске школе на Јалији. у девету класу.

Софија Мићиќа, учитељица пете класе II разреда основне мушке школе палилулске, у четврту класу.

У београдском округу

Михаило Рашић, привремени учитељ десете класе основне школе вишњичке, у десету класу.

У крагујевачком округу

Јован Влајковић, учитељ десетн класе основне школе јагњилске, у девету класу.

Милош Домановић, учитељ осме класе основне школе јарушичке, у седму класу.

У пожаревачком округу

Марко Недељковић, учитељ десете класе основне школе салаковачке, у девету класу.

АКТОМ Г. МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА ОД 6. ОКТОМБРА О. Г. РАЗРЕШЕНИ
СУ ОД УЧИТЕЉСКЕ ДУЖНОСТИ:

У београдском округу

Алекса Стефановић, привремени учитељ десете класе основне школе у Конатицама.

У крајинском округу

Коста Бугарски, учитељ основне школе у Великој Врбци.

У пожаревачком округу

Александар Николајевић, учитељ десете класе основне школе у Кобиљу.

Василије Поповић, учитељ десете класе основне школе у Жагубици.

У куријском округу

Ђура Животић, учитељ основне школе гложанске.

У црноречком округу

Лазар Мартиновић, учитељ III и IV разреда основне школе у Злоту.

ПИСМА МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА
АРХИЈЕРЕЈСКОМ САБОРУ

I

Потреба преобразовања и уређења свеколиког стања нашег свештенства оба реда неопходна је.

Млад свештеник, тек што из школе изађе и у живот ступи, срета се скоро на сваком кораку са тегобама свога тешког и доста неодређеног положаја. И онда, када је од неопходне потребе, да свеколику своју пажњу обрати на то, какви ће му бити његови први кораци у животу, од којих често пута зависи судбина свега потоњег живота његовог, — он је постављен у положај, у коме се често пута снага његова ломи не само бесплодно, него и штетно. Тако,

између осталог, мирско свештенство постављено је у положај због кога мора чешће долазити у сукоб са парохијанима, због наплате за свештенодејства.

Колико је ово штетно по морални углед, не само свештенства, него и саме свете вере, лако је појмити.

Не мање и стање монашког свештенства такво је, да је већ наступило крајње доба, да се и оно преуреди тако, како ће сви они, који у зидинама манастира траже тихога склоништа, ради спасења своје душе, наћи довољно повољних и обезбеђених услова за своје духовно напредовање, па тиме бити истински свештеници свете вере и моралних врлина.

Значајно је, да је потреба преобразовања свеколиког стања нашег свештенства оба реда, толико избила на површину, да су ретки скупштински састанци у којима не би се чуо глас о овоме, па често пута и са горким изливима убеђења.

Све ово побудило ме је, да Архијерејски Сабор умолим, да у садашњим својим седницама узме ово важно питање у претрес, те да размисли о томе: да ли би боље било, да се преобразовање и уређење стања код оба реда свештенства у један мах предузме, те да се у моралном и у материјалном погледу постигне једна хармонијска целина.

Познато је Архијерејском Сабору, да велике материјалне жртве, које се изискиваху за остварење свију дојакошњих пројеката, беху каменом спотицања. Не би ли у овоме случају монашки ред притекао својој сабраћи — мирском свештенству — у помоћ, на следећи начин:

а. Да манастири уступе своје парохије мирском свештенству. На овај начин мирско свештенство добило би веће и уређеније парохије, — монашко свештенство избавило би се од свију оних, за њих саблажљивих призора, који се природно јављају у светскоме животу, а уједно би добило прилике и могућности, да у духу црквених канона и сходно своме завету, обрате свеколику пажњу на своје духовно унапређење.

б. Да се према малом броју монашких лица (127) смањи број манастира (од 54 на 25) тако, како ће у сваком округу остати по један историјски или иначе значајан манастир, с тим, да се при сваком таквом манастиру заведе по једна пољо-привредна практичка школа, у којој би монаси обучавали децу науци о вери, читању, писању, рачунању, уз једног стручног учитеља, који би деци предавао пољопривредна и друга неопходна знања, имајући на ум практички рад као главно, а теорију као објашњавајуће средство. Ово би манастирима подигло углед у народу, а монасима би дало прилике, да, поред молитве и црквенске службе, послуже оваквом просветном и корисном великом службом Богу и народу.

в. Поред ових манастира желети би било, да се задрже још четири знаменита историјска манастира на удесним местима тако, како би се у једноме од њих основала црквена и духовна у опште печатња, где би монашествујућа лица били радници и коректори књига. Крајње је време да у овоме и даље још не изостајемо иза наших предака, који су и школом и књигом манастирском многа добра допринели и код Бога се посветили а у народу прославили се. У другој манастиру имала би се завести црквенска сликарска школа. Грешно би било и даље оставити, да независна Србија црквенску књигу, и књигу о св. вери својој, па и слике својих светитеља, из туђих руку добија. Крајње је време, да се у тихој убежишту мана-

стирком обнови српски живопис и ка усавршавању своје пође. У трећем манастиру могла би се завести школа резарства, где би се монаси изучавали изрезавати крстове, иконе и у опште сав резачки посао за иконостасе и црквенске украсе. Време је и за ово, да независна отачествена црква не оставља овај красни и угледни посао у рукама непосвећених туђинаца и неуких самоуга наших. Најзад, у четвртном манастиру могао би се основати један богоугодан завод, где би напуштена сирочад и она, која су без родитеља остала, нашла себи склоништа и помоћи, да се спреме за корисне поштене раднике у друштву. Уједно би се овде прикупљала и сва она деца, која су непажњом или иначе осакаћена, — те би и прва и ова друга имала да, поред првих знања из књиге, изуче по један, или и више заната, које узмогну према свом телесном недостатку. Манастир би са оваким богоугодним заводом био прибежиште и лечебница свију недужних; служио би на овај начин на понос цркве и на корист народа нашег.

г. Од свију манастира имале би се одузети земље и општинама на повремену отплату уступити. Манастирима пак задржало би се само толико земље, колико им је нужно ради практике пољопривредне школе и домаће потребе. Новац од продатих земаља манастирских употребио би се на образовање духовног фонда, из кога би свештенство оба реда добијало своје издржање. Подаци, који се имају у рукама, јасно сведоче, да богате шуме, ливаде, воћњаци, виногради и т. д. манастирски изложени су случајности и доносе користи онолико, колико воље и вештине има онај, који рукује с њима. Може се одсечно тврдити, да је сувише незнатна корист од оваквог као до сада, руковања манастирским добрима. С тога је природно желети, да се монашка лица ослободе бриге по њих неугледне, а по државу некорисне; те да добију занимања, која ће душама њиховим говети, завету њиховом одговарати, а друштву од велике користи бити.

д. Монашка лица, која као учитељи св. вере и корисних знања буду у школи дејствовала, могу добијати пристојно издржавање из просветних сума, у случају ако духовни фонд не би и њих могао издржавати.

е. Што се тиче награде свештеничке, нека Архијерејски Сабор изволи размислити, да ли би боље било, да се свештеничке парохије на класе поделе, па према класама и плате одреде, као што о томе гласи пројекат раније изнешени у „Сиону“, или би целисходније било, да се оствари онај пројекат, који је Архијерејски Сабор пре две године израдио.

Крајње је време, да и наша Богословија буде преуређена тако, како би се знанствена страна у њој узвисила на већи ступањ, а младићи би добили више воље за знањем и веће пажње за васпитање и образовање у опште.

Но што се тиче преуређења Богословије према потребама цркве и народа, ја ћу имати част да још за време овог састанка Архијерејског поднесем своје мишљење; а овде сад у свези са овим мислима о преуређењу свештеничког стања у опште, напомињем само то, да би се много лакше могло остварити, кад би се у једно време предузело и морално и материјално унапређење нашег отачаственог свештенства.

С тога, достављајући Архијерејском Сабору ове мисли о преуређењу свештеничког стања оба реда, — част ми је молити га, да са обзиром на важност положаја свештениковог у друштву, узев у размотрење све немиле и тешке појаве, којима је извор неуређено стање свештеничко, — постара се, да се ово важно питање што скорије расправи у интересу лепшег угледа цркве, одређенијег и бољег положаја свештеничког, а у моралну корист друштва, у коме свештеници ваља да заузму оно угледно место, које им чин њихов и дужности њихове дају.

ЦБр. 418.

10. октобра 1880
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова:
А. ВАСИЉЕВИЋ с. р.

II

Привремено уређење духовне управе у новоослобођеним крајевима, које је изазвано ванредним приликама и потребама тих крајева, не одговара постојећим законским прописима, који важе за сву кнежевину; скопчано је са великим тешкоћама; и није целисходно, — па с тога последице од таквог привременог уређења не могу бити задовољавајуће. Време, да се новоослобођени крајеви и у овоме изједначе са осталима.

Подела власти духовне на административну и судску, којом је поделом законодавац ишао на то, да епархијског Архијереја одржи на висини његовог положаја, одстрањујући од њега све оно, што спада у круг судске власти, — у новоослобођеним крајевима није очувана. Сем тога, установом нарочитог суда духовног законодавац је смерао, да у већем броју лица природно нађе већу гаранцију, нарочито још и с тога, што се духовне судије узимају из круга парохијског свештенства, као лица, која су за више година практике своје у друштву, сазнала друштво, односе и потребе његове. Администратура у Врањи и протство у Пироту, при свој доброј вољи, не могу никад собом

заменути ни високи положај Архијереја, ни дати доволне судске гаранције.

Тешкоће, које су природне последице далеко размакнутих граница, у којима се врховни надзор Архијерејске власти обавља, природно доносе собом незадовољавајуће резултате. Не да се ни замислити, да присуство администратора у Врањи и протојереја у Пироту може Архијерејској власти дати оно, што непосредни надзор Архијереја у својој епархији. Сем тога, дешава се, да поједини грађани тих крајева имају потребу личног предстанка своме Архијереју, а у оваквом случају тешкоћа њихова очита је.

Најзад, администратура у Врањи и протство у Пироту ни с каноничке ни са законске у опште тачке гледишта не могу се правдати као целисходне. Народ новоослобођених крајева, цркве и манастири тих места, потребују непосредног надзора епархијског Архијереја. Сувишно је напомињати значај архипастирске поуке, за којом вековима жуде хришћани новоослобођених крајева. Она им је вазда потребна била као насушни хлеб; и сада, кад су у добу свог прелазног стања, архипастирска поука донела би им неоцењиве користи, а да и не помињем важност Врање и Пирота, као пограничних тачака, које не могу и даље остати овако. Што се тиче материјалног стања цркава и манастира увидеће Архијерејски Сабор, из приложеног % извешћа протојереја пиротског, да а је крајња потреба поправке и у овом одношају.

Све ово навело ме је на мисао, да овакво привремено уређење духовне управе у новоослобођеним крајевима не може се даље оставити, јер се не може даље правдати. С тога част ми је молити Архијерејски Сабор, да изволи узети питање о уређењу духовне управе у новоослобођеним крајевима у размотрење, и о резултату тога мене, у своје време, известити.

Желети би било, да се, ако је могуће, према увећаном земљишту наше државе, учини нова подела епархија међу отачаственим Архијерејима.

Што се тиче окружних протојереја у новоослобођеним крајевима, желети би било, да они и даље остану овако како су сада; и да се и у осталим окружним стање протојереја, поступно и по могућству, уреди онако, као и код напред поменутих.

ЦБр. 421.

10. октобра 1880.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова:
А. ВАСИЉЕВИЋ с. р.

О ИЗУЧАВАЊУ СТАРЕ СРПСКЕ ЦРКВЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ

РЕФЕРАТ

ОД ПРОФЕСОРА

СВЕТ. НИКОЛАЈЕВИЋА

Поводом извештаја г. изасланика срп. ученог друштва, Валтровића и Милутиновића, штампаних у „Гласницима“ од 1871—78 год. и списа *O' Προδρομος* Mittheilungen über neue Forschungen auf dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst von *M. Waltrovitz*, Architekt, Professor etc. etc., Wien 1878.

(СВРШЕТАК)

Ми треба да посветимо неколико речи тим Каницевим радовима, али најпре неколико речи о његовој књизи „Serbien“ и т. д. Каницева књига „Србија“ постала је из путних прибележака прикупљених од писца на његовим честим путовањима по кнежевини Србији, између 1859 и 1868 године; али и српска влада из тог времена, и наши учени људи, били су му на великој услузи: прва, набављајући му све могуће олакшице за путовања по нашој земљи и помажући га новчано, а други, дајући му потребна објаснења и извештаје. Од вајкада су српске владе са већом предусретљивошћу дочекивале стране научене путнике него своје домаће, али ми се чини, да ни једна влада није тако предусретљива била према страним путницима као влада покојнога кнеза Михаила. Доброме и патриотичноме кнезу, чинило се, да је корисно за његову политичку радњу, да се на западу чује доста лепог о његовој отаџбини и његова влада није знала како ће што већу благодарност показати ученим странцима, који су били вољни, да реку коју лепу реч о народу српскоме, о његовим обичајима и установама. Ја у начелу не замерам ни кнезу Михаилу ни његовим министрима, али ми се чини да је у официозним дочецима из оног времена било нечега сувишног и смешног, и да су такви дочеци били удешени да спрече путнику дубљи поглед у стање и начин живота српскога народа. Погдеоји путници били су што по реч тријумфално дочекивани по Србији; начелницима и старешинама по округу, давата је заповест да им стоје на свакој услузи и да тако удешавају да путнику само лепе, глатке и веселе стране живота српског народа пред очи искачу. Дроњава сиротиња и просјаци морали су бегати далеко с пута, којим је пролазио учени странац праћен од неколико чиновника и пандура, путови су морали бити оправљани, механе окречене у које ће они удостојити да сврну; највештији певач уз гусле морао се некако наћи на углу куда ће путник и нехотично око бацити; поред друма — и у радне дане, — морао је кмет из оближњег села са најлепшим момцима и најбоље одевеним цурама и снашма

коло водити, да учени странац види да се у Србији само пева и игра, да је све весело и радосно. И погдеоји путник није био у стању да продре оком чаробну илузију спремљену му од административних органа по Србији. Такав је н. пр. био наш добри пријатељ и најивни енглески попа Дентон, на чију књигу о „Србији“ упућујем свакога оног, коме узтреба потврде за ово што рекох о официозним дочецима. Доброме попи енглескоме Србија је у сваком погледу еддорадо, њене су установе слободније од енглеских, њени људи задовољније живе од Енглеза, српски попови ученији су од енглеских јер сви знају осем латинског и друге језике итд. Каква грдна илузија? И Каниц је један од тако дочекиваних путника, и на његово писање — ако и не у оноликој мери као на Дентоново — ти официозни дочеци имали су уплива. Кад сам год помишљао на тешкоће које је покојни Аврамовић имао при изучавању српских вештачких старина или на какве наилазе почесто изасланици Ученога друштва г.г. Валтровић и Милутиновић на својим екскурсијама, није ми се могло отети а да се не сетим оног пасажа у Каницевом делу, где нам прича, како је цртао манастир Манасију. Једнога јутра шетајући по околини Стеванове задужбине наиђе на једно место, одкуда је био врло леп изглед на цркву и околне грађевине манастира, али је неколико прастарих грмова још сметало оку да има баш чисту перспективу. У вече, за богатим столом, спомене то учени путник, и сутра дан са зором нападали су дебели и стари грмови под секиром манастирских људи. По жељи ондашњег уче тај нов доглед на манастир требао је да се назове именом путника, да би га се школска деца, што се ту уче, вазда сећала. Угошћени путник сео је на једно оборено стабло и цртао је план цркве, док су деца у полу-крugu иза њега певала кнежевину песму и надметала се у лепој мелодији са славујима, што су у лишћу више њега слављали његов дочек! Сироти изасланици нашег ученог друштва! Каква разлика између њиховог научног пута и путовања Каницевог. Г.Г. Валтровић и Милутиновић ја-

дикују на једном месту што нису у стању да испитају основу Жичке цркве, јер би требало нешто мало земље мотиком одкопати, а нису имали кога да им помогне, а пред странцем обара се гора да само лепшу перспективу добије. И опет срп ки радници умели су поправити неколико великих погрешака у Каницевим снимцима, које је градио у свакој угодности. Нека би то служило на поуку ономе коме је она најпотребнија.

Пре великог, културно-историјског дела Каницовог о „Србији“ печатане су његове студије „о византинским споменицима у Србији“, али у том великом делу има описаних старих цркава о којима нема говора у његовим студијама а и о оним споменицима од којих се снимци налазе у студијама, има говора у њему. У том делу описани су ови манастири и цркве, о којима нема говора у студијама о „византинским споменицима у Србији.“

1. Манастир *Горњак*.

2. Манастир *Враћевиница* (стр. 56). Црква је василичке основе. Уздужне стране од лађе испробиле су лизенама, које су под стрехом везане округлолучним фризом, апсиде су јој врло мале. Црква је — по причању народњем зидана у доба косовске битке.

2. *Ариљска црква* (стр. 142). Каницева белешка о овој, по својој старини, врло знаменитој цркви, врло је кратка и површна. Основа цркве је грчки крст, има једно кубе, апсиде су јој мале. Спољна декорација састоји се из простог округло-лучног фриза, који опасује кубетов тамбур, олтар и припрату одмах испод стрехе, а уздуж лађе и преко споредних апсида, повлачи се у хоризонталноме правцу испод великих полу-кружних лукова који вежу лизене. На стр. 143 „Serbien etc“ налази се нацрт од унутрашњег изгледа олтарне апсиде, али више, да се очигледно покаже стари римски атисов камен, што служи место часне трпезе, него због самог олтара.

4. Манастир *Благовештње* (у Каблару) на стр. 150 налази се врло површна белешка са малим нацртаним изгледом те цркве.

5. Манастир *Преображење* (Каблар). На стр. 152 има нацртан изглед тог манастира са кратком белешком. Још краће спомиње Каниц ове манастире у Овчару :

6. *Ваведње*, 7. *Савинац*, 8. *Вазнесење*, 9. *Срећење* и 10. *Тројицу*.

11. *Чачанска црква* (стр. 159). Као што је познато, та интересантна црква била је у време турског владања, преобраћена у џамију, а после ослобођења Србије, пошто је више година била пушта, рестаурисана је и удешена на ново за потребу хришћ. богослужења. При тој рестаурацији она је окречена те се више не види како је зидана и прилепљена су јој два торња какви се налазе на црквама у јужној Унгар-

ској, нарочито по Банату. У Каницевом делу „Србија“ има слика од те цркве како она сад изгледа али ће човек, који налази интереса у старој српској вештини, радије очекивати од којег стручног вештака, а ни од кога више него од г.г. изасланика српског ученог друштва да сними план те цркве, каква је била пре варварске рестаурације, и да му одговоре на ова питања: Је ли оно полу-кружно широко кубе над црквом дело турско или је рад старих српских наимаара? Ако би ово друго било, онда бисмо у чачанској цркви имали једну изванредну особину визант. стила.

12. *Манастир суводолски* у округу књажевачком (стр. 304). Сад је срушен и нов назидан. О овој цркви немамо позитивних дата по којима би могли извести време кад је зидана, али је Каниц, судећи по основном њеном плану и још некојим, ситнијим, архитектонским особинама, броји међу најстарије српске цркв. грађевине. Мени се чини да г. Каниц није врло вешт у одређивању века појединим грађевинама, он и за стару смедеревску црквицу, која очевидно, по својем плану и декорацијама припада Лазаревом веку, мисли, да је један од најстаријих архитектонских споменика у Србији, па ће бити да тако исто и овде греша. Да припрата суводолске цркве има у својем основном распореду неке сличности са припратом жичке цркве, то је истина, али је сам тај факат слаб доказ да су обе те цркве — Суводолска и Жичка из једног времена. Ми ћемо често, на новијим црквама (из XVI и XVII века) наћи да имају основни распоред сроднији старијој архитектонској фази него што су основе у неких познатих старијих цркава. Уз припрату суводолске цркве прилепљена је са обе стране по једна каплица. Основа је цркви грчки крст, она је врло мала и има само три апсиде, олтарну и две са стране (певнице). Споља нема никаквих декорација.

13. *Абоговићева црквица* у Доњој Каменици окр. књажевачког. Каниц је при опису те мале и као што и сам важе незнатне црквице из века Ђурђа Смедеревца, врло опширан (стр. 306).

14. *Свет. Аранђео* у књаж. округу (стр. 311).

Ова стара црквица толико је претрпела од оправака, да данас осем основног плана не показује никакву ваљну особину визант. стила, али је Каниц открио, да је у њој пре последње оправке, иконостас био зидан од камена и у време његовог путовања видели су се одломци од мраморних стубова, што су били оковратници на дверима. Тим је једино ман. св. Аранђела за археолога знаменит јер ретко у којој другој старој цркви у књежевини Србији налазимо трага од зиданог иконостаса, а у стара времена такви иконостаси били су обични.

„Византијски споменици у Србији“ који су са свим могућим луксузом аустријске дворске печатње и по налогу цара Фрање печатани у Бечу 1862 год. по-

свећени су специјално неколиким споменицима српске црквене архитектуре. Тим студијама писац је хтео одговорити — у малом — потреби која се још одавна осећала у науци а на име да се испитају облици које је византијска вештина усвојила у првој околини од њеног места развоја; а хтео је и одпочети и показати начин, како треба изучавати једно од најинтересантнијих поља, на коме је српски народ, који је толико духа и маште у својој појезији развио, окушао своје способности. Сваки је почетак тежак, и сваки почетни рад изискује благодарност и велико признање од доцнијих радника. Са обојим тим треба приступити Каницевим „Византијским споменицима у Србији“. У том делу описано је шест најзнаменитијих старих цркава у кнежевини Србији; црква смедеревска (стара), Раваница, Манасија, Жича, Крушевачка црква и Студеница. Уз опис сваке те цркве додат је мали текст и по који снимак богато и лепо израђен. Одмах из почетка имали би смо да учинимо своје примедбе о том, у колико „Византијски споменици у Србији“ одговарају задаћи какву им је писац наменуо у предговору, али то да оставимо за доцније, а пре опште критике да пођемо редом његових описа.

1. *Црква смедеревска*, описана је и у Каницевом великом културно-историјском делу о Србији на стр. 12, а у „Визант. споменицима“ налази се на прт њеног спољног изгледа са северне стране, основни план, и мали објаснујући текст на стр. 21. Његовим цртежима нема се шта замерити али је мисао о великој старини те цркве погрешна. По основном плану те лепе црквике по њеном унутрашњем распореду и украсима око прозора и врата може се човек лако уверити о великом њеном сродству са грађевинама црквеним из епохе Лазаревих наследника, и убедити се, да је погрешна година 1010, коју Каниц узима за годину њеног издања,

2. *Раваница*. Serbien p. 31—34, налази се: детаљан опис те толико слављене у народној песми, задужбине кнеза Лазара; цртеж од спољњег изгледа манастира са црквом и другим околним грађевинама, основни план цркве (без припрате), изглед прозора на јужној фасади и један релијевни украс на северној фасади цркве. У „Визант. споменицима“: текст на стр. 21 с.л. изглед цркве са северо-западне стране табл. II, изглед великог и малог кубета, снимак оног релијевног украса на северној фасади, изглед великог прозора од три лука на западном порталу цркве (више припрате) и још неколико архитектонски украса табл. VI. и основни план цркве са припратом на таб. VII.

Црква овог манастира зидана је у чистом византиском стилу из доцнијег времена, али је рестаурацијом, у наше дане, изгубила много од првобитног изгледа, нарочито као и свуда, при оправкама других цркава, страдали су спољни релијевни украси, каквим

је и ова црква, као и све грађевине Лазаревог века, била сувише претрпана. Сувишна обилноћа на орнаментици, какву у опште усваја византијска архитектура у доцнијим вековима, потекла је свакојако из укуса замућеног оријетализмом, али не видим довољно основа да се у релијевним резотинама и шарама Раваничке цркве распозна специјални уплив, арапског укуса као што хоће Каниц, болест од које пати Раваничка црква (у погледу естетичком), патила је цела визант. вештина у оном веку кад је она зидана.

Основни распоред Раваничке цркве врло је налик плану Манасије и нема сумње да се у том погледу архитекта задужбине Вис. Стевана угледао на задужбину, отца тог ученог кнеза. Њено велико кубе лежи као и оне од Манасије на четири велика, зидана четворо-угона стуба, везана аркадом. Као што се већ по оном што рекох о декорацији судити може неимарима из ове епохе стајало је много више да црква с поља има свог ефекта, и по причању путника, неимар Лазареве задужбине потпуно је свој замишљај остварио у лепом и хармоничном комбиновању витких и лаких кубета, која посматраоцу падају у очи као лепа помирљива целина. без трага од оне дисонанције какву осећа гледалац Грачанице. Преурата је у Раваници као и у многим нашим старим црквама, доцније призидана, и њени сводови (полу-кружни) леже на четири зидана дирека. Што се тиче тих, доцније дозиђиваних, припрате, где оне нису органички део грађевине (као што је н. пр. у Крушевачкој цркви), ја мислим да би их из снимака требало са свим избацити; оне обично затварају ону страну цркве на коју су скулптор и архитекта највише труда и талената уложили, затварају западни портал, као н. пр. на Раваници, Студеници, Грачаници, Жичи и на многим другим, а имају мале вредности за археолога и вештака, и сметају само човеку, да види цркву у њеном старом, првом облику.

3. *Манастир Манасија* Serbien p. 26. „Визант. споменици“ текст p. 22 с.л. спољни изглед манастира са јужне стране на табл. II. Унутарња перспектива главне цркве и олтарске апсиде табл. V. Опис Манасије у Летопису 1865 год. И ова црквена грађевина не показује никакве друге мешавине са визант. стилем као и Раваница, и као што је речено, има сличности у плану са Раваницом, али је ипак савршенје вештачко дело од Раванице. Неимар ове задужбине полагао је више од неимара Раваничке цркве на то да и унутрашњи изглед има свог ефекта, што је и постигао распоредом аркада на којима кубе лежи. Те аркаде не леже трома на дирекима, но тако рећи, израшћују из дирека. Тим нам они изгледају виткији и дају ефекат лакоће грађевине, какву (лакоћу) осем Грачанице, ретко на којој другој старој цркви налазимо. Каниц вели да унутрашњи распоред ове цркве

има сличности са црквом св. Теодосија у Цариграду. Осем тога и спољашњост ове цркве показује, да је њен неимар имао доста леп укус, свакојако бољи од укуса раваничког протомајстора. Украси нису утрпани споља, но се састоје из простих и, на старијим грађевинама обичних цирата (профил. стрехе, лизене, фриза од полукружно-лучних линија). Познато је, да је Манасија у XV веку на далеко чувена била учешћу својих калуђера и вештином њиховог писања и малања; због тога као и због лепоте грађевине жалити само можемо, што нам г. Каниц у опису и снимцима те славне обитељи није што издашнији. Од будућих стручњака, које задужбина ученога и доброга Стевана Високог примами, очекујемо детаљније описе и цртеже, а што бисмо тим будућим радницима нарочито препоручили, то је, да не чине онако као Каниц и г. Тодоровић, но да нам сниме цркву за себе, без зидане ограде, како бисмо је у целини могли гледати, и да нам даду тачан основни план, одбацив доцније дозидотине (н. пр. нову олтарну апсиду).

4. *Жича*. Serbien 165. Изглед с југо-запада на цркву, р. 166. „Визант. спомен“ р. 23. Изглед на цркву с југо-запада табл. III. Основни план и неколико архитект. стварчица на табл. IX. О овој знаменитој цркви Стевана Првовенчаног имамо да коју реч више кажем кад пређем на радове г.г. Валтровића и Милутиновића, овде бих само то приметио, да су г. Каницеви снимци у „Визант. споменицима“ сасвим не научно израђени. Снимку на табл. III, канда је више циљ била да изнесе перспективу чаробне сценерије око Жиче и Карановца него саме цркве. А од какве је штете за науку и та на први поглед мала околност, може се судити по том, што је изглед крова на кубетима жичке цркве, који је због малог цртежа и закона перспективе испао округлао, одвео једног од Немаца г. Унгера на лажан закључак, да је јерменска грађевинска вештина, одвезена у српске крајеве сегтом павличанском, имала уплива на грађевину жичке цркве (!) Осем тога, кад Каниц вели, да од старе цркве није ништа остало — с чим се ја небих сложио — осем основног плана, онда је требало тај основни план боље изучити и тачније снимити но што је то г. Каниц учинио. Византијски споменици у Србији могу се изучити само по чистим старим остацима а не по дозидотинама и леповима наших нових инжињера; па зато, на свакој рештаурисаној згради треба стручни испитаоц да где је год могуће. — премда то на жалост није свакад лако — потражи стари облик и њега да нам опише и снимци. Нас може занимати рад каква Фрада Вида, Рада Боровића и других старих неимара а баш никако послови инжињера из архит. одељења министарства грађевине.

5. *Студеница*. Serbien, детаљан опис р. 179. исљ. Основни план цркве без, доцније дозидане, припрате

стр. 130; слика од једног дела главног портала стр. 131. „Визант. споменици“ текст р. 24. Изглед целе обитељи, табл. IV. Основни план са дозиданом припратом, и изглед прозора на олтарној апсиди са још неколико украса резаних у камену на оковратницима табл. X. изглед источног портала од цркве табл. III.

При овој највећој и најсјајнијој старој цркви у кнежевини Србији, која је поред вештачке изредности и једна од најстаријих очуваних црквених грађевина, г. Каниц је доста детаљан у опису. Пристајући уз његово мишљење — које ми се чини умесно да је на овој грађевини западни уплив био врло велики, не могу делити његово мишљење, да се и у основном плану видети може ујединење западног и источног стила. Ми ћемо и код гдекојих других цркава из старије архитектске епохе у срп. пределима наћи силног уплива са запада, али свуда су неимари у основном плану везали своја дела за исток византијски, одкуда је и књига имала свог уплива. Ако се посмотри уопће живот српскога народа и разберу поједини елементи његове културе, наће се, да је исток дубље задрео, дубљег трага оставио, у књизи, начину земаљске управе и животу аристократије српске, а уплив са запада, и ако у подекојим епохама и изгледа нешто силнији, у главном узев, дохватио је само површну страну срп. културног живота. Иста се таква разлика налази и при старој архитектури. Основни план грађевине, унутрашњи распоред свуда је чисто византијски, а запад са својим романским стилем или на два три места и са својом логиком (н. пр. у Градцу и Пећској цркви) дохватио се само спољних зидина грађевине и дао мотива за украсе прозора и оковратника, фриза и стубова (у Студеници, Дечанима, Жичи итд.).

Основа је у велике студеничке цркве грчки крст. На јужном и северном крају крста уласци су и мале капеле, источни крак свршује се у три полукружне апсиде. Црква је обложена белим мраморним плочама и украшена споља лизенама и фризом романскога стила. Велики кубе лежи на дозидним дирекцима али пренаша свој терет и на два засебна дирекца на источној страни, који су везати луковима. Црква има и свој стари *нартекс*, осем последње западне, дозидане припрате. Из те старе припрате иде се кроз врата у главну цркву, под велико кубе. Каниц на овој цркви распознаје два оригинална плана. Он мисли, да је првобитни план био чистије византике и да је доцније у току зидања одступљено и усвојено више поуке од западног (романског) стила. На то мишљење наведено га је то, што је лево платно цркве много сиромашније на украсима од десног. Оковратници на тој левој страни и прозор с те стране у зачељу, немају никаквог накита, а оковратник на десној страни

као и прозор на тој страни обилато су украшени и навишени. Још се по Каницевом мишљењу може закључити да су из почетка била два плана, и по вратима на главном порталу. Врата та нису у сразмери према ширини портала. Ово питање потребује озбиљне студије од оних вештака, који буду разматрали задужбину Немањину, а ни од ког више поуке у том погледу не можемо очекивати, колико од изасланика ученог друштва, који се баш сад кад ово пишем налазе пред интересантном грађевином Немањином. На украсима оковратника, на главном порталу, види се очевидно западни уплив, као и на Дечанској цркви; стубови носе *капители* коринтске, а неки леже на лавовима како се и у Дечанима налази. На *погледској* црквама у Далмацији, налазе се такви оковратници. На цркви (осим последње, са запада и доцније дозидане припрате) има 10 прозора, сваки раздељен на двоје једним стубићем. Осем тога и свака од три олтарне апсиде, има по један прозор, од којих је онај на средњој апсиди највећи и најлепши на целој цркви. Њега деле два осмоугона стубића на три поља, која се свршују горе у *полу-кругове*, а око њега иду лепе релијевне резотине. Израда скулптурна није на свима странама цркве једнаког савршенства, а у опште узев, у том погледу показује Студеница нижи ступањ вештине од радова на Дечанској цркви.

Крушевачка црква Serbien p. 245—252, са једним пртежом прозорне розете на јужној фазади. Визант. спомен. текст стр. 24. Основни план, и изглед портала и торња са западне стране, табл. VII. изглед крова са јужне стране, табл. VIII.

При опису ове знамените цркве, којој се данас испод нових оправака (1843) једва распознају може лепота стара, Каниц заслужује сваку хвалу за своје снимке. Једино снимци те цркве у његовим „Визант. споменицима“ израђени су онако како могу бити од праве користи човеку, који хоће да се позна са старом вештином, премда би смо желели да имамо и још који детаљнији снимак н. пр. изглед унутрашњег распореда цркве. Ова црква — о којој сам још раније — више говорио, има доста сродности са свима грађевинама из века Лазарева и његових наследника. Основни план и распоред, украси на прозорима и оковратницима, у колико се о њима судити може данас после рестаурације, припадају чисто византском стилу, као: Манасија, Раваница, Каленић, Смедеревска црква итд. али ипак грађевина није баш сасвим чиста од западног уплива; она има не само тороњ над порталом, како се налази у црквама романског стила, којем (торњу) би требало још поклонити научне пажње, него има неколико ситница архитектонских, на којима се још види одјек западног уплива; тако су н. пр. стубићи што раздвајају прозоре на торњу, романске карактеристике, тако су и главе од полу-стубова. на

које се ослањају лукови Фриса споља око цркве, чисто романски. Због те особине, архитектура цркве крушевачке, може се сматрати као прелазна епоха, која скопчавала епоху старију у коју припадају цркве као Студеница, Дечани, Патријаршија у Пећи итд., са епохом *ренесансном*, Лазарева века, у којој се грађевинарска вештина повраћа на чистију *византику*.

Пропратив тако радове Каницеве на пољу изучавања старе српске архитектонске вештине, обвезани смо, да благодаримо ученом путнику и пријатељу српском за то, што је одпочео једну од најзнаменитијих с удија, каква је одавна код нас очекивала раднике, али морамо и то приметити, да „Византијски споменици“ не могу ни из далека одговорити оној цели којој им је сам писац наменуо; човек коме је потребно да позна развиће византијске вештине у нашим крајевима, *не може* из Каницевих радова црпсти много поуке „Византијски споменици“ дају само нешто грађе за изучавање српске архитектуре, али се по њима само, не може српска архитектура оценити. За ту цел потребно је имати студија и снимака од много већег броја грађевина и грађевина из разних векова, да се распознају могу различне фазе, у које је византика, према општим и специјалним приликама наших предела и историје, улазила. У „Византијским споменицима“ највећа је пажња поклоњена једној архитектонској епози — Лазаревом добу, а од старијих грађевина вреди оно што се налази о Студеници, а од оног, што је говорио о Жичи и снимио од ње човеку, ког се такви послови тичу, не може бити велике користи а пре штете, јер га могу навести на какве лажне закључке, као што су доиста по неког и наведе. Осем тога, што Каницово дело износи грађе о врло мало старих цркава, жалити је, што и у том скученом послу није писац био мало дубљег погледа и детаљнији у снимцима, те да други радници после њега, не буду принуђени радити исте послове које је он радио.

Са много ширим погледима и много већом пажњом предузели су изучавање старо-српске вештине, изасланици ученога друштва гг. Валтровић и Милутиновић, који посао врше већ од 1871 године. Читаоцима „Гласника“ као и оној београдској интелегентној публици која је походила излоге од радова те двојице вредних људи, приређиване неколико пута досад познато је, са каквом су марљивошћу и каквом педантичном верношћу цртања, њих двојица села на посао поверен им од нашег ученог друштва. За изучавање и снимање архитектонских споменика нужна је педантичност. Тај посао не сме се надхватити и брзо радити, но се и стварима које на први поглед ситне изгледају мора пажња поклонити; снимци морају бити потпуно верни; а ако се старо малање изучава, мора се пазити да се стара боја верно ре-

продукује, и у том погледу гг. изасланици заслужују сваку похвалу, и сваки, који узима прилике да њихове радове упореди са чувеним радовима на пољу изучавања византијске вештине од Тексијера и Салценберга, увериће се, да ништа не увеличавам, кад велим да они боље но ико други разумеју свој посао, и да ће њихови радови више но и чији други пре њих, објаснити питања која још у науци стоје отворена.

Од 1871 године, гг. изасланици ученог друштва излазили су на изучавање старих црквених споменика осам пута, и прецртавали су ове цркве.

I. 1871 године Благовештење, Волвачу, Враћешницу, Драчу, Жичу, Дивостиње, Страгаре. — Извештај у Гласнику XXXVI.

II. 1872. Цркву смедеревску (стару) и манастир Каленић. — Извештај у Гласнику XXXVI.

III. 1873. Манастир Жичу, Велуће и цркву Руденицу. — Извештај у Гласнику XXXIX.

IV. 1874. Цркву Руденицу, развалине цркве Душманице и Жичу. — Извештај у Гласнику XLI.

V. 1875. Овчарске и Кабларске манастире; Жежевицу, Ваведење, Вазнесење, Јовању, Никољу, Благовештење, Тројицу, Белу Цркву, Придворицу, Ариље и Градачку цркву.

VI. 1877. Црквице (у студеначком срезу) у Батини, Брезову, Доцу, Годовићу, Милићима, Савову, Арху, Палезима, у Реци, Дражењицима, Тепечима, Жељезници, Косурићима, Ушћу, Лозну, Јарандолу, Побрћу, Шумнику, Баљенцу, Брвенику, у Павлици, Беопима, Црквицу код Рашке и краљеву (Милутинову) цркву у Студеници. — Извеш. у Гласн. XLVII.

VII. 1878. Цркве у ново-стеченим крајевима, али извештај о тим радовама још није печатан.

VIII. 1889. Велику цркву Студеничку — извештај још непубликован.

При свакој од отих црквених грађевина гг. изасланици, скупили су (прецртали) толико материјала, колико ће бити доиста довољно, да археолог може из њега црпети поуке о свему што се тиче грађевинског стила и вештине. Господа изасланици пошли су на прву своју екскурсију и са тим научним и праведним убеђењем, да је за подпуну оцену архитектонске вештине старе, нужно познавати и друге вештине, и то како оне које су се удружиле са архитектуром, као малање, скулптуру тако и оне, које нису везане за њу н.пр. вез, дрворез, резање у металу итд., и поклонили су озбиљне пажње и тим предметима. Поред живописа, који се још на многим старим српским црквама доста лепо очувао, и обиљног каменорешког посла који је на подекојим црквама, као на Дечанима и Студеници са великом вештином израђене и од ког има трага и у свима старим црквеним грађевинама, има и вештачких дела друге врсте у старим

црквама и гг. изасланици нису хтели пропустити прилике да и такве ствари прецртавају, на чему им човек само захвалан мора бити, тим пре, што друга два господина, које је учено друштво на истом састанку, кад је решено да се изашљу гг. Валтровић и Милутиновић за прецртавање грађевина, одредило, да снимају стари живопис и друге вештачке израде, нису нашли довољно интереса да се крену на тај посао.

Наведени извештај гг. изасланика показаше свакоме, да су они, узев у вид кратко време које сваке године имају за свој рад, и сметње које су повашто имали са стране, одкуд би требало да баш велике помоћи имају, потпуно заслужили поверење ученог друштва, али на жалост, осем тога друго се што из тих извештаја не може видети. Научна вредност њихових екскурсија није у тим извешћама него у снимцима и цртежима који у њиховим мапама још очекују време кад ће се моћи публиковати. Зато, да бисмо могли бар у главном оценили како научни рад гг. изасланика тако и вештину грађевина које су они изучавали, морамо се ограничити на оно што нам је један од њих — Пр. Валтровић, у своме делу *O' продромос* печат. у Бечу 1878, изнео. Та, за студента старе српске вештине, врло занимљива књижица, о којој су два три страна журнала донела лепу оцену, а о којој ни у једном српском листу није било речи, печатана је (као што се види на стр. 7—9) у тој цели: да би у општим цртама, нешто више принела досадњем познавању рада српског на пољу вештине: да би изнео од неких до тад западном свету непознатих српских цркава, наговестила, како *интересантно поље* византијске вештине стоји још затворено у неиспитаним српским крајевима љубопитним испитаоцима вештине и археолозима. Уз књижицу прилепљена су и два листа цртежа, израђена у малом, али са великом скруполозношћу, тако, да потпуно одговарају потреби која ће се читаоцу текста показати. У тој књижици описани су кратким цртама али тако да су све главније карактерне црте јасно обележене, ове цркве.

1. *Немањина црква* у Куршумлији (р. 4).

2. *Жичка црква*. Овој цркви враћали су се гг. изасланици неколико пута. То је био најзнатнији архитектонски споменик, ког су на својем првом путу 1871 описивали; 1873 готово пуна два месеца пробадио је у њој г. проф. Валтровић и 1874 бавила су се код ње по трећи пут неколико недеља оба гг. изасланика, и у њиховој мали налази се доста детаљних и верно израђених снимака од архитектонских особина и живописа; од свега тога у „Продромосу“ се налази само цртеж основног плана цркве са зиданом двораном и изглед цркве са јужне стране. При свем том дугом бављењу гг. изасланика код те цркве, и сразмерно опширним белешкама Давидовићевим, Ами Буевим, Каницевим и других о њој, чини ми се, да та знаменита

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

црква, у којој се крунисало неколико наших краљева, још није испитана колико треба. Још се о њој зна врло мало позитивног. Прво и прво кад човек посматра основни план и спољни изглед целе грађевине (цркве са двораном која је сад порушена) пада у очи велика разлика у погледу зидања и вештине између главне цркве и велике дворане, (припрате?) дозидане цркви са западне стране. Да су то два дела грађевине, подигнута у два различна времена показује како разлика зидања, јер је црква зидана слојевима од камена и цигље, а дворана нема тог реда у зидном материјалу, тако и не хармоничан састав дозидане дворане са планом главне цркве, што ће се још боље и одмах видети кад се и површан поглед баца на основни план грађевине код Каница или у „Продромосу“. Припрата од главне цркве улази тако неспратно у дворану да оставља са обе стране пред улазцима у прве побочне капеле празне просторе од неколико стопа којима никакове цели нема. Готово исти основни план саме цркве јичке налазимо у још неколико од најстаријих цркава у Србији нпр. у ариљској цркви, у цркви манастира св. Тројице у Каблару, Сретењу, у цркви Придворичкој итд. али овако пространу приздану припрату (дворану) не налазимо нигде (у Србији). Питање не може бити о том, да је дворана доцније, после цркве зидана, али кад? ко ју је зидао? у каквој цели?

Ја мислим, да на то питање треба тражити одговора у краткој белешци старога биографа (Теодосија) Стевана Првовенчаног и у Традицији, која још постоји у манастиру Жичи. Из оба та извора дознајемо да је у Жичи, најпре Стеван Првовенчани подигао себи задужбину а у славу апостола Петра и Павла, а кад се доцније родила распра између Стевана и његовог брата Вукана и кад је та распра умирена, да је св. Сава на истом месту подигао цркву Спасењу и у њој је као што се зна, крунисао свога брата. Код велике жичке цркве налази се једна мала црквица, посвећена св. Петру и Павлу, и она је била зидана у слојевима од камена и цигље и попови су служили у њој докле она велика није рестаурирана. За њу вели народ да је старија од вел. жичке цркве а Давидовић мисли да ће то бити црква Стевана Првовенчаног. Ја бих рекао да је то погрешно мишљење. Таквих црквица, као што је она мала св. Петра и Павла, било је више њих око Жиче, и оне су подизате доцније око велике цркве, као што су подизате црквице и око других вел. цркава, нпр. око Студенице, око Патријаршијске цркве у Пећи итд. може бити да ће тачније бити да се узме, да је на самоме месту жичке вел. цркве била Стеванова задужбина св. Петру и Павлу и да је од ње св. Сава дао президати нову већу цркву, у славу Вознесења Христовог, при којој рестаурацији приздана дворана (о којој говорисмо) била би може бити најзнатнији рад. Ами Бује спомиње да су му причали

како су над главним западним вратима која воде из дворане у цркву (у припрату) биле релијевне слике св. Петра и Павла а данас кад се кроз свод куле уђе у дворану налазе се слике тих апостола на двару. Та факта, као и то, што се одмах уз велику цркву јичку налазила црквица посвећена тим апостолима, моћи ће може бити потврдити мишљење.

Сад остаје једно друго много важније питање. Је ли данашња Жичка дело Немањиних синова? Г. Каниц и изасланици ученога друштва мисле да од старе — првобитне задужбине, није ништа остало осем основног плана, а на то мишљење наводи их то што се избор зидног материјала цркве и дворане дозидане као ни техничко извршење тог зидања не може да помири са оним што човек може очекивати од грађевине, која је зидана на скоро после мраморне Студенице, коју је зидао Св. Сава, онај човек, који је на својем путовању видео најлепше цркве у визант. стилу, и за коју је довео специјалне раднике и зидаре из Цариграда; од грађевине која је намењена била да буде место сабирања духовних и учених људи и место крунисања српских краљева. Доиста је то двоје тешко помирити, али узмемо ли да је Жичка црква доцније сазидана на старом основу, старе ведељепне грађевине, онда нам се отварају неколико питања на која је теже одговорити него горе речена осећања помирити.

Кад је данашња Жичка црква подигнута? Старе кронике и летописи не дају нам никаква одговора. Г. Валтровић по зидању вели, да мора бити, да је зидана „у времену неповољном за сјајне грађевине“, али које је то време неповољно за сјајне грађевине? Морали бисмо га тражити чак иза Бранковићке епохе, у време турскога господства; онда би нам се наметнула друга још тежа питања. Каква је потреба изискивала да се пошто је главна црква у неповољним приликама подигнута, њојзи доцније дозида још онако велика дворана са кулом? Та дворана са кулом вршила је велике услуге онда кад су наши краљеви по византијском церемонијалу венчавати на престо, и онда кад су се у Жичкој цркви држали сабори властеле и свештенства, ал' чему је служила доцније кад је нестало ни краљева, ни сабора, ни крунисања? Али има још једна ствар коју не треба сметути с' ума. Главна црква по опису Каница и Валтровића а и по извештајима путника који су је видели пре најновије рестаурације, зидана је у слојевима од камена и цигље какво се зидање налази обично у старим и у новијим црквама византијског стила, а дворана није тако зидана; али не гледајући на то, дворана показује у другим погледима савршенију вештину архитектонску, тако су нпр. њени сводови, *унакрсни сводови*, што је свакојако веће савршенство од полукружних сводова, какви се једино, у

главној цркви налазе. Затим се на дворани налазе прозори двокраки и са већом пажњом израђени по што су били правој цркви пре њене последње рестаурације, осем прозора на олтарној апсиди (који је сада затворен) који им је био сличан. Та савршенија архит. вештина дворане Жичке а несавршенија техничка израда њених зидова, од израде главне цркве, отвара за себе једно питање за које ће човек, који полази од убеђења, да од првобитне Жичке цркве није никаква трага остало, још више запети. Нека би та два питања дала повода нашим вредним пријатељима гг. Валтровићу и Милутиновићу, да још који пут сврну пред Жичу и дубље је проуче, а ја ћу бити слободан да hazardирам својим мишљењем о целом том питању старине данашње Жичке цркве. Кад узмем сва та питања, која остају без одговора кад се пристане уз мишљење изасланика и Каница, намеће ми се уверење, да данашња жичка црква заједно са двораном и кулом осем — разуме се по себи — оних прилепака најновије рестаурације датира непосредно из времена Немањиних синова; дај е главна црква сазида на јпре од Стевана Првовенчаног а доцније да је по упутству св. Саве дозидана још дворана и оне две капелице на странама припрате и можда још каква површна рестаурација извршена, како би простор био шири и угоднији за крунрбене церемоније и друге потребе које су код цркве вршене. У том презиђивању старе Стеванове цркве извршено је још нешто што је цео изглед грађевине мењало и чинило је сјајном а чега данас нема, а то је, *цела грађевина била је споља мрамором обложена*. Тај факат, ког налазимо код Теодосија да је св. Сава довео зидаре и људе који умеју радити мрамор из Цариграда а не из Приморја, рекао бих да може оснажити моју мисао јер свакоме је који је пажње визан. архитектонским споменицима поклањао, јасно, да би св. Сава, да му је намера била да своју цркву само скулптуром украси, пре тражио раднике у Далмацији као што је чинио и његов отац него на истоку. Путници по Турској спомињу више старих цркава које су негда биле обложене мраморним плочама па је истих нестало, зар тако није могло бити и у Жичкој цркви? Ако би ова моја хипотеза нашла потврде код стручних људи онда би се лако разумело одкуд да дворана не показује у зидовима онаку технику, друкчију од технике у главној цркви, и одкуд да је главна црква зидана у слојевима од камена и цигље а дворана није. Онда би се тако разумело да је црква раније зидана без намере да се обложи мраморним плочама а дворана је зидана баш с' том намером па се на техничку израду зида који се неће видети није много ни полагало.

Још једну ствар. Г. Тодоровић је једном похвалио жички живопис а и гг. изасланици ученог друштва признају да ће живопис те цркве бити стар, шта више

они говоре да је тај живопис био урнек живопису на неколико других од најстаријих грађевина. Како се тај факат или њиховна вод може помирити са тим уверењем, да је црква жичка из доцнијег времена кад нису биле повољне прилике архитектуре.

Најпосле ја то своје мишљење истичем више да побудим љубопитство стручних људи да поклоне још више научне пажње тој важној и некад без сумње сјајној задужбини Немањића, него што би га хтео као апсолутну истину препоручити. Може бити да би и палеографија, кад још није одређен критеријон за оцену старине српског живописа, могла помоћи да се по натписима, каквих као што се зна има обилно у кули жичкој одреди старина грађевине.

Као што је напред говорено жичка црква много је претрпела при последњој рестаурацији. Разуме се да се сад и од највештијег човека не може тражити да нам на хартији реконструјише целу грађевину каква је некад била, али се основни план старе грађевине може без великих тегоба открити и снимити. И гг. изасланици ученог друштва поправили су план издат у „Визант. споменицима“ Каницевим, додав још и два параклиса са стране олтара, које спомињу људи који су видели Жичу пре рестаурације (1856).

Вредно би било да се узме у обзир и оно што г. Милојевић наводи да је на тим параклисима било кубета и да је иза њих наспрам олтара била још по једна скривница са страна, према ће под тим скривницама које не спомињу ни Вујић ни Ами Бује требати узети да Милојевић мисли мале апсиде којих је по Ами Буеу било две са страна главне олтарне апсиде. И то би се могло на плану Каницевом и Валтровићевом поправити, као што и то треба додати да олтарне апсиде нису биле полукружне како је на плану Валтровићевом и Каницевом него полигоне. Из бележака напред наведених може се видети да је она били сасвим друкчија него што се данас после рестаурације распознати може. Но ми ћемо поћи даље.

Друга стара црква о којој је после Жичке говор у „Продромосу“ јесте

2., *Свет. Тројица* у Каблару. Г. Валтровић је издао од ње у „Продромосу“ два снимка. Спољни изглед целе црквице и основни плани.

3., *Придворница*; први пут испитана и снимљена од гг. изасланика ученог друштва. По причи је зидана од неког Немањиног властелина. По својем унутрашњем распореду има сличност са Тројицом и Ариљем, а споља се разликује од тих цркава глаткоћом својих зидова. Само око њеног осмостраног тамбура *иде округлолучни фриз* а на цркви га нема.

4. *Ваведене* (из XIII в. у Овчару) по мњењу г. Валтровића позајмило је свој основни план неколиким већим и мањим старим црквама. У „Продромосу“ на-

лази се спољни изглед и основни план те цркве. Ту је рестаурирано и кубе које је при оправци цркве пре неколико година одбачено. Основа је цркве василична. Кубе је лежало на четири дозидна стуба, везана аркадама и педентивама, поврх којих је ишао појас те је делио тамбур од зидова на које се ослањао. Мала Враћевшничка црква у крагујевачком округу има велике сродности са Ваведењем и Ариљем да би се закључити могло да су из једног времена. На цртежу г. Валтровићевог тамбур Ваведењске цркве не знам по којим разлозима, окургао је. Цркве из тог доба обично имају полигоне тамбуре, па ће тако и ту морати бити.

5. *Јежевица*, мала интересантна црквица источно од Карановца први пут описана од г. изасланика ученог друштва. У својим главним цртама слична је цркви манастира Благовештења. Карактеристично је код те мале цркве да јој се кубе без тамбура налази. Од обе те цркvice Благовештења и Јежевице има малих снимака у „Продромосу“.

Једна од најзнаменитијих старих цркава коју су г. изасланици проучили и снимили јесте, некада сјајна, а сад разваљена задужбина Јелене жене краља Уроша V (1240—1272) у Градцу на утоку градачке речице у Ибар. Данило, који је као што је познато разумевао се у архитектонској вештини и имао лепог укуса назива градачку цркву „великом и славном“ и „предивном“ грађевином. Питореске развалине те цркве налазе се 2 сахата северо-западно од варошице Рашке у Србији. Г.Г. изасланици посетили су те остатке црквене 1875 год. и она им је на први поглед показала велики утицај западног (романског) стила, и по њиховом мишљењу она представља „споменик оног превазног архитектонског стила, који је нарочито у Шибенику и Трогиру оставио своје знатне заступнике“ (Гласник XLIV стр. 412). У мапи изасланика налази се неколико детаљних снимака те цркве а у „Продромосу“ ће читалац наћи њен план, њен спољни (рестаурирани) изглед и неколико снимљених архитектонских особина. Посматрање те старе цркве намеће човеку неко њежно а свечано осећање; он се сећа оних тешких прилика кад се заподеде распра између Милутина и Драгутина и рада њежне а озбиљне мајке њихове да своју децу измири у корист отаџбине; сећа се оног тужног и свечаног састанка две младе краљице на гробу своје свекрве што нам је све очевидац описао. Најпосле том осећању посматраоца градачке цркве, даје неке сетне њежности и та прилика, што се после неколико векова опет једна жена нашла која ће порушену задужбину Јеленину поправити. То је била султаница Мара у XV в. По опису г. Валтровића, градачка је црква зидана врло укусно у слојевима од камена и цигле. Израда скулптурна око портала и прозора премда није онако обидна као што је

на Студеници и Дечанима, извршена је са пуно вештине и укуса. Основни план је крст са две пречаге. Олтар је зидом заграђен (иконостас зидан) и свршује се у три полукружне апсиде, свака са једним прозором, од којих онај средњи, најлепше је израђен и највећи је. Уз олтар а измеђ апсида дижу се с' поља тако звани подупирачи („strebeppheiler“) што је слаби одјек готског стила. Овде код градачке цркве они служе само украсу и немају архитектонског смисла. Кубе је на овој цркви врло карактеристично. Тамбур његов диже се врло високо, — ако је размер на цртежу у „Продромосу“ тачан — на самим спољним зидовима цркве.

7. *Руденица*, мала црква у крушев. округу; припада жанру и епоци у коју долази Каленићка и смед. црква, Љубостиње, Манасија, Раваница итд. На њој нема трага од западног утицаја, што се судити може по цртаним снимцима цркве и по неколиким архитектонским детаљима у „Продромосу“. Њу је зидао Стеван Високи, као и цркву манастира каленићког, па и у основном плану као и у другим погледима има велике сродности између Руденице и Каленића.

Међу свима црквама епохе Лазаревих наслеђеница г. изасланици дају прво место:

8. *Каленићкој*. г. Валтровић вели: „све грађевине надвишује црква Каленићког манастира својим лепим пропорцијама, изредним и скулптурним пословима, ови последњи нарочито богато су заступљени у богатој орнаментацији оковратника и прозора. С' поља зидови дају малеричког утицаја својим слојевима од цигле и зеленкастог четвор. камена, измеђ којих се повлачи, напоље истурена пруга од малтера“. У „Продромосу“ се налази цртеж спољњег изгледа цркве. Док је Каленића најлепша црква из . . . (XIV—XV века), г. Валтровић узима да је Павлица на Ибру најстарија из тог времена. Г. Каниц је детаљније описао у својем културно-историјском спису „О Србији“ на стр 728 и мисли да се она сме узети као најчистији тип старосрпске архитектуре; али као што се Каниц преварио при цркви смедеревској тако је и овде погрешно кад однаша „Павлицу“ чак у XIII век. Она не може бити старија од цркве крушевачке и мора бити да је зидана ако не у последњим годинама Лазаревим, оно свакако у почетку Стеванове владе.

Вредно би било да нам је од те лепе цркvice г. Валтровић дао који снимак у „Продромосу“ својем. По Каницевом опису Павличка црква (на том месту на Ибру има две цркве, једна је оправљена и служи а друга је у развалинама. Ону у развалинама, цртали су изасланици, а о овој оправљеној тако званој „новијој“ говор у Каницевом делу и овде) показује основно начело старог византијског стила — грчки крст. На пречази крста диже се на четири стуба, везана луковима и педентивима, полигони тамбур и кубе; црква је на

полукружни свод, који се са својим луком показује споља на источном и западном крају. На источној страни уз велику апсиду приљубљују се и две споредне мале. Нортекса у почетку није код ове цркве било. Унутрашње архитектонске сразмере врло су лепо изведене. Она унутрашњим својим распоредом даје лепог ефекта као и црква манастира Манасије са којим је у многим погледу слична. Капители у стубовима састављени су из облика чапастог и кубичног.

Као што сам и напред казао, радови гг. Валтровића и Милутиновића чине велики корак на пољу испитивања старе српске архитектонске вештине, над оним што нам је Каниц на том пољу израдио. Они су и много више грађе покупили и са много ширим погледом изучаване обављали, али се и после свега што су и они до сад израдили може опет рећи: још је све то мало, да се суд о српској вештини сме изрећи, још треба много старих црквених грађевина изучити и прецртати да се потпуно распознају може снага разних упуца под којима се византијска вештина у нашим пределима налазила.

Досадањи радови Каницеви и гг. Валтровића и Милутиновића, осветљују нам прилично једну само епоху старе наше зидарске вештине, а то је епоху кнеза Лазара и Бранковића. Са владањем кнеза Лазара и његових наслеђеника историјски живот наше старе државе поче се јаче осећати у овим северним крајевима где је данашња кнежевина, па зато се у овим крајевима и налази највише и најлепших споменика из њиховог времена. Али за познавање старијих архитектонских фаза у српским земљама врло мало дају грађевине старије у кнежевини Србији као: Студеница, Жича, Градац, Ариље и Овчарски и Кабларски мали манастирићи, за ту целу требало би испитати цркве у Ст. Србији и ближе приморју куда је се и политички живот нашег народа у старијим — Немањиним временима највише ослањао; а док се то не учини дотле се не сме ништа нагађати о разним архитектонским епохама српским као што чини Каниц. По ономе што су нам не стручни путници причали о старим црквама у тим јужним нашим земљама, које су несретне да и данас леже под турском влашћу, ми не унемо себи преставити никакву историјску постепеност у развоју архитектонске вештине. Истом од каквих стручних вештака који проуче те крајеве моћи ћемо очекивати, да нам покажу да ли се разне грађевине из времена пре Лазара могу везати у какав прагматичан ред (да ову реч употребити или не? Одговор на то питање много би нам вредио. Он би нам најбоље показао како је био развијен укус и вештачка способност наших праотаца, у разним временима, и да ли је у развоју тог укуса било што оригинално.

Али кад ће стручни вештаци отићи пред сјајне задужбине Немањића у Ст. Србији? То питање изазива једно друго. Зар изучавање старе српске вештине не заслужује да му и наша државна власт што припомогне. Многи стручни људи изашиљани су од западних држава да изучавају споменике вештине на истоку, и помагале су стручњаке новчано, и издавајући им дела; зар није још прече нашој државној власти, да се изуче и сниме наши стари споменици којима с дана на дан прети опасност. То изучавање могло би имати осим научне и практичне користи што би раширило у наших стручних људи (архитекта) поглед, те би може бити вештачке традиције могле оживети код нас бољи укус и бољу грађевинску радњу. У таквој цели изишло је о трошку руског министарства пре две године знаменито дело; Бутовскога „о руској орнаментици“. У такој цели требало би и ми да изучавамо дела наших старих вештака.

Пажња коју српско учено друштво поклања изучавању старе српске вештине чини му част, и оно је доиста нашло вредне људе којима поклања поверење и новчану помоћ, али да се изучавање српске вештине систематички изврши и да се тај посао не одложи на предуго време, треба још више и стручних људи и више новчаних средстава но што учено друштво може издати. Заиста свакој српској влади чинило би само част која би у питању изучавања српске вештине притекла ученом друштву у помоћ, она би тим показала да уме поклањати науци пажње какву поклањају владе у другим цивилизованим државама и да не уступа нимало у поштовању и цењењу које су показивали кнез Милош и Михаило изучавању старе вештине. Кад би то изучавање било потпомогнуто и од владе онда би се брже дошло до цели. Гг. изасланици ученог друштва раде већ 7 година, и за то време израдили су — ако узмемо од прилике — десети део оног што се још у самој кнежевини Србији има радити, а да имају веће помоћи и од државе, да је у њиховом послу удружен још који вешт човек, да нису у својим студијама ограничени на кратко време летњих ферија од 2 месеца, они би, без сумње до сад не само кнежевину Србију, него и све српске крајеве изучили у погледу архитект. вештине. Колико би смо већ новог знали о нашој прошлости и о способностима наших праотаца? Колико би наука имала да захвали не само труду наших вештака него и оној влади, која би се заузела за тај посао.

Изучавања таква, као што је ово што учено друштво потпомаже, скопчана су са великим трошковима али се још већи трошкови траже за издавање тих послова. Таки радови ни код друге образованије публике не могу тражити потпоре а камо ли код нас. Да се они могу публиковати мора неко притећи у помоћ. Цар аустриски помогао је

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.BE

Како да изда шест седам табака снимка од српских цркава. Салцембергу који је прецртао неколико цариградских цркава краљ крајски помогао је: Бутовском, влада руска итд. Ко ће помоћи нашим вештацима? Очекујући то сретно време кад ће се и код нас увидети да наша влада треба да им помогне и надајући се да лени и интересантни радови г.г. Валтровића и Милутиновића неће остати у мањима као неки радови Аврамовића, ја ћу бити слободан да г.г. изасланицима дам један савет и то *economiae causa*. Да за изучавање, и прецртавање старих споменика, има више и колико треба срестава; тај посао могао би се и другачије и практичније вршити. Онда би они што изучавају такве споменике најпре пропутовали све српске крајеве, упознали се најпре површно са грађевинама најинтересантнијим и најважнијим, и открили историјски ред у архитек. радњи српској, и затим пошли тим редом у својем раду. Онда неби било пуно млогим ситним споменицима поклањати пажње и време губити. Али кад је сва помоћ спала на скромну потпору ученог друштва, онда треба тражити какав други практичнији пут за тај посао. Нека ми опросте г.г. изасланици ученог друштва, али ми се чини да се у њиховој радњи не држе практичног и економичног реда. Као што извештаји њихови показују, они су у својим пословима без реда прелазили од цркава знатнијих на незнатне, од Немањичких задужбина на Лазаревске, од ових опет на оне итд, поклањали су пажње у једно исто време споменицима из разних епоха и како се у маленоме простору кнежевине Србије не може открити прагматични развој архитектоских — особина сваке епохе а само то откриће могло би дати канон за оцењивање важности појединих споменика, они су се заустављали и прецртавали споменике врло незнатне и доста времена изгубили. По мојем мишљењу најпрактичнији пут био би, кад би г.г. изасланици изабрали да најпре изуче споменике једне епохе и то оне које се у нашим крајевима најпотпуније може изучавати, а то је епоха Лазаревих наследника. Као што сам напред казао најважнији споменици у кнежевини Србији, јесу споменици из те епохе, и они чине засебну врло интересантну групу. Ту би дошле ове цркве: Руденица, Павлица, круше. црква, Раваница, Љубостине, Манасија, Каленић, смедерев. црква. Кад би се најпре те цркве потпуно изучиле и прецртале тим би једна епоха била потпуно изучена и ти радови могли би се засебно публиковати и они би науци дали доста лених објасњења и имали би практичне важности изнесав на видик најчистије облике византике из српских земаља. Ја бих ту епоху која у српској историји настаје у последњим годинама кнеза Лазара а свршује са изумрећем Бранковићеве куће, назвао *спогом ренесанса*. На пољу политичком, онамамо у тој епохи усилјавање да се унутрашњи социјални елементи

консолидују, да државна власт добије веће силе какавој је донета и била потребна у ондашњим тешким приликама борбе, са Турском; на пољу науке, видимо да настаје време пречишћавања писања и литературе и да се у том послу враћа непосредно на извор грчке књижевности, па тако исто видимо да се ради и на пољу вештина. У старијим временима ако је судити по извештајима нестручних људи — визант. архитектура и неке сломаћне велтине скулптура и малаше, изузев цркве из оних крајева који су на источној граници старе српске државе, није била врло чиста од уплива са стране, а од времена Лазарева она се ослобађа свега што се за византику са стране припило и тражи своје урнеке у грађевинама чистог источног стила. Као што свака реформа не иде отсечено, тако се и ту види да бива, а што је главно, баш на самим споменицима XIV и XV в. каки се у кнежевини Србији налазе, могу се посматрати све фазе тог уништања архитектоске вештине да се пречисти, и међу њима имамо оно што се највише у тој реформи учинило као што можемо и упадак те ренесанске архитектуре оценити на појединим грађевинама из времена Бурђевих наследника (шпр. Абогов. црква) у Србији или у Фрушкој гори.

Због тога дакле што та ренесанска епоха чини целину за себе, и што се у потпуном својем развоју лако изучити може, било би најкорисније, за сад, док су г.г. изасланици ограничени у својем изучавању, да њој посвете своју пажњу. Још ћу бити слободан да учиним једну маду примедбу и што се тиче прецртавања живописа. И на пољу те вештине стручни испиталац наших старих вештина откриће, без сумње лених ствари; г.г. изасланици говоре са усхићењем о старијем живопису жичке цркве, а путници у јевропској Турској налазе да се живопис нарочито из старијег Немањиног времена знао почесто ослободити оне типичке укочености каква карактерише, у опште узев византијско малаше. Г-ђице Ербијева и Макецијева шпр. диве се изради слике Христове у великом кубету грачаничке цркве. „Замисао лица“, веле оне, које је овде исписано, далеко је више како од крутости византијске, тако и од разбежености нове школе, као да је вештач био савременик Цимабује и Луча из Сијене, па као њихов ђеније, тако је и његов био довољно снажан да даде снаге и величине ондашњим конвенционалним облицима. Заиста Христос грачанички тако је озбиљнога чега да би готово помислили да је вештак био испуњен слутњом на црне дане који су цркви предстојали итд. Хан на својем путу видео је у Прилипу, у разваљеној цркви Вукашиновој живописа који показује угледну вештину цртања и какви му оставља унечака као да се вештак угледао на дела античког резања (скулптуре). Исто тако Г-љфердинг хвали живопис из Немањичког времена и вели

да се налази таблоа на којима је се вештак ослободио укочености византијске. Али осем тога што ће се у делима старога живописа наћи ствари какве могу бити урнеком нашем данашњем малаџу, наћи ће се и таквих слика какве могу дати доста поуке о културном животу нашег народа у време Немањинско. Тако нпр. на зиду куде у Сопотанима извајат је на једној слици цео рад око зидања цркве ту се види како једни сагнуто режу камен, други носе воду и малтер, трећи полагају плоче по заповести немара који међу њима стоји. А на кули жичкој има опет једна интересантна слика која нам отвара врата и у светски живот из времена Стевана Првовенчаног. (Ту су слику г.г. изасланици прецртали.)

Због свега тога дакле изучавање старог живописа има своје засебне вредности, и ми морамо бити врло захваљни г.г. изасланицима ученог друштва, и што поред архитект. споменика поклањају пажње споменицима те врсте, али ми се чини да би требало да се и том раду држе каквог реда. И у живопису и у архитектури време Лазаревих наследника било је време *ренесанса*, тј. повраћаја на чистији стил византијски, но ако је у кругу архитектонских правила тог оживљенога стила остајало још доста простора да немар развије и оствари лепе мисли, ренесанс на пољу живописа донео је роцтво и стару укоченост. Ренесанс на том пољу значи анатемисање сваког лутања од строгах правила византике: малање постаје шематично,

лице светаца, њихова позитура, сразмерност чланова тела, спада у важности испод вредности њихових хаљина и украса; и доиста као што је свакоме познато зографи Стевана високог остали су и доцније дуго спомињати као зналци позлађивања и састављања боја. Као год што грађевине из те епохе показују већу утрпаност у украсима, већу пажњу неимарову, да његово дело развије осећање, лепушкостог, њежног, док је старијим неимарима, Дечана Грачанице, Студенице нтд. била најглавнија целъ да њихова дела развију осећање озбиљности, величине и смирености; тако се види и тежња живописа и унутрашње орнаментике црквене из тог доба, да исто осећање пробуде у побожних поклоника. Живопис ове ренесансне епохе чини дакле засебну школу и као такав има исто тако као и архитектура за себе вредности, да би по мојем мишљењу г.г. изасланици требали да најпре тој епоци време поклоне, а да и прецртавање и изучавање живописних споменика старијих оставе за доцније време, кад ће може дати Бог бити удеснијих прилика за њих да тај стари живопис изучавају онамо где га најлепше има. Живопис у старим црквама у кнежевини србији већином је (осем може бити жичког црквеног моловања) из доцнијег времена. Ту се неможе скупити много материјала за познавање те вештине из Неманићког времена у коме је добу она развијена била до највећег савршенства.

НАУЧНА ХРОНИКА

I

ЈЕЛЕФОН — МИКРОФОН

Кад је пронађена електрична телеграфија, мислило се, да се од науке не може тражити ништа савршеније за пренос човекових мисли. Јер зајиста је то био огроман корак, кад се време од неколико дана, које је требало да се неко писмо однесе, кад се толико време свело на неколико секунда или минута. Но као што се у свима другим стварима тежи за већом усавршеношћу, тако је било и овде. На скоро се учинило напредном духу човековом, да је незгодан тај начин за пренос мисли; он је хтео нешто још више, хтео је саме те речи да чује, да позна глас онога који говори и хтео је, да нико други не зна предмет његовог разговора осим оних који се тиче. Имајући непрестано ту мету пред очима, човек је испитивао, истраживао, пробао и довијао се на сваки начин, примењујући све гране науке у свом раду, док није последње године савршено постиго своју целъ. И ми смо

сад у стању, седећи у својој соби, без икаквог предходног знања, да разговарамо о чему хоћемо, с ким хоћемо па ма где тај био, можемо да познамо његов глас као да седи поред нас и с нама заједно, ма да је он неколико миља од нас удаљен. Може ли се још што савршеније захтевати од науке? — Овде потпуно могу одговорити речи славног Арага: У науци изузев чисту математику, не може опстати реч „немогуће.“

Из досадањег лако се увиђа, да ћемо се бавити у данашњој хроници са справама за произвођење и проношење звука, те наравно морамо коју реч и о звуку, еда би се разумели закони, на којима се оснивају те веома важне справе.

Звуком зовемо ону физичку појаву, за коју дозна наше уво. *Звук постаје кад какво тело затресери.* Кад преко затегнуте жице на виолини превучемо гудалом, видићемо како ће жица затреперити а у исти мах чућемо звук. Кад имамо чашу с водом па преко ње превучемо гудалом, вода ће се усколебати а чућемо такође звук. Овде смо могли видети у неколико то

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

треперење тела, међу тим ми га увек не видимо, јер су у опште га треперења врло незнатна. За наше даље посматрање ваља добро упамтити: *да тело неко само онда звучи кад трепери, и кад довољно затрепери исто звучи.*

Но између нашег ува и тела, које трепери, мора бити неко треће тело, које ће пренети до нас треперења дотичног звучног тела. То преношење врши у обичном случају ваздух, а могу преносити звук и чврста, течна и гасовита тела. Само онде где нема никаквог тела, у безваздушном простору, звук се не може пренети, јер нема тела, које ће да затрепери исто онако.

Одавна се тежило, да се звук пренесе на што већу даљину. Теоријски је доказао Хелмхолц да се не само звук у опште, већ и говорна писмена могу пренети на велику даљину. Само треба да и на оном месту, куда се оће звук да понови, да и ту буде неког тела, које ће бити у стању да затрепери онако исто као и тело, које је звук послало. То могу само мембране или опне од животиња или метала. Године 1870 чинио је опите професор А. Вајнхолд у Шемницу, да пренесе звук човечијег говорног органа на већу даљину и то средством затегнутих жица. Његов апарат, којим је то радио, састављен је био из две кутије без поклопца. Којима је дна саставио добро затегнутом, гвозденом жицом. Дно сваке кутије било је 3—4 квадратна десиметра а жица је била дебела 0.6 м.м. и са тим је он могао пренети лагано клопарање у првој кутији, на више од 600 метара даљине, само кад се уво наслони на другу кутију. Исто тако могао се чути и глас, само кад је говорник говорио на 10 сантм. од дна кутије; шта више он је на тој даљини могао познати и поједине људе по збору њивог гласа.

На истом принципу основан је и тако звани *говорни телеграф*, који се такође састоји из две мембране које трепере и које су опет састављене еластичним концем или гвозденом жицом. Кад се говори на једном крају жице, спрам једне мембране а код друге мембране, на другом крају жице, слушалац слуша, — онда се може пренети не само говор, но и само шаптање на више стотина метара. Тај говорни телеграф показује нам две врло важне ствари: да су затегнуте мембране у стању, да приме сва треперења ма од каквог звука она долазила и с друге стране, да могу поновити исте те звуке, кад ма на какав начин онако исто затрепери.

Но код свију оваких апарата, звук не може прећи више од неколико стотина метара а то није довољно за већу примену. Код справа што се зову *телефони*, то преношење потпуно је постигнуто, и звук се даје пренети на неколико миља далеко; то преношење бива *електричном струјом*.

Још године 1837, приметно је Североамериканец *Пајс*, да кад се кроз челичну шипку пропусти електрична струја и кад се та струја брзо прекида, онда се може чути неки слаб звук. Тај звук назвао је он „галванском музиком“ („galvanik music“). Тим важним проналаском нико се није користио до год. 1861. Тек у то доба, учитељ *Филип Рајс*, направи у Фридрихсдорфу код Франкфурта на Мајни, справу коју назва *телефоном* и показа је 26 Октобра физичком друштву у Франкфурту. Но ма да је могао на далеко пренети звук том справом, опет ни је могао поновити њом изговорене речи, него само звук који се одсвирао дечијом трубом. Тај његов апарат састоји се из једног одправника — апарат где се свира —, пријемника — апарат где се слуша — и једног галванског елемента за електричну струју. Одправник изгледа као дрвена кутија, на једном крају отворена и ту се свира; а на другом је округло отвор, затворен једном мембраном (свињском бешиком). На самој мембрани намештена је једна танка плочица од платине, која је једним крајем у свези са позитивним полем електричне струје. Други крај плочице у свези је са спроводном жицом, која води у апарат за слушање. Кад је мембрана у миру, онда је струја отворена а чим мембрана, каквим год звуком потрешена, затрепери, струја се затвори и то таласање пренесе у пријемник.

Апарат за слушање или пријемник, састоји се у овоме: на једном шупљем сандуку (резонатору), намештена је гвоздена шипка, 2 десиметра дугачка; око ње је омотана спроводна жица (осамљена свилом) а крајеви жице свезани су са одправником. Кад се у одправнику пева, онда шипка понови исти звук, само мало као кроз нос.

Доцније је сам Рајс на свом телефону изменио и одправник и пријемник и дотерао их, да могу примити и слабије звуке, јер она прва конструкција била осетљива само за јача треперења. Сад му је одправник изгледао као широк левак на ужем крају затворен танком опном (од колодијума). Опна је нарочитом направом у свези са спроводником електричним, а помоћу њега и са пријемником, који је састављен из једног потковичастог магнета, положеног на резонатор тако, да на његовим крајевима трепери једна гвоздена полуга, кад је струја затворена; то треперење даје звук који је много јаснији него код пријемника старе конструкције. Са овим телефоном могле се пренети не само мелодије, него и саме речи на доста велика растојања.

Још више је усавршао тај телефон *С. Итс* (Yeates) у Дублину године 1865 и то према старој конструкцији Рајсовој. Пријемник био му је као и код Рајса у новом саставу, само је код одправника, нарочитим додатком учинио, да се струја *не прекида сасвим*, кад

се мембрана, у свом треперењу врати на другу страну него само да *ослаби*. Такав телефон показао је Итс у Новембру те год. у једној седници дублинског филозофског друштва и ту му је испало за руком, да са њим репродуцира више речи и то прилично добро. Међу тим ствар је на томе и остала и Итс даље није на њој радио.

Много је потпунији говорни телефон што је направно професор *Грегам Бел* из Бостона, по рођењу Скот из Единбурга, који од 7 година живи у Сједињеним Државама. И он је у први мах употребио галванску електричну струју а тек доцније индукцијону. У томе баш, што је Бел употребио за свој телефон индукцијону струју и састоји се главна превага његовог телефона. Не само да је сад згоднији за рад него је и боја много јаснија на поновљеном звуку. Јер се разном јачином говора изазове разво треперење мембране а услед тога и разна јачина струје а од те разлике и зависи у главноме природа говора.

Године 1877 направно је Бел телефон, који је био непотпунији и сложенији од најновијег, о коме хоћемо да говоримо. Са њим је он разговарао између Бостона и Малдена на 6 енгл. миља (9·6 килом.) и све речи које су изговорене у Малдену, могле су се јасно чути у Бостону. Шта више, тиши тонови могли су се разговетније разабрати, само је онда морао слушалац наслонити уво на пријемник. Пошто је неко време између обеју штација вођен разговор, онда је једна женска певала у Малдену „последњу ружу“ и у Бостону се чула песма тако јасно, као да је певана на крају неке повеће сале. Још и на 230 километара могло се разговарати тим телефоном,

Бел је приметио, да се више телефона може довести у свезу са истим спроводником, те се у исти мах може послати више депеша. Треба само пријемнику дати извесну висину тона, и онај што прима разговор, треба да слуша само своју висину тона између осталих депеша.

Ми се нећемо упуштати у описивање тог телефона, него ћемо одма прећи на најпростији и најсавршенији његов телефон, који је данас највећма примењен. Изгледа као мосур од дрвета, дугачак од прилике 15 до 20 сантимет. и на једном крају раширен као левак где се говори или слуша. У том мосуру има један магнет, који је на једном крају утврђен, а око другог његовог краја, омотана је бакарна жица (свилдом осамљена) дугачка 58 метара; крајеви њени у свези су са главном спроводном жицом. Испред тог магнета а поред завоја жице, има једна танка мембрана, од меканог гвожђа, која кад затрепери, онда се у завијеној жици рађа индукциона струја; ова струја иде кроз спроводну жицу у пријемник и у след ње тамо затрепери исто таква гвоздена мембрана. Иста се справа употреби и за давање и за примање звука, само што

кад се депеша даје, ваља на левак говорити а кад се прима онда на њ слушајути.¹

Са тако упрошћеним телефоном чује се у пријемнику свака реч, која се у одиравнику изговори, свака мелодија и песма која се одсвира или одпева а тако исто свирање на гласовиру, (у овом случају одиравник се мете на сам гласовир.) Даљина саобраћајних станица може бити врло велика, као што су то показали опити на телеграфским линијама.

Према таким особинама телефона, завело се одма у Бостону, а за тим и у другим североамеричким варошима телефонирање, и то највише између приватних кућа. Како се јавља из Јапана, јапански министар Ито заповедио је, да се у главној вароши заведу телефонске везе између разних полицијских завода, као и између цареве палате и министарства. Најбоље је примљен телефон у Хини, јер код њих треба за сваку реч други знак, те с тога не могу кореспондирати електричном телеграфијом. У немачкој царевини прва телефонска веза постављена је 5 Новембра 1877 год. у Берлину. У последње време јако се ради на томе, да се у Енглеској и Немачкој и поједине вароши међу собом вежу. У већим варошима америчким телефонирање јако је распрострањено, и у Чикагу, Св. Лују, цинцинату има по 2000 до 6000 кореспондената.

Највећа незгода код првих телефона била је у томе, што је слушалац морао наслонити уво на саму справу, па да чује оно што му се говори. Даље од саме справе, није се могло чути ништа. За то се обратила главна пажња, да се звук у пријемнику што већма ојача; у том смислу направно је *Т. Е. Фаји* у Стутгарту двогуби телефон. И овај се свршује једним левком, али се у њему глас толико ојача, да се може чути и даље од апарата. Још већма је то постигнуто тако званом *дозискама*, које се наместе на телефон пријемник. Има их више врста али све врше исту улогу: ојачају глас толико, да се може чути по целој соби.

Другим путем, а готово у исто време са Белом, направно је телефон и *Тома А. Едисон*, Американац. Он је узео галванску струју, но да би и она била прекидана, он је употребио за то један слој утуцаног графита. Графит је лабаво стиснуо између две осамљене металне плочице; једна од њих утврђена је за мембрану што прима звучна треперења. Како она затрепери, плочица до ње, више или мање притисне онај слој графита; тиме се спровођење графита промени и тако разна треперења изазову и разну јачину струје.

У свом пријемнику Едисон није узео никакву мембрану да трепери, него га је основао на једној појави, коју је он дознао још год. 1874. Он је дознао,

¹ Француска академија наука, наградила је Бела за овај његов телефон са 50.000 франка.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да кад се парче артије таре о какав комад метала, да се то тресе смањи онда, кад се артија пакваси каквом течносту, која спроводи струју, и кад кроз метал пролази струја. Едисон је такво парче метала утврдио за једну дашчину, а преко тог метала клизала је влажна артија, коју је доносио један ваљак својим окретањем. Сад кад се струја у графиту (у одправнику) промени, онда се промени и трење између артије и оног метала; метал услед те промене затренира, то се треперење пренесе на дашчину а с ње на околни ваздух — и ми чујемо.

Ма да је Едисонов телефон справљен вешто и ориџинално, опет му није пошло за руком, да се јако уведе у практику.

Прелазећи преко телефона од *Бурџа Б. Хевиса* (Havens) из Лавајете, пошто је у главном то исто што и поправљен Рајсов телефон, да споменемо још телефон што је направио *Елиза Р. Гре* (Gray) из Чикага или тако звани *електрохармонијски телеграф*. Он служи само за преповење музичких тонова а не и за изговорене речи. Справа је по себи врло сложена те је нећемо у појединостима описивати. Само ћемо напоменути, да је први пут он показао тај свој телефон Априла 1877 год. у Њу Јорку. Одправник је био у Филадельфији на 90 енг. миља далеко (145 килом.) и ту су свирали на гласовиру једну песму од две октаве (дакле на 24 дирке). Та музика одсвирана у Филадельфији, чула се у Њу Јорку по целој сали и то као из далека, с том само разликом, што се нижи тонови чули јаче по виши. Значајно је још, што се могу чути више тонова на један пут, дакле и разна треперења могу се једновремено простирати по истој спроводној жици.

Од свију справа за размену мисли телефон је најсавршенији и најпрактичније употребљен. Ево како се телефоном служе по варошима Америке, Енглеске, Француске и Немачке.

У вароши, која ће се везати телефонима, има једна централна зграда од прилике као данашње телеграфске станице, и ова је спроводним електричким жицама у свези са свима појединим кућама те вароши. Све те куће означене су у станици извесним бројевима. Рецимо да хоће Мијанло и Драгутин да говоре. Мијанлова кућа обележена је бројем 14 а Драгутинова са 23. Онда ће Мијанло притиснути у једно дугме на свом столу или где год у дувару собном и то ће бити знак за служитеља у централној згради, да га зове Мијанло, јер ће се тамо показати број 14. Служитељ исто тако јави Мијанлу, да је примио његов знак и очекује даље заповести. Сад му Мијанло каже: „Хоћу да говорим с Драгутином.“ Служитељ по свом протоколу, нађе Драгутина под бројем 23 и веже његов спроводник са Мијанловим. Сад Мијанло и Драгутин седећи у својим собама разговарају колико хоће

и о чему хоће а служитељ их ништа не чује, јер струја која пролази кроз централну зграду не даје у њој никаква звука. Кад сврше разговор, један од њих притисне опет у своје дугме и позове служитеља, да прекине свезу и да их веже са другима.

Занста саобраћај усавршан до крајности. Цео посао око свезивања не траје више од 3—4 минута а и још мање, ако Мијанло сам зна број свог коресподента па заште само свезу са тим бројем. Трошак око тога није сувише велики, тако да се и средње куће могу послужити телефоном из своје собе.

Енглези увидивши оволику практичну вредност код телефона, нису се ограничили на сам разговор; они су отишли још даље. Уредници новина, не могући чекати, да се стенографске белешке из парламента поуне и преведу на тек онда штампају, послужили су се телефоном да дођу што пре до говорничких беседа. Они су наместили телефоне по дуварима скупштинске сале, а пријемнике им наместили у слагачким собама. Тамо пак има тако извежбаних слагача, који могу да слажу слова тако брзо, као што човек говори. Пријемници тако стоје више слагачких глава и они сад кроз њих чују све што се у скупштини изговори те одма сложе и дају да се одштапа. Све то иде тако брзо, да се дотична седница још није ни пустила а публика по вароши већ чита поједине беседе њене.

Међу тим у Америци нашао је телефон сасвим „американску“ примену. Пошто су тамошњи људи врло побожни, то су се постарали да и они, који не могу сами отићи у цркву (обично болесници) чују свештеникове молитве и проповеди. Тога ради наместили су по црквама телефоне и везали их са појединим кућама. И тако ови и не макнув се из своје собе, чују све што се у цркви поје и проповеда.¹

Није могуће изложити све примене, које је телефон до сад нашао и које ће у будуће наћи, али смео казати, да ће временом он играти највећу улогу у говорном саобраћају људском.

Да пређемо сад на другу справу, за коју опет важе закони о звуку. То је **микрофон**, који је пронашао физичар *Давид Едвард Јуз* (Hughes), из Лујивиље, који сад живи у Енглеској. Сваки ће се сетити нашто ова справа служи и схватиће њену огромну вредност кад кажемо: што је микроскоп на пољу светлости то је микрофон на пољу звука. Јер тек од како је пронађен микроскоп, датира се огромни напредак у свима гранама науке. Он нам је открио читав нов невидљив свет, који је већи од видљивог и само помоћу њега, могли смо растумачити многе појаве у целој природи, које смо пре тога сматрали, као да постају каквим чудом. —

¹ «Revue Scientifique» год. 1879.

И микрофоном се могу пренети звуци на већу даљину као и телефоном, или се он разликује од телефона тим, што не преноси звуке онаке каки су они, него их још *знатно ојача*. Микрофон служи само за пошиљање звука, — дакле као одправник — а за слушање — пријемник — употреби се опет Белов телефон, само се он доведе у свезу са микрофоном. Микрофон је тако осетљива справа, да може и најмање потресе, најмања треперења, најслабије звуке — које умом не можемо никако чути — толико да ојача, да се у телефону пријемнику врло јасно могу чути.

Принцип на коме се микрофон оснива, слаже се у неколико са телефоном Едисоновим, т.ј. тамо је за регулацију струје употребљен графит а овде, као што ћемо сад видети, обичан угљен. Слаба струја електрична, спроводи се кроз такав спроводник, коме су делови на једном месту врло лабаво спојени, те је и само спровођење непотпуно; најмањи потрес произведе овде промену у спровођењу а с тим и промену у јачини струје; ова пак промена произведе у телефону пријемнику промену магнетског стања, у след чега опет она плочица од меканог гвожђа у телефону затрепери и ми то треперење чујемо као звук. Едисон кад је правно свој телефон био је врло близу, па да пронађе и микрофон, он је, као што смо видели, пустио да звучна треперења ударају најпре на мембрану, па тек преко ње на онај слој графита. Да је мембрану просто одбацио, имао би микрофон.

Нећемо описивати пут, којим је Јуз дошао до тога да пронађе свој микрофон, него ћемо га одма описати. На једној резонаторској дашчици, која се намести усправио, утврде се два комада угљена један изнад другог. Оба та угљена у свези су са спроводним жицама електричне струје. Горњи угљен на доњој а доњи на горњој страни, издубљени су и у та удубљења углави се трећа шипка угљена тако, да она сад стоји усправио. Сва три угљена праве од прилике римско I. Ова дашчица са тим угљенима утврди се за једну шупљу кутију, за резонатор, који је положен хоризонтално. Овако справљена справа је врло осетљива и то не само за музичке тонове и изговорене речи, него се и најмања треперења чују у телефону као јаки звуци. Кад мува на кутију стапе и по њој хода чуће све онај, који слуша на телефону.

Врло добро дјејствује у Јузовом микрофону обичан дрвени угљен, само кад се он тако справи, да проводи струју. За ту цел, угљен се загреје у каквом гвозденом затвореном суду, док се бело усија, па се замочи овако усијан у живу. Онда се све шупљике угљена испуне финим куглицама живе, од чега добије моћ да спроводи струју. У осталом ни је све једно узели ми угљен ма од ког дрвета; изгледа као да је најбољи угљен од чамовине. Исто тако може се упо-

требити и врбов угљен, само кад му се на исти начин да моћ спровођења.

У исту класу микрофона долази и онај, што је направио професор *Вајхолд* из Шемница. На једној дашчици или кутији усправи се једна шипка од тела, које не проводи струју, као што је дрво црвени восак и т. д; на ту шипку наместе се две хоризонталне шипке од угљена, једна горе, друга доле. Обе ове шипке вежу се са спроводним жицама тако, да од горњег угљена иде жица у батерију, а из ње у телефон пријемник; од другог (доњег) угљена иде жица непосредно у телефон. Још су оне две попречне шипке од угљена спојене трећом усправном шипком. И овде, као и код Јузовог микрофона, пријемник је Белов телефон. Уз то треба још узети један или два елемента галванска.

Са оваким врло осетљивим апаратом мора се врло опрезно радити па да се у телефону добије не испрекидан, чист звук; ако на њ дјејствује какав јак звук, па пример близу изговорене реч, онда се у телефону чује читава ларма. Сувише ојачан звук, по квалитету личи врло мало на првобитни звук; по ако се осетљивост справе смањи, онда је поновљени звук много сличнији првом, тако да се може и разумети. Осетљивост се даје смањити, кад се апарат мало нагне.

Сасвим другог облика од досадањих микрофона, јесу тако звани цевасте микрофони, који се састоје из једне стаклене цеви, дугачке 2 палца (5 сантим.) а широке $\frac{1}{4}$ пал. (6 мм). На једном крају, цев је оклована металним прстеном, у који се могу наместити шrafoви и утврдити спроводне жице. Цеви су испуњене стиснутим комађем угљена, које може проводити струју. Овака направа је врло осетљива; најмањи потрес на то угљевље измени притисак, а с тим и струју; ова промена опет изазове у телефону пријемнику треперење гвоздене плочице т. ј. ојачан звук. Цев се може, у место угљеном, испунити и другим телима; Јуз препоручује смесу од цинка и цина која је позната у трговини под именом „беле бронзе.“ Овако напуњена цев намести се на једну шупљу кутију и осетљивост справе тако је велика, да се у телефону пријемнику јасно чује, кад се игла на ту кутију спусти или дигне, а такође и кад мува по њој хода.

Но код свију врста микрофона главно је регулисати осетљивост, ако се хоће што разговетно да чује у телефону. Само што је степен регулације код разних врста разан, и од тога зависи, да ли ћемо један или други микрофон употребити у извесном случају.

Да се чују корази мувини или звук каквог инсекта, мора осетљивост бити врло велика. Онда се вертикална дашчица код Јузовог, као и шипка са угљевљем код Вајхолдовог микрофона, сасвим исправи. Међу тим, за човечији глас то увеличање било би

сувишно, с тога се код Вајнхолда угљени мало нагну. Ако се употреби цеваст микрофон, онда су за човеџи глас довољно само 4 комада чамовог угљена или 6. к. од врбовине а 10 од гасног угљена. У осталом има још нарочитих упутстава, којима показује Јуз, како ваља испитати ту осетљивост са галванометром, по ми се у то нећемо упуштати.

У исти мах може се говорити на више микрофона, и они ће сви понављати сасвим једнако, као да је само један. Од како су чињена испитивања са микрофоном, дознало се, да нема тела, које не би могло затреперити, т. ј. које не би могло пренети звук. Јуз је испитао сва тела у својој соби и није нашао ни једно, које би било неосетљиво за звук, т. ј. које не би могло спроводити звук, као што стакло, дрво и гутаперха не проводе електрицитет. Од свију тела, најнеосетљивији му се показао каучук, али ни њега није могао употребити у већим комадима. Ово питање о изолирању звучних спроводника је од врло велике важности, за даљу

примену микрофона. Пошто је то справа осетљива за све звуке, које иначе не би могли да чујемо, то би се опет с друге стране желело, да нам она покаже само оне звуке, које хоћемо а не и друге споредне.

Још је од важности да споменемо, да се по истој жици могу пренети у исти мах разна треперења а да једна другима не сметају. То ће рећи, може се по истој жици у једно време и говорити и слушати, па да се опет свако за се чује а да не угуши једно друго.

Пошто је то справа још нова, то се не може довољно схватити голема примена њена у свима грамама науке. У осталом можемо се надати, да ће микрофон на пољу звука учинити оно, што је микроскоп на пољу светлости, и да ће нам он открити нов „микрофонски“ свет, као што нам је микроскоп открио нов „микроскопски“ свет. —

Ђ. М. СТАНОЈЕВИЋ

РАД

У 1 РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ КОД САБОРНЕ ЦРКВЕ ЗА 1879—80 ШКОЛСКУ ГОДИНУ.

Ове сам године *редовно* започео и довршио рад у школи, с тога ћу га извести као једну *целину* од краја до краја.

По закону о уређењу основних школа, од почетка Августа па до краја, (место до 20-ог), примао сам децу. То се време не може назвати време рада а још мање *наставе*. То је време *кутње* и *сокачко* у школи. То је време *игре*, време самосталнога разматрања школе? — учитеља, друштва и себе у њему. То је време, оно, да се деца „ослободу“, здруже, и заволе школу. За све то време ја с *целином* немам посла. Ја имам посла само с *појединцима*. Појединцу ћу рећи нешто; с појединцем ћу се нашалити; појединца ћу запитати за нешто; појединац ће ми причати нешто; али с *целином*, са *свима*, ја немам посла. И ко би у овоме времену погледао школу, то јест, децу, и мене међ њима, он би рекао: ово је кућа, ово су деца једне куће, а ово је њихов најстарији брат или отац, који их *забаља*. Ја се играм с њима; ја се шалим, ја се разговарам; ја се смејем; ја им

напомињем како ће она да *науке* много, па да *знају* много, па да буду *добра*, па да их сви *воле*; ми певамо и веселимо се; ми се тако учимо. — Од карања, од неовке, од боја и казни ни помона нема, (макар и да има кака мала узрока). Све то остаје, као што је, за доцније, кад се стане то лечити, кад се стане радити и васпитавати. За све то време седи где ко хоће, и ради скоро шта ко хоће. Ако ја случајно што хоћу, ја не рекнем, *не заповедим*; ја питам: хоћемо ли? И ако рекну „хоћемо“, ми чинимо; ако реку „нећемо“, добро. Но свагда и у свему ја се више чувам од говора и утицаја мога, а више цуштам њих да она *решавају*, мисле, и раде, „Да буде воља њина, да јесте царство њино“.....

То је рад *првих* дана, док се деца још примају у школу, и док се не прикупе.

На крају Августа а у почетку Септембра сва су деца на окупу, и ја *започињем*. Али шта? *Рад*. Али *каки*? Ево *каки*:

Уђем у школу. Деца жуборе, цакају, и ради свако које шта хоће (и сама не знају шта, но че-

кају). Распрштала се где које. Кад мене виде, она се загледе у мене и гледају шта ћу ја да радим, што сам дошао. Не заповедајући, но опет готово шалећи се и забаљајући се с њима, рекнем свакоме, свима, да узму књиге и да изиђу из клупа овамо, било у ред, било у гомилу. Онда их ја ставим у један дугачак ред, па понајмањем рекнем да иде и седне у прву клупу на крај. Он отидне. Онда рекнем другоме најмањем да иде до њега. За тим трећем, четвртом колико буде доста за прву клупу. Тако напунимо другу, па трећу, па четврту све клупе до краја, тако да највећи дођу у последњу клупу, а најмањи у прву (без икака друга обзира). Сад им кажем: Е, децо, пазите сад, да вам кажем нешто! (Она су и иначе весела, радосна и радознала: шта ћу ја ово; шта ћемо сад да радимо па се сви уђуте) До сад сте седали где је ко хтео, а од сад ћете да седите ту, где сам вас ја сад наме-стио. Запамтите сада добро, да не заборавите, и да не погрешите. Дёте, да видим ко ће најбоље да запамти! Дё, сад метите књиге и капу у клупу (овако)! Тако! . . . Дё, сад устан'те сви! . . . Ајде мало да постојите тако! . . . (Стоје сви, а ја разговарајући се с њима, обилазим их и гледам стоје ли сви лепо, и јесу ли лепо оставили ствари у клупу. Ко ме за шта пита, ја му одговарам). Е, доста! Лепо сте стојали! Сад мало сёте, те се (бајаги) одморте! (Седе, и радују се своме новоме месту, друштву, и *почетку*). Дё, сад опет устан'те! Ајде опет мало постојте, и да вам кажем нешто! . . . Тако ови велики ђаци овамо (у другим разредима), устану сваки пут кад уђе њин учитељ у школу, и стоје док им он не рекне да седну. Хоћете ли и ви тако, као велики ђаци, кад ја уђем да вас учим? „Хоћемо! Хоћемо!“ Е, добро! Дё, седите сад, па пазите: ја ћу да изиђем на поље и да одем нешто у канцеларију, па кад дођем а ви да устанете као велики ђаци! „Хоћемо, хоћемо!“ (Седну и остану радосна, и ја изиђем; постојим мало, па се вратим. Кад уђем сва устану). Е, тако! Добро сте запамтили. Хоћете ли да запамтите, па сваки пут тако да устанете као велики ђаци? „Хоћемо! Хоћемо!“ Е, добро! Сёте сад, па ајдете сад мало да се одморимо. Изиђите у авлију, па се по-

играјте мало, идите у проход; пиће воде; па кад ја зазвоним а ви уђите сви опет у школу, и ја ћу доћи опет да вас учим! А кад ја уђем шта треба ви да урадите?

— Ми треба да устанемо, молим господине, рекне пуно гласића.

— Е, добро. Ајдете!

И тако је на првом часу извршена „прва тачка“ или „§“ школскога „поретка“ и започето образовање реда.

После одморка, ја уђем. Сви устану, и сваки на своме месту. Ја им рекнем: Сёте! и они седну. Но како! — Како ко зна. Ја наставим: Е, сад пазите! До сад сте седели како му драго. А пазите сад да вам кажем како треба *лепо* да седите! Дё наслоните сви леђа, тамо патраг! (Сви наслоне, и ја пазим јесу ли лепо). Е добро. Сад стојте тако, да не мрдате, а ја ћу да вам кажем још нешто. Дё, метите сви руке овако *на крило*! Тако! Е, де сад *скрстите* овако! Тако! Добро сте сви! Ајде сад мало постојте тако, да запамтите! . . . Јесте ли запамтили? . . . Е, добро. Дё, да видим: Спустите на крило! (Сви спусте). Скрстите! (Сви скрсте). Дё, сад, кад ја рекнем, а ви да устанете, а да држите руке тако *скрштене*! Дё, устан'те! (Сви устају лепо, и ја обилазим те гледам јесу ли сви устали, држе ли сви руке *скрштене*, и стоје ли *право*). Ти, Перо, не стојиш лепо! . . . Ти се, Милане, ниси исправно! . . . Ти си, Ацо, много згрчио руке! . . . Ти си, Блажо, главу сагнуо! . . . Тако, сад је све добро; сви стојите добро. Ајде, сад, опет ви стојте, а руке спустите доле! (Спуштају). Опет скрстите! . . . Спустите! . . . Скрстите! . . . Спустите! . . . Тако! Добро! Сад сте и то научили. Седите, те се мало одморите! Јоване, шта сте научили мало пре? „Да устанемо сви кад ви уђете у школу“. А шта сте сад? „Да седимо, па да наслонимо леђа, и да скрстимо руке,“ вели Јован. „И да стојимо, молим господине,“ вели Живојиновић. Добро. Е, ајд сад још нешто да вам кажем. Наслоните сви леђа! Наслањају. Скрстите руке! Скрштају. Ајде сад, држите руке тако, а наслоните се овамо напред, на клупу! (Сви се наслањају, и ја пазим да се сви наслоне лепо, да седе право, и да исправе главу, а руке да не згрче јако, по згодно, онако, као кад човек седне да

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

више). Тако! Сад сви лепо седите. Ајде мало поседите тако, да запамтите!... Док она тако седе ја употребим то време: Знате ли кад велики ђаци седе тако? Кад цртају и пишу. Ви не умете да цртате и да пишете, али ћете да научите. Ето, тако, лепо седе, па цртају, цртају, и пишу, пишу, сваки дан по мало, па науче; па после знају... Хоћете ли и ви тако да седите? „Хоћемо, хоћемо!“... А знате ли кад ћете да наслоните леђа?... Кад ја хоћу да вам причам нешто, да вас учим, онда ћете ви да наслоните леђа. Тако раде и велики ђаци. Хоћете ли и ви?... Е, ајде сад, наслоните леђа, и држите руке скрштене!..¹ Добро сте се наместили! Сад стојте тако, и чик да не мрдате! Ко мрда, он ће да поквари. Ко квари, није добро дете. Ко није добро дете, оно неће да буде ни добар ђак па да научи много и лепо. Да видим ко је јунак; ко ће тако да седи, и да не поквари!... Сви сте јунаци и добра деца! Тако!... Ви ћете да будете и добри ђаци, па ћете да научите много, и да порастете велики, као ја, па да знате много, као велики људи. Хоћете ли сад тако мало да седите, а ја да вам причам нешто? „Хоћемо! Хоћемо!“... Али, хоћете ли сви? „Хоћемо, хоћемо!“... Ко неће? (Сви хоће). Ко не воли? (Сви воле). Е, добро! Де да видим хоћете ли баш сви лепо?... Е, баш лепо седите!.. Али знате шта? Ви сте се сад уморили, па ајде опет да се одморите мало, па ћу после да вам причам. Ајде; не ваља да вам причам кад сте уморни.

(Одмор)

Т. ј. да седе како хоће, да раде шта хоће, да иду куд ко хоће, да говоре шта хоће, да ме питају шта хоће, да се разговарају, ако ће и невајају, и играју; све што хоће — ето то је одмор (за сад). И ја изађем мало само за то да после уђем, да она устану.

Зазвоним. Уђу сви. Седну сваки на своје место. Уђем и ја. Она устану... Е, добро сте запамтили. Је л' ко заборавио? Мали Мита заборавио. „Нисам, молим господине, но ми пала торба!“ па доватао и намештао. И још ко је заборавио?... (Нико више). Е, добро. Сад седе! Седе право! Наслоните леђа!.. Скрстите руке!.. Спустите их на крило!... Скрстите!... Наслоните се напред!... Да видим ко се лепо исправио, а ко се сагнуо и наслонио много на клупу!... Не ваља ко се оволико наслонио, као да лежи на клупи, но ваља овако... право. Тако! Јесте ли добро запамтили? („Јесмо“.) Ајде, ви сад мало да поседите тако, те још боље да запамтите, а ја ћу да донесем нешто лепо, па да вам изнесем да видите. Хоћете ли? („Хоћемо“, радосно). И ја изиђем намерно, да она остану сама, и да поседу мало овако. Да напоменем, да се још све то ради у разговору, то јест, да деца не ћуте, по говоре, како хоће. И кад ја изиђем сад, она жуборе, разговарају, па нека могу и јако да вичу, и да цакају. Ја дођем и донесем нешто лепо за гледање (неку тицу, лентира, слике, итд.) Ако је тица или лентир, ми је гледамо и пустимо да лети по школи. Ако је слика, ми је само разгледамо, и разговарамо о њој: она нешто питају, а ја им по нешто попричам кратко и лепо... .

То траје једно десет минута а највише четврт сата. Тицу или лентира, пустимо да одлети, али слике оставимо. Тици и лентир рекнемо: „Збогом! Поздрави твоје другарице, и кажи им да си била у школи и да си видела пуно мале деце што се зову ђаци!“ А слике би оставили, па би рекли, да ћемо и други пут да их гледамо. После разгледања: Тако! Сад сте добро седели, и гледали, па сте се мало и уморили тако седећи. Ајде сад, наслоните леђа! (Наслањају). Да поседите мало тако, да још боље запамтите па никад да не заборавите... . А хоћете ли да вам причам нешто?

¹ Далеко је боље да држе скрштене него на крилу, јер се оне онда мало вежу, и не мрдају, те се сва пажња концентрише у очима. А кад држе на крилу, онда се даје прилика да нешто раде, узимају, дохватају — мрдају рукама, и тако се разсејавају и даје се прилика за пенажиу. За децу би се потпуно могло рећи; где су руке ту је пажња. Ако су руке у клупи, у торби, око плајваза, како кутце и слике, ту су очи, ту је и пажња. Ако су руке овако везане (скрштене и мирују) онда је пажња онамо где има покрета, а то је наставник. — Да споменем овде да је и држање руку на клупи по све неприродно и неумесно, бар код мале деце, особито где су клупе велике, па је клупа за седење далеко од клупе за писање. Деца испруже руке што год могу, као мачка шапе на сунцу, и једва претима довате клупу и на клупу. Мачка наслони шапе на земљу, а деца руке немају на шта, по их држе у ваздуху, а само прсте, а највише целу шаку, наслоне на клупу.

„Хоћемо, господине, оно што сте нам мало пре рекли, да нам причате“, вели Милорад Ђурић. Е добро. Ајд' слушајте, да вам причам: Тако бјаш једно дете као то ви, па ишло у школу као то ви. Па ишло сваки дан, и слушало и учило лепо, и у школи и код куће, па нарасло велико и научило много, много, па био добар, и сви га волели колико до тавана Волите ли и ви да порастете? „Волимо“. Волите ви да будете добри? „Волимо.“ А како се зову она деца што иду у школу? „Зову се ђаци“. Шта сте сад ви? „Ми смо ђаци“. Што сте дошли у школу? „Да учимо, господине, па да знамо“. Па хоћете ли да учите? „Хоћемо! Хоћемо! молим господине!“ А хоћете ли добро да учите, или само *по мало*? „Добро ћемо ми да учимо“. А волите ли *мало* да знате, или много? „Волимо много господине!“¹ Е лепо. Кад волите, онда да ме послушате. Данас сте доста научили, и лепо смо се разговарали. Већ сте се и уморили. Па сте већ и огладнели. Сад ћу да вас пустим да идемо сви кући, па ћемо после подне опет да дођемо да се учимо „Ја сам, молим господине, гладан!“ „И ја сам!“ „И ја!“ „И ја!“ „Ја нисам, господине, гладан!“ „И ја нисам, молим господине!“ „Ни ја!“ „Ни ја!“ вичу многа. „Ја би волео, молим господине, још да нам причате“, дошао код мене Веселин, па ми казује. „Молим господине, ја бих могао баш до ручка; нисам се уморио“, вели Василије. „Ја би могао и без ручка, молим господине“, вели Јован Кад сте били добри поздравите ручак да вам буде сладак! „Збогом, господине!“ „Збогом!“ „Пријатан ручак!“ веле нека. Хвала! И вама! „Збогом!“ Збогом!

* * *

Тако *започнем*, и уведем овај први „поредак“ из кога ће доцније да никне све. Ту је и оно што се вели не *поплашити* децу *тегобом*, но их *зарадовати* и *окуражити*, *заинтересовати* и

задобити их за школу. Ко не памти прве дане свога школовања? Тешко ономе, ко их се сећа с непријатношћу и горчином! А још теже ономе ко их је загорчао! Колико ли се њих од првог дана *поплашило*! Колицини ли је он судбу животну решио, правац у развићу изменио, и ударио печат целој будућности! Први је дан *највећи дан*!

После пб дне: ја уђем, она устану радосна. Ја рекнем: сѐте! Она седну. Ја казујем даље: Наслоните леђа! (Наслањају). Скретите руке! (Скрштају). Спустите их, на крило! (Спусте). Опет скретите! — Наслоните се напред! — Натраг! — Устан'те! — Спустите руке! Скретите! — Сѐте!¹ Тако! Добро сте запамтили! Сви, сви сте добро слушали и седели Ајд сад, да поседите мало тако! Ајде мало онако! Свакојако.

Е, добро! Кад сте тако лепо запамтили, онда ћу сад да вам кажем нешто друго. (Приђем првој клупи, крају и рекнем:) Оди, ти Мито, и ти, Лазо. Одите овамо. (Изићу, гледају, и слушају шта ћу ја ја им рекнем). Уватите се за руку, овако и окрените се обојица овамо к мени! Сад изићи ти Стево и ти Јоване! Уватите се и ви за руку као они! Станите иза њих! Окрените се и ви овамо к мени! Тако! Ајде сад ви двојица: Настас и Радуловић! Ајде сад Гашпар и Влада! Чупић и Ђорђе! итд. Све по двојица, два и два, до краја. Поглѐте сад, како је! „Као војници, молим господине“, вели Душан. Јесте; као војници?! А камо вам пушке, добош, труба, застава? „Молим господине, немамо“. Е, па каки сте ми онда војници?! „Ми можемо да направимо, молим господине.“ Како? „Ја знам како. . . . да узмемо једну мараму, па да метемо на штап, да направимо заставу“. Ајд, ко ће да направи? „Ја, ја!“ Идите ви двојица те направите! Где нам је добош? „Да направимо, молим господине“. Како? „Да узмемо (нечију) торбу, (од артије или коже), па да луцамо“. Добро. Ко има?

¹ При овоме одговарању иде овако: говори ко хоће, колико њих хоће, и како хоће без икакво мога утисаја и поправака.

¹ Ја велм да запта још нема никаквога и да деца говоре док ово раде. Да рекнем то по боље, овако: њима је *слободно* да говоре, али њих ова *заједница*, овај *слошки* рад, оно кретање по команди, ова «игра војника», такт и ред, толико залобје, тако похвата *у целину*, да сви готово ћуте, и само се чују радосни осмејци, и виде радосне очице како зверају на све стране.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

„Ја, ја, ја“!... Колико треба? „Двојица“... „Четворица, молим господине.“ Добро. Ко ће? „Ја, ја!“... Ајде ти, и ти, и ти, и ти! (А ви ћете други пут). Шта нам још треба? „Труба, молим господине“. Е, па како ћемо за то? (Мисле се). „Ја знам, молим господине! Овако (у песницу) татэтйтатоту... Врло добро! Ко још уме тако? Е, ајд ви да будете трубачи!... Е, сад све имамо. „Пушке, молим господине!“ (Сви ћуте, мисле се, и не могли да се досете). Добро. Ми ћемо овако без пушака. Где ће да стану трубачи и добошари?... Где треба застава?... Е, све је у реду. Ајдете сад, уватите се за руку, па пођите! Трубачи да свирају!... Сад добош!... Трубе!... Добош!... Ајде, ајде, још!... „Молим господине, ви сте нам официр“, вели Блажа... Ајдете сад у авлију!... Ајде, ајде!... Стојте!... Јесте л' се уморили?... Ко се уморио?... Чекајте да видим, ко се није уморио!... Ко је најлешше ишао?... Пера се био мало сагнуо!,... Нова изостајао... Коча и Јован излазили из реда, а нису ишли право у реду... Ајдете опет! Пођите!... Трубачи!... Добошари!... Глѐте, поглѐте, како лепо идете!... Стојте!... Волите ли још?... Доста! Сад сте се већ уморили. „Нисмо, нисмо још“!... Ко није? Ко јесте?... Е, ајде ви, што сте се уморили, ви се пустите, па се одмарајте, а ви што волите, а ви ајдете сами... Ко се уморио, нек се пусти!... Ајдете ви сами докле хоћете, па кад се уморите а ви се пустите сами! И ја ћу да идем да се одморим. (Оде, а они остану сами, те се изиграју и одморе.)

После одморка звонце. Сви улазе, весело и са смејом. Свак на своје место. Ја уђем. Устану. Седите! Седну. Да видим јесте ли добро запамтили! Наслон'те леђа!... Скрстите руке!... На крило!... Наслон'те се напред!... Устаните!... Сѐте! Сѐте право!... Врло лепо. Добро сте запамтили. Кад седите право, онда ћу нешто да вам причам. Хоћете ли?... Е, слушајте: Било једно дете, па кад су се деца тако учила у реду, као војници, оно ишло лепо, право, и главу исправило, и очима лепо гледало, и ногама лепо ишло, и руке лепо држало, све лепо, па било добро дете и порасло велики човек, па иде право, и гледа лепо, и здрав је, и све добро. И ко год лепо иде, он

ће лепо да порасте, право и здраво, као Краљевић Марко... Сад ајдете да идемо кући, па сутра опет дођите кад буде време!... „Збогом!“ Збогом!... Поздрав'те вечеру!...

*

И тако је свршен први дан; он је свршен, али су несвршене мисли у децијим главама, и утисак што га је овај први дан оставио на њиној унутрашњости. И интересантно је разбирати: како ће снови да се врзу ове ноћи по овим малим главицама!...

Сутра дан поновим све оно и позабавим се с овим и другим нечим целог првог часа, док се не прикупе сва деца. За време одморка они већ сами играју војника. Још ако се и ја нађем ту и помогнем, оно се скупи читав ред као јуче. Другог часа наслоне леђа и скрсте руке: хоћу нешто да им причам. Сви ћуте и чекају. Ја отпочнем: Е, деца знате шта? Ви сте до сад викали и цакали како сте хтели. Сад ћу ја да вам кажем нешто. Кад се велики људи скупе овако негде у гомилу, пуно пуно њих, да нешто раде, и да се зговарају за нешто, они не вичу и не цакају — не ваља, веле, да се виче, цака и ларма: Цигани — цакају, по разговарају *полако*, онако, лепо, да се једва чује. да сви чују само *помало*. Хоћете ли и ви тако!... Е, добро. И ја вољем да се разговарате лепо, *полако*, као велики људи, не да вичете као она нека деца по сокаку. Де, да видим како ћете, хоћете ли истина, и умете ли!... (Сви разговарају. Ја пазим па ко виче повише, ја му рекнем: Ти, Н... вичеш много... Теби, Пера, није полако... Ти, Веселине, само шапућеш; то је много полако; вичи мало више!... Сад ћу ја да будем овде и да идем у канцеларију, а ви сѐте тако сами и разговарајте се; да видим јесте ли добро запамтили и хоћете ли лепо да ме послушате!... Ја се мало побавим у школи, док се она не заговоре сама; после изађем, те се неколико минута забавим на пољу, па уђем, и наставим:

— Е, добро, добро! Добро сте запамтили. Хоћете ли и други пут и увек, тако лепо, полако, да разговарате; као велики људи?... Волите ли тако?... Је л' боље тако?... Е, добро. А ви ајдете опет разговарајте тако лепо полако као велики људи, а ја ћу нешто да вам радим!

„а стај!“ „Да пишете ту, молим господине.“ А шта је ово? „Столица.“ Што ће ми она? „Да седите на њу, м. г.“ А ово? „Табла.“ Што ће ми она? „Да пишете (писмо.“) А ово? „Греда“ вели један од малих. — „Није греда, м. г., по креду.“ Што ће ми ова креду? „Да пишете по табли.“ А ово? „Сунђер.“ Што ће ми он? „Да бришете с њиме табу, молим господине.“ Да видиш, Ацо, каки ми је овај сунђер!... Гледа га, сув. Иди, обриши табу!... Брише, по не може лепо, обриши ми лепо, све да се црни!... брише али не може. Иди ти, Милане!... Не може. Е, добро. Гледајте шта ћу ја да радим!... (Напуним пун сунђер воде а она гледају.) Пазите сад!... (Бришем табу; сва мокра, тече вода и бељавина низ њу на патос). Глетте, како се сад побриса!.. Али не ваља овако, их, како је ружно! Ено како ми је табла гадна! Чек да видимо може ли да се пише!.. (Пробам, Не може). Ето не може ни да се пише лепо. Што? „Јербо је мокро,“ вели једно. „Нисте ицедили сунђер, м. г.“ вели друго што је било и лане у школи. Пазите шта ћу да радим!.. Исперем сунђер добро, ицедим га што год могу, све да она гледају и виде. За тим наставим: Гледајте како ће сад да се побрише лепо!.. (Побришем, и сва се табла црни). Кака ми је сад табла? „Лена, молим господине.“ Е, сад ћу да напишем на њој једно лепо писмо... (Пишем. Она ћуте и гледају како ја, после ће она). Како ми је? „Добро вам је.“ .. Е, сад наслоните се тамо на леђа!.. Спустите руке на крило!... Извадите и ви сад ваше табле и сунђере!... Камо да видим каки су вам сунђери!... (Суви, неки добри, неки премокри, неки их немају). Де почните да бришете табу!.. Ајд сад и ви, сви лепо да оперете сунђере, као ово ја!.. Иду, перу, цеде, долазе, пинају један другом. (Њо нема, њему жао. Неки питају да иду да донесу. Ја пуштам. Иду; долазе. Готови). Е, сада ајде лепо да обришете табу као ово ја!... Ја идем, гледам, помажем, упућујем, (водим њин разговор.) Добро. Ето како је лепо! Ајдете сада, да пишете и ви онако писмо као ја!.. (Неки је већ сломио крижуљу и ја му је зарезујем пе карајући га ни мало што је то учинио. Неки је и табу разбио, и ја највише ако му рекнем: Е, па како ћеш сад без табле!.. „Да купи другу,

м. г.“ вели једно дете. Ја ћутим. Хоћеш ли. „Хоћу.“ Добро. (Неки је изгубио, крижуљу а неки можда и табу, и сунђер, Ја никога не карам што је изгубио, сломио, итд. али је свакоме *криво* што нема, те и он да пише „писмо“.) „Молим господине ја сам готов“ .. „И ја сам!“ .. „И ја сам!“ .. ? „И ја!“ ... „И ја!“ Добро. Чекајте док стигну и ова друга деца!... (Чекају, и гледају један другоме). Од прилике готови.

— Е, стојте; сад да вам кажем нешто. Моја табла стоји овде. Ја је не носим кући. И сунђер, и креду, не носим. Све ми стоји овде, увек, па чика Лаза чува. А ви *носите*. И *треба* да носите, јер вам треба код куће да се учите (и може неко да вам украде). Но кад идете кући, путем, можете крижуљу да испустите те да сломи, а сунђер да изгубите. А ви знате како ћете? Поглетте како је Аца лепо уредио!.. Ено како је лепо пробуншио табу, на утнуо канап, па за један крај везао сунђер а за други крижуљу па неће да му се изгуби. Хоћете ли сви овако да вежете? „Хоћемо!“ .. „И ја хоћу!“ ... „И ја!“ ... А хоћу ли ја *мој*? „Нећете ви.“ Што? („Јербо ви не носите кући.“) Мој ће сунђер до сутра да се осуши. па ће чика Лаза опет да га опере, те да обрише табу лепо. А ви? ... Јесте, и ви треба сваки дан да оперете сунђаре и да зашиљите по мало крижуље кад год хоћете да пођете у школу. Па кад дођете у школу оно да вам је готово. Тако раде сви добри ђаци. А хоћете ли и ви да budete добри? Хоћете ли да запамтите па сваки дан? ... Е, добро. Сад ћу да вас пустим да идете кући, па сутра да дођете да вас опет учим, и да видим хоћете ли *сви* да запамтите што сам вам сад казао! ..

Сутра дан. Све по реду: устајање, седење, руке... Сјте лепо да вам нешто причам!... Било једно дете па тако се плашило од школе (кад је било код куће и кад је дошло први пут у школу. Свега било страх од учитеља, мислило он само *бије* децу у школи). А кад је почело да иде у школу, оно видело како је лепо у школи, како их учитељ лепо учи и казује, па се зарадовало, и рекло: благо нама, ала ћемо лепо да научимо много много! А друго му дете рекло: И хоћемо али само *добра* деца ће да науче много,

она која слушају, а која не слушају она неће. Тако се они сами разговарали пуно. И то је дете већ било добро, па се смислило да запамти: да *слуша* увек и да буде *добро*. Па зарезало крижуљу, па опрало сунђер, па пробушило таблу и протнуло капак те везало и сунђер и крижуљу за таблу, те није губило, па знате још шта? „Ишло сваки дан у школу,“ вели један. И учило се лепо,“ вели груго. „И писало“... „И читало“... „И певало“... „И ишло у цркву“... погађају сама ко што зна. Јесте. И знате још шта?... Молило оца и мајку да му куне *једну торбу*, па да мете у њу ствари: таблу, крижуљу и сунђер, и књиге, све, да не губи. Оно рекло да ће да чува, и они му купили. И после лепо чувало и таблу, и крижуљу, и сунђер, и књиге... и торбу, све, све. Па кад год дођу у школу, нека деца немају крижуљу, нека изгубила сунђер, нека разбила таблу, а он није, он има све, и све му лепо уређено, па кад учитељ рекне да изваде таблу да се уче да пишу, он извади, и он се учи. Па научило много као најбољи ђак.... И други пут причају вам шта је било од њега кад је постао велики човек. А сад извадите таблу, и крижуљу и сунђер!... Ајде, да видим, јесте ли сви уредили све лепо!... Теби. Стево, сунђер много *мокар*... Теби, Чупићу, сув... Теби, Чедо, крижуља није зарезана добро... Ти Душане, вичеш много, кад разговараш!... Ти, Љубо, не седиш лепо право; а теби, Ново глава близу.... Ајдете то да уредимо! Идите ви, оперите сунђер и исцедите, а ја ћу да видим коме није зашиљена крижуља да му зашиљим!... Е, сад је свима добро. Ајде сад опет, као оно јуче, да ми пишете „писмо“!... Е, добро. Ајде да видим иматели и виторбу! Ко има?... Изнесите на клупу да вам видим! Ох, ала Поповић има лану торбу!.. И твоја је добра!.. И ти имаш добру торбу, Владо! Ко ће да купи?... Хоћете ли сви?... Ко хоће? Ко ће да чува торбу?... Е, добро. Ајде сад оставите све у торбу; а ви што немате шта ћете да запамтите? „Да купимо“.... Ајде сад одморите се, па ћемо после....

После одморка..... Ајде опет уредите се као оно војници, два и два, па да идемо негде! Де, да видим; умете ли *сами*!... (Уређују се колико је могуће више *сами*. Ја само гледам.

Ретко где ако се умешам, и то је опет тек *упућивање* на онако како ваља, а не казивање. Готови.) Е, сад знате ли куда ћу да вас водим?... У *поље*! Да се играмо. (Их, радости њине!...). Али знате шта ћу да вам кажем. Ономад кад смо оно ишли на калимегдан а ви сте кидали лишће и ломили мале гранчице, па после мене нашао онај човек, (што је његово, што чува), па вели: господине не мојте више доводити ваше ђаке на Калимегдан кад они хоће да леме и кидају гране и лишће!... (Ћуге па се чуде). Шта ћемо сад да радимо?... (Ћуге, па се мисле). „Да идемо, господине, па да не ломимо!“ .. Е, то *ти* велиш, а нека друга ће деца да леме и кидају. Како би било: ко хоће да ломи, ја да га оставим, да га не водимо, а ко неће, ми да идемо? „Добро! Добро!.. Тако!.. Ајдете!...“ Е, лепо. Онда де кажите; ко неће да ломи а ко хоће! „Ја нећу,“ ја нећу и ја нећу и ја, и ја, и ја...“ Добро ко хоће нек изиђе из реда па нек остане у школи! Сви стоје у реду). Е, добро. Дакле *сви* нећете, *сви* ћете да будете добри, је л? Ајде да вам кажем још нешто: ви у школу не вичете више но разговарате *полако*. Кад смо ономад ишли на Калимегдан, а ви сте лепо ћутали, и разговарали *полако*, (као бајаги); само су *нека* деца по мало викала. А како је боље!... И хоћете ли *сви* *полако* да разговарате, као велики људи, као у школи? „Хоћемо, хоћемо!...“ Е, добро. Ајд, сад помислите, да не заборавите, па ајдемо. Ти, Лазо, и ти Мито, ви ћете да водите куд је лепо, куд ви хоћете. Ајд!..... (Шетња, као и пре. С Калимегдана испод града у ливаду. Игра или боље: трчање, котрљање, и најслободније кретање. Често се и ја умешам. Што хоћу да она ураде, само ја дам повода. Игра, игра, до умора. У ред, па школи. Ствари. Кући).

После по дне. Сви дошли. Ујем. Устану. Сјете!... (Седну). Ајдете, сад да видим: јесте ли запамтили све лепо што сам вам год досада казао. Шта треба да радите *увек* кад ја ујем у школу? „Да устанемо.“ Де, устанте, да видим умете ли лепо сви заједно! (Устају. Примедбе ако шта не ваља.) Сјете!... Како ћете да седите, кад пишете?... Како ћете да седите кад вам причам?... Хоћете ли да гичете кад се разговарате?... Како ћете да

видете у реду?.. Хоћете ли да кидате по Калп-
меддану лишће?.. Камо сад да вам видим ствари:
сунђер, крижуљу, таблу и торбу? Извадите!...
(Извадили на клупу и ја прегледам). Е, врло
добро. Свима добро. Тако сваки пут, па ћу да
вас волим, и да вас учим лепо!... Ајде, сад
коме није побрисана табла, нека побрише!.. Па-
зите сад, шта ћемо да радимо: Оставите крижуље
горе више табле, па седите лепо; наслоните леђа
и скрстите руке па!.. (Сви урадили). Узмите!
(Сви послушали). Оставите! (Сви оставе). Узмите!
Оставите!... Узмите!.. Оставите!... итд. Више
пута, све о један пут, као војници: „к раме-ну“
итд. Ова их команда и такт тако задобије да се
све смеше, и врше весело сви заједно. И оцај највећи
„тунавац“ пожури се да узима и оставља с дру-
гом децом, да не остаје сам. Што је најважније *буди*
чулне моћи и упућује дух на *пажњу*, јер и уши
имају посла да чују, и очи да гледају, и дух
да прими, пресуди, реши, и заповеди мишићима
(ручним), и рука да послуша, и изврши. О, да
видите како се све *разбуди*, и *оживи*!... Е,
знате шта? Хоћете ли нешто као велики ђаци?
Кад ја кажем да извадите табле (и крижуље и
сунђере), хоћете ли ви *сваки пут* да уредите
све лепо па да наслоните леђа и да чекате, а ја ћу
да вам кажем после да се наслоните и да узмете
сви заједно, као ово сад. И кад оставите, а ви
да седнете лепо и да се наслоните па да чекате шта ћу
ја да вам рекнем. Е, да видим. Ја ћу да рекнем
да оставите, а ви ћетеда оставите, и шта још да
урадите? „Да седнемо лепо.“ Јесте. А кад рекнем
да извадите, шта ћете онда? „Опет да седнемо лепо,
молим господине.“ Е, де, да видим хоћете ли сви да
урадите, лепо. Оставите!... Тако! Добро сте сели!..
Извадите!.. Добро. Де, оставите опет!... Извадите
опет!.. Узмите!... Е, ајдете сад мало да пишемо, па
ћу после да рекнем да оставите и да видим: хоћете
ли лепо да седнете. Дè те овако, као ја!... (Ја
вучем праве прте до краја моје табле до краја
оризонтално, све једну поред друге). Дèте сад
овако!... (Ја вучем опет на мојој табли, али озго
па доле, а они гледају, и праве. Тако се изграде
све сами мали квадратићи, пуна табла. И они се
чуде шта се направи). Ајде сад, у свакој овој пре-
градци да направите овако (крст)! (Праве они

и ја правим). Ајде тако да ми направите и с
друге стране!... (С друге стране праве *сами* па
како му драго)... Е, добро. Оставте!... (Они
остављају, а ја гледам *како* ће да седну кад
оставе.) Гледајући дуго, и ћутим, да се *сами*
сете.) А Мита заборавио!... Е, добро. Сад сте
добро запамтили и сели. Сад сте се и уморили.
Ајде да се одморите, па ћемо после!... (На од-
морку, двојица се посвадрили па се туку. Један
туче а други се брани па готов да плаче. Ја по-
гледнем, а они се мало збуне; али, код јачега
остаје као љутина, а код млађега тежња за на-
платом и осветом. Он је готов и да се заплаче и
тужи, а први да се *боји* од мене. Друга деца
гледају с пажњом и радозналешћу шта ћу ја сад
да радим, те да знају, јер ће и она сутра онако.
Ја превичем: Дрште се, дрште се! Дрште се добро!
Ко јачи? Држи ти Перо нега?.. Чек ја да
ти помогнем!... Па се бајаги и ја умешам са
слабијим противу јачега. Они се обојца насмеју, и
сва деца у смеј! Тако им насмејем њину свађу и
не стане љутине, по се направи једна *забава* и
шала, игра).

После одморка... Сèге!... Да вам причам
нешто!... Како треба да седнете кад ћу да вам
причам?.. Е, сèге!... Слушајте! Била два детета.
(Сви ћуте). Па се посвадила. (Сви се згледају).
Па се помирила. (Сви се смеше). Па се после оне т
волела сваки пут. (Сви ћуте, а они се двојица
погледнуше). Па, знате још шта?.. Била добра
деца, па их сваки волео. Па знате ко их још
волео?... Бог! (Сви се као радују, а они нај-
више)... Ето, попричао сам вам. Извадите табле!
(Ваде а Живојиновић вели: „Молим господине, то
је Ђорђе и Светозар!..“). Ја ћутим. Извадили и
сели лепо). Наслон'те се, напред. Узмите!... Ајде
као мало пре! Овако... Али ајдете по два крета
да метнемо у сваку преградку!... Тако! Ајде сад
побришите то!... Ајдете овако: † (један крст)!..
Код нега још један!... Код њих још један!...
Још један!... Пуно, пуно!... Ајде *пуну таблу*!
Баш да нема нигде празни!... Е, ајде тако и
с друге стране!... Доста! Сад то немојта да
бришете, него нека вам стоји на табли те нека вам
виде код куће шта сте данас научили у школи...
Ајде, спремите се!... Ајде и кад ја рекнем: спре-

мите се, па кад ви будете готови ви седните лепо; те ја да видим да сте и ви готови? Де, да видим хоћете ли лепо? Е, добро. Сад знате шта? Кад се велики ђаци пусте кући они не излазе сви о један пут као ви мали, но знате како? Овако: Прво изиђе ова, *прва* клупа. Де нек изиђе прва! (Изилази она само а друге стоје). Нек се врати! (Враћа се). Тако изиђе прва, а друге *чекају*. Па онда изиђе *друга*, а оне друге *чекају*. Па *трећа*; па четврта; па пета; па шеста. па тако све *редом*. Волете ли и ви тако као велики ђаци, лепо, *редом*? „Волимо, молим господине.“ Е, ајде да видим како ћете, хоћете ли лепо! Ајде ја ћу да казујем: *Прва!* . . . *Друга!* . . . *Трећа!* . . . *Четврта!* . . . *Пета!* . . . итд. (Ово, први пут, сада мало спорије иде, за то што она још не знају које је прва, које друга, које трећа. клупа, и у којој ко седи; а доцније она упамте па иде врло лако; и она воле овај ред, само ако се с тактом изводи).

Сутра дан. Дошли сви. Весело ишчекују кад ћу ја да уђем. Нека по па пољу, нека по школи, а пуно њих на вратима те гледају и чекају кад ћу ја. Ето мене. Сви на место и устану. Сѐте! . . . Право! . . . Седнем и ја наместим се да им причам. Она седе и чекају. Мало јачим гласом и као с тугом почнем: Била једна мала девојчица. Сви су јој били помрли, *само јој остала мајка*. Мајка и она, нико више! Мајка је била сирота. Само је имала једну малу кућицу, и по мало леба. Девојчица је ишла у школу као ово ви, као ово женска деца, и учила се добро. Један пут јој се разболи мајка, па хоће да умре. Нема шта да једе ни она ни бона мајка! Мајка од болести не може ни да једе и да има. Кристина, тако јој било име, пита мајку: шта би јела? Мајка вели: ништа! . . . мало јагода (бих јела)! . . . Кристина одмах отрча у поље, те набра пуну шаку па мету у један лист и донесе мајци. Сутра дан она узме *корпу*, па отидне те набере пуну, па понесе кући. Сретне је један човек па је запита:

— Шта ти је то, мала девојка?

¹ Чудиће се неко: како пртање првог дана! како ће то да се црта?! Деца не умеју да цртају! . . . Ево како! *Најростије*, и у *најлавнијим* цртама, онако како могу. Шта више ни ја не поправам, онајвише, ако кога само окуражим и поправам, упутим. Чини много и то, што ја правим *све црту* ао *црту*, а она гледају па и она раде тако. Па се, кад буде све готово, и сама чуде како то направише; како умедоше! . . . Ево кака нам је котарица и јагода. Ево велике и малцх.

— Јагоде.

— А коме ћеш их?

— Мојој мајци; болесна па да оздрави. А човек јој онда рече:

— Немој ти тако, мала девојка. Јагоде не могу да излече твоју болесну мајку. Њој треба *лека*. Но ти однеси те јагоде те продај, нека их једу здрави људи, а ти твојој боној мајци купи некаки лек, и однеси јој врло мало јагода, тек само да окваси и осллади уста. Тако ће ти мајка оздравити.

Кристина га послуша. Продаде јагоде. Узме паре. За њих купи мајци некаки лек. Мајка пије лек и оздрави. О, како је мајка после волела! И знате ко још? Бог! . . . „И други људи, молим господине“. Што? „Тако; јербо је била добра“ Извадите табле! (Извадили и сели лепо, па чекају). Наслоните се! Узмите крижуље! . . . У чему је Кристина носила јагоде? „У котарици.“ Ајде да јој направимо котарицу кад је била тако добра! . . (Правимо: ја на мојој табли, а она на својим). Шта је било у котарици? „Јагоде.“ Е, ево, да их направимо! . . Камо кака је ваша котарица! . . (Разгледам). Где су јагоде? . . . Узмите по једну те поједите! (Смеј и чуђење). Што?!? „Не можемо, м. г., јербо ово нису изистинске јагоде, но тек онако.“ Како „тек онако“? „*Намалане*, м. г.“ рећи ће друго. „*Нацртане*,“ рећи ће треће. „*Насликане*,“ рећи ће четврто. „*Нашаране*,“ рећи ће Живко Ивк. из Мокрог Луга. . . . Ајде да направимо још једну *велику*! . . . Па сад да је напунимо пуну јагода, као Кристина! . . . Камо чија је *највећа* и *најлепша*! . . Дѐ те сад по једну врло малу, па у њу да наберемо мале јагоде! . . . Камо, како вам је! . . Де, још *пуно*! . . .

— Добро! Доста сте направили! Већ вам се и рука уморила, па не може. Ајде сад да се одморите, па ћемо после!

. Мало пре сте доста цртали. Ајдете сад да се уредите, па да се учимо онако у реду као војници! . . (Излазе и уређују се, сами, а ја пазим. . . . Ти, Ђуро, што си остао сам? Чекај

док још неко тако остане сам, па ћете онда ви двојица!... Ти, Чедо, не стојиш лепо у реду!... Сретеновић бира с кимће, а неће с оним што му је ред!... Не требају нам капе, Коко!... Полако ви!... Брже ви!... Не стојите лепо!... Право! Између вас пролаз, сокак!... Пустите руке!... Ухватите се!... Пођите!... (Иду сви лепо и ја пазим).. Пустите руке!... Ајдете *по један*, све по један, један за другим!.. Ајде, ајде; дуго, (4—5 минута)! По два!... Опет по *један*!... По два!... итд.

Ајде сад овако; *по четири* у реду!...

” ” ” *по шест* ” ”

” ” ” *по осам* ” ”

” ” ” *по десет* ” ”

Тако и да иду. Редови *прави* с обе стране.

И сви *право* да стоје; руке спуштене. Да иду онако у реду. Да *стоје*. Да се развали, па опет све по два, и све по један. Да стану, да се окрену у средину, да се ухвате за руке као у оро, па да иду онако полако и овамо и онамо, као да играју.

— Е, доста! Сад сте се већ уморили! Ко седи у првој клупи, нек иде (у клупу)!... Ко је из друге клупе, нек иде (на место)!... Ко је из треће, нек иде!... Из четврте!... Пете!... итд. Извадите табле!... (Чекам док сви изваде, оставе на клупу, наместе, и седну лепо па чекају). Узмите!... Направите овако, *котур* (круг)!... Тако сте ви стајали. Направите овде једно дете!... Код њега направите друго!.. Још једно!... Још једно!... Пуно!... Дёте, сад један *ред* овако!... Ајдете сад *по два*, овако!... Па да се држе за руку и да иду!... Ајде још, ко како хоће!... Ево ја ћу овако.

— Е, доста! Доста сте направили. Нек вам то стоји на табли да се сетите код куће, шта смо радили у школи. Спремите се!.. Ајдете, како? „*Редом*, молим господине“. Хоћете ли? (Онима у првој и другој клупе). „Хоћемо!“ Е, ајдете, да видим! (Излазе сви редом). Лазаре, камо ти капа? Ђуро, закопчај капут; не ваља тако!... Радуловићу зашто трчиш? Врати се на место, па ајде лепо, полако!... Ти се. Блажо, обуј; немој више бос да идеш!... „Збогом!“... Збогом!...

После подне. Уђох; устану сви; неки као не лепо. Чекајте да видим јесте ли сви лепо устали!... Добро! Сёте!... Извадите табле, крижуље, и сунђере!.. Да видим јесте ли сви лепо оквасили сунђере и зашили крижуље!... Добро! Тако и треба, сваки пут. Е, ајде, кад сте тако лепо сви уредили, оставите крижуље више табле, а сунђер метите на таблу, па наслоните леђа и седните лепо; хоћу да вам изнесем нешто *лепо* да видите!... (Слушају радо). (Ја почекам док они сви поседају лепо, ућуте, и упру очи овамо). Изнесем *слику* свих сисара (таблу на којој су сви), па по малко једну по једну откривам. Ја откривам; она гледају; а сви *ћугимо*. Негде, кад буде нешто врло интересно, и кад ко за шта запита, ја кажем. Она зинула и устима и очима; с великом радошћу и интересом шапућу сама са собом, погађају, које је која животиња, и чуде се кака је и колика је. Да су мајмуни за њих најзанимљивији; да су медведи најстрашнији; да је лав најдостојанственији; да је жирафа најчудноватија; да камиле, слон, носорог и кит највише пажње привлачи; да су мишеви поред све своје ситноће, најприметнији: то се разуме по себи.

Мале очице су слабе па се брзо уморе, особито гледајући из даљине и напрежући се. За то ја пазим, па чим приметим мали умор, макар код једне четвртине ђака, ја прекинем: Е, доста сад! Хоће да вас заболе очи. Нек стоји ово сад, па ћу опет после да вам изнесем да видите још пуно. (Оставим). Сёте сад онако, друкчије (уморили сте се тако)!.. Сад ћу нешто да вам причам. За шта најволите? „За лава, господине,“ вели једно. „За слона,“ вели друго. „За оно ду ачко,“ вели треће. За мајмуна молим господине!“.. „За мајмуна!“ „За мајмуна!“... Ко воли за мајмуна? „Ја, ја, ја, ја“... Сви воле. Е, добро, слушајте! Мајмуна нема овде код нас у нашој земљи. „Има, молим господине; ја сам ономад видео на пијаци, узео пушку на пуца!... Има, али га је онај човек донео из *друге* земље, из оне, где њих има, и где је његов отац и мајка. Они бораве у шуми, као лисица и вук, па се све пећу по дрвећу. Како могу!?!... Како ће *ногама*?!. (Не знају). Они немају ноге! Да видите ви једно чудо! Оди, Ацо, загледи!... Гледај!.. Камо му ноге? „Ево!“.. Е, то нису

ноге; то су му *руке*! Ако не верујеш погледни му *прсте* и *шаку*! Видиш ли?.. Је л' нога? Погледни како се ухватио за грану! Би л' могао да се ухвати тако *ногом*? „*Не би.*“ Но чим? „*Руком.*“ Погледај, како је овај *узео* ову помо- ранцу па једе!... Би л' могао *ногом*?... По- гледни овога!. Видиш ли како су му ове *руке задње* и како се ухватио њима!.. Колико има *рука*?.. Камо му је *једна*?... *Друга*?... *Трећа*? *Че- тврта*?... Колико има *рука*?.. „*Четири.*“ Јесте ли ви то знали да мајмун има *руке*, да има *че- тири* *руке*, и да нема *ноге*?... И многи велики људи не знају то, а ви ако не верујете ходите па видите!..... Ко види, он нек иде на од- морак!.....

..... Сад слушајте, прво, да вам причам још нешто за мајмуне, па ћу после да вам из- несем да видите оно друго. Како треба да сед- нете?... Знате ли ви како ухвате људи онога мајмуна што га донесу овде к нама? Да вам ка- жем: Људи отидну тамо у шуму где има мај- муна, па стану близу њих, седну, и стану изу- вати и обувати ципеле или чизме. Мајмун с др- вета гледа шта ради човек, и памти. Човек после отидне, а онде остави једне чизме мале а намаже их изнутра туткалом. Чим се човек од-

макне, сиће мајмун с дрвета, па отидне овде, узме оне чизме, и стане да их обува и он као оно човек. И обује их. Но јест! Сад неможе да изује! Залепиле се ноге!... Ја погреших, није; но *руке*, па не може да их извуче! Чим човек види да је мајмун обуо чизме, он потрчи к њему да га ухвати. Мајмун потрчи да бежи, али не може! До'е до дрвета али не може на дрво! Што?!.... И тако га човек увати и однесе кући, па га после прода ономе што га донесе к нама да и ми видимо мајмуна.

Ајде сад да вам изнесем те гледајте ово даље. Ево, гледајте!..... Е, сад сте све видели. Ајде сад нешто да ми правите на табли. Из- вадите!.. Ајде да правите ко што воли; ко шта хоће!.. (*Не уме нико ништа*). Правите!... „*Не умето, молим господине!*“.. Како то?!... Ајде што год, што год!.. (*Баш ништа*. Неки почну коња, оно изиће куче; неки почну мај- муна, оно изиће овца; неки хоће миша, оно изиће свиња; неки би желели жирафу, оно ћуран; неки почну слона, оно изиће астал; о те комендије и смеја!¹ . . .).

Е, ајдете *кита*, овако. Још, пуно!... До- ста!... Кући.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

НА ОСНОВУ ЗВАНИЧНИХ И ДРУГИХ ПОДАТАКА.

ИЗРАДИО

Др. Мик. Ј. Петровић

(СВРШЕТАН)

ЦРНОРЕЧКИ ОКРУГ

Судбина која је постигла целу Тимочку кра- јину, постигла је и округ црноречки. Он је тек после 1830 ушао у заједницу са Србијом. Његов положај био је у толико тежи што је одвојен од остале Србије великим планинама. Па ошет није се без помоћи Шумадијана могао да ослободи.

Земљиште црноречког округа више је брдо- вито но равно. Равни има нешто поред Тимока и Црне Реке. Оно што има, то је вео плодно, али на жалост мало је. Много више је притискао брег. Међу горама на првоме месту долази Ртањ, са својом голом главом и необично лепим изгледом. Он се издигао на граници алексиначког и црноречког окру-

¹ Наравно мога, а њима је чисто криво што не умеју и не могу да направе како ваља.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.gallica.org погледа на целу Шумадију и чак до Балкана. Више на север је Црни Врх са својим огранцима. И Ртањ и Црни Врх немају места, која би била zgodна за обделавање.

На Црноме Врху има нешто шуме, а на Ртњу скоро све је сатрвено. Није боље ни на Кршу више Кривеља, а ни на самој Краљевици и Вршкој Чуки. При свем том становници овога округа нису онако оскудни као они поред Дрине. Црноречани радс врло вредно оно плодне земље што имају. Осим тога чувене су њихове овце, са своје особито лепе вуне.

Путовима није богат овај округ. Изузимајући главни друм што иде кроз целу Тимочку Крајину: од Текије, па све до Њажевца и Алексинца, има још пут преко Честобродице, који везује Тимочку крајину са долином Моравском. У округу Ћупријском реклисмо какав је ово пут. Још има један окружни пут, који везује Зајечар са Брестовачком Бањом. Оно што је просечено од Бање преко Црног Врха не може се назвати друм, оно је тек за нужду пут. Није бољи у овом округу ни онај пут што везује Зајечар са Доњим Милановцем. Ово је најкраћи пут између Београда и Црне Реке, па с тога би га требало одржавати у добром стању.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

У црноречком округу има један добар услов за развитак школски, а то је што у њему има сразмерно много великих села. Многа имају преко 200 пореских глава, а 8 општина имају преко 400 глава пореских. Највеће село у Србији у овом је округу, а то је Подгорац са близу 800 пореских глава.

У целом округу било је ове године 22 мушке школе, и то:

У Зајечару	1
„ срезу бољевачком	10
„ „ зајичарском	11
Свега	22 школе

У почетку године било је 23 школе, али је шарбановачка школа затворена с тога, што општина није све спремила, што за школу треба.

Оба среза скоро једнако стоје што се школе тиче. Истина има у срезу зајичарском још великих општина, као што су: звезданска, лубничка, дубочанска а немају школе. Неке од ових општина имале су школе пре рата, па су у рату школе изгореле или су од Турака разрушене. Општина белоречка баш пред наш први рат довршила је била врло дивну школу, коју су Турци запалили. Но пошто је школа била озидана од креча и камена, то је само дрвенарија изгорела, а све остало остало је доста добро.

Шест општина среза бољевачког, које немају школе, таквог су стања, да доиста могу издржавати школу. Неке од њих имале су пре рата школу, па је у рату школа изгорела, те им је сада ваља из нова подизати. Где је општинска задруга тако велика, као што је у општина среза бољевачког, ту се може очекивати, да се губитак што пре накнади.

Четири разредне школе: биле су зајичарска, бољевачка, подгорачка и злотска, а све остале биле су три разредне.

У 22 мушке школе радили су 21 учитељ и 7 учитељака, свега 28 наставника. У месту учитеља радиле су учитељке, у школама: зајичарској I раз. 2 одељењу, бољевачкој I и II разреду, злотској у сва четири разреда, малоизворској, брестовачкој, вратарничкој и кривељској у сва три разреда.

У Зајичару радили су 5 учитеља, у II, III и IV раз. по један, а у I разреду двојица. По 2 учитеља радили су у школама: бољевачкој и подгорачкој, а неко време и у школи злотској.

По спреми било је:

Из Учитељске школе	2
„ Учитељске школе у Сомбору	1
„ Богословије	3
„ II раз. учитељс. школе	3
„ I раз. богословије	1
„ Гимназије	8
„ Више женске школе	2
„ Основне школе	8

Свега 28

Само 8 учитеља свршили су школе, које су прописане законом, а 20 ушли су у школски рад

с недовољном спремом. Скоро трећина свршила је само основну школу. У Зајичару само је један учитељ, који је свршио учитељску школу. У целом срезу бољевачком такође је само један, који је свршио школу, која се од учитеља захтева, а сви остали су с мањом спремом.

По положају у служби било је :

У II класи	1
” IV ”	1
” VI ”	3
” VII ”	1
” VIII ”	2
” IX ”	5
” X ”	6
Привремени	9

Свега 28

Од овогодишњег г. изасланика оцењени су :

Одлично	2
Врло добро	5
Добро	10
Слабо	5
Рђаво	1
Неоцењено	5

Свега 28

У 22 мушке школе било је уписано 1037, а разреде је свршило 913 ђака. По срезовима било је :

	уписано	свршило
У Зајичару	223	203
” срезу бољевачком	427	385
” ” зајичарском	387	325
Свега	1037	913

Школе среза бољевачког много су боље похоћене но школе среза зајичарског. У првима било је, једно на друго, по 42,7 уписаних, а 38,5 свршивших ђака, док је у другима било по 35,2 уписаних а 29,5 свршивших ђака. Школе среза бољевачког мање су страдале од ратова, а и села тога среза већа су и збијенија од села среза зајичарског. Осим тога у срезу бољевачком има 3 школе са по четири разреда, а све су школе среза зајичарског триразредне.

Највише ђака било је у злотској школи, где је било 74 уписаних, а 72 свршивших ђака. На друго место долази бољевачка школа, са 65 уписаних, а 51 свршивших. Међу овима било је 17 уписаних девојчица, а 15 су свршиле разреде, а на треће школа подгорачка, где је било 57 уписаних, а 47 свршивших ученика.

У целом округу само је било једне школе у којој је било мање од 25 ђака уписано, а то је малоизворска школа, где има I и II разред, а у оба разреда уписано 23 ђака, разреде свршила њих 17. У свима осталим школама било је више.

Школу је свршило у Зајичару 5, у срезу бољевачком 20, а у срезу зајичарском 18 ђака. У III разреду било је :

	уписано	свршило
У срезу бољевачком	7	7 ђака
” ” зајичарском	23	18 ”
Свега	30	25 ђака

А у IV разреду :

	уписано	свршило
У Зајичару	5	5 ђака
” срезу бољевачком	14	13 ”
Свега	19	18 ђака

Из 22 мушке школе изашло је из III и IV разреда свега 43 ђака. На једну школу долази само 1,3 ђака — број доста врло мали. Но треба нам поменути да у 4 школе среза бољевачког и 5 школа среза зајичарског није било III разреда — дакле из 9 школа није изашао ни један свршени ђак. Узрок овоме у неколико је и тај што су због рата школе биле затворене, а неке у рату и спалене, те није било деце за више разреде. Тако је било у Вратарници и Оштрељу.

Највише ђака свршило је школу у Слатини 7, па онда у Злоту 6, Грљишту 5, Бољевцу и Кривом Виру по 4, у Подгорцу само 3, а у осталим школама још мање. —

Заиста је врло мало да на 12459 пореских глава буде само 43 детета, која су свршила основну школу. Ово је једна мана, којој ваља особиту пажњу поклонити и што пре је уклонити.

2. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

У целом округу црноморском има само 2 женске школе: у Зајичару и Злоту.

У обе женске школе радило је 5 учитељака, и то у зајичарској школи 4, а у злотској једна.

По спреми биле су:

Из учитељске школе у Сомбору	1
„ Више женске школе	1
„ II раз. Више ж. школе	1
„ Основне школе	2
Свега	5

По положају у служби биле су:

У IX класи	2
„ X „	1
Привремене	2
Свега	5

Од овогодишњег г. изасланика оцењене су:

Врло добро	3
Добро	1
Неоцењена	1
Свега	5

У обе женске школе било је уписано 176, а разреде су свршиле 150 ученица. У зајичарској школи било је 139 уписаних, а 114 свршивших ученица. Према другим варошким школама ово је приличан број, особито ако се узме у рачун шта је све Зајичар претрпео за време првог нашег рата са Турцима.

Школу су свршиле само 8 ученица, и то: У школи зајичарској у IV разреду било је уписано 6, а толико је и свршило, а у злотској 2 су биле уписане у III раз. а толико ученица су и свршиле исти разред. На једну школу долази 4 свршених ученица. Нема сумње да је и ово врло мали број.

Здравље у деце било је врло повољно. Смртних случајева било је

У срезу бољевачком	3
„ „ зајичарском	6
„ женским школама	1
Свега	10

У зајичарској мушкој, у 18 сеоских школа и злотској женској школи није умрло ни један ђак. Од 100 уписаних ученика умрло је 0,8. Ово је врло повољна сразмера.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Све сеоске школе смештене су у зграде, које су својина општинска. Зајичарске мушке школе I раз 1 одељење и сва четири разреда женске школе смештени су у приватне куће, које је општина зајичарска узела под кирију.

Међу лепе школе на првоме месту долази школа злотска. Ово је величанствена зграда, каква се ретко где находи. С лица има 3 велика салона. У два је смештена мушка, а у једноме женска школа. Још има с једног и другог краја на лицу по једна лепа велика соба; тако да на лицу има 3 салона и 2 собе. У крилима има са сваке стране још по једна врло лепа и пространа соба, једна мања соба, и остало што треба за успрему. И тако има поред лепих, пространих и чистих учионица, још и два стана: један за учитеља, други за учитељку. Све је тако лепо распоређено како се само пожелети може. Овако лепе и величанствене школске зграде нема на далеко. Она би могла и у напреднијој држави да заузме угледно место.

На друго место долазе школе: бољевачка и брестовачка. И ове су врло лепо озидане од тврде грађе. Учионица им је пространа, а стан учитељев врло леп. — Међу лепе школе могу још ићи: школа луковачка, малоизворска валакоњска и кривовирска. Све три су подигнуте од тврдог материјала, а имају довољно простора. Само што је брестовачка школа подигнута близу реке, малоизворска на једном камењару, а луковачка близу механе. Да нису Турци спалили школу белоречку, она би стала уз школу злотску, јер је тако пространа, лепо озидана, а угодно распоређена била, да је велика штета што овако дивну грађевину, која беше образовању и цивилизацији намењена сурова рука запали и упропасти.

Остале школе могу се по нужди трети. Сумраковачка школа доста је тескобна, а у кривелској стан учитељев незгодан. Школа слатинска је мала према селу.

Најгоре су у целом округу школе зајичарске. Оне су смештене у једној обичној, ниској кући. Собе су ниске и за онолики број деце недовољне. Оне собе, које је општина под кирију узела, неке су нешто боље од општинске куће, а неке су још горе, јер су школе направљене из дућана или какве најобичније спаваће собе. Чим се општина зајичарска опорави од рата, треба да настане, те да својој деци подигне кућу за школу.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Врло су слабо снабдевене наставним средствима школе црноречког округа. И оно мало што је пре рата било, то је упропаћено, јер већи део школа у овом округу послужиле су или као болнице, војени магацини или беше у њима смештена каква већа војена команда. Школске су ствари једва сачуване у оваком бурном времену.

Највише наставних средстава има у зајичарској школи. У њој има: две рачуналке, мапа Србије, мапе свих 5 делова света, мапа јевропске Турске, планиглоб и Шрајберове слике за предавање јестаственице. У кривељској, борској и заграђској школи нема никаквих наставних средстава. Све је у рату пропало. У школи вратарничкој има само рачуналка, а у брестовачкој само мапа Србије.

Да ако после ове родне године настану општине, да својим школама набаве бар најпотребнијих средстава за настављање.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

И с књигама су доста оскудне школе црноречког округа. И књижнице су претрпеле велике губитке за време рата. Докле су год допирали Турци, дотле су књиге сасвим уништаване. Наш непријатељ није могао да се никада сложи с књигом, па ни у овој прилици. Где он студи ногом својом, ту не ниче семе цивилизације, а ако је било никло, он ће га из корена ишчупати.

У зајичарској школи има сада свега 20 књига.

По срезовима било је:

У срезу бољевачком	280
„ „ зајичарском	217
У Зајичару	20

Свега 517 књига

Школе до којих нису Турци долазили, сачувале су своје књиге колико толико. У школи кривељској има 60, бучјанској 56, подгорачкој 66 књига. У осталима има много мање. — Само по 1 књига има у школама: вратарничкој, заграђској и борској. Још има испод 20 књига у школама: кривовирској, вражогрначкој, грљишкој, оштрељској и слатинској.

Женске школе стоје још горе што се књига тиче. У зајичарској женској школи има 14, а у златској 9 књига.

У свима школама округа црноречког има 540 књига. На једну школу долази 22,5 књига.

6. ПРЕ РАТА

Округ црноречки иде у округе, који су за време првог нашег рата с Турцима били притиснути од непријатеља. После несрећне битке од 6. Јула 1876 наша се војска повукла на једној страни до Брестовца, а на другој до Бољевца — тако да је цео округ, изузимајући неколико села што леже у планини, остао на расположење непријатељу. Шта је овај чинио где је дошао, виделисмо по Књажевцу и Морави. Боље није прошао ни округ црноречки.

За овај округ у толико је већа штета, што је он баш пред рат стао свом снагом да корача на пољу школе и просвете. Пре рата било је у њему 26 мушких школа са 31 учитељем и 1367 уписаних, а 1227 свршивших ђака. Поред тога: 2 женске школе са 3 учитељке, 110 уписаних, а 101 свршившом ученицом. У срезу бољевачком било је 12, а у зајичарском 13 школа. Ово је најбољи доказ, да се округ црноречки још није опоравио од рата што се школе тиче. Данас има 4 мушке школе мање но што је било пре рата. У рату су изгореле школе: грљанска, лубничка, велико изворска и белоречка. 3 учитеља мање је но што је било пре рата, а 330 уписаних и 314 свршивших ђака мање је ове године но пређе.

Узрок овом мањку находимо колико у околности, што су постојавше школе спаљене, толико и у томе, што су црноречани морали нагло, скоро изненада, да напуштају своја села, па све што су

имали остало је на расположење начелника, а овај је све сатр'о.

При свем том видимо где се црноречки округ врло жури да накнади губитак. У овој години отворене су школе: грњанска, вражогрначка, оштрељска, рготинска, ласовска, луковска и шарбановачка — а све ове биле су у рату спаљене. До који дан отвориће се школа и у Вел. Извору, те тако ће у многоне да се накнади губитак што га је у школи претрпео округ црноречки за време рата. Општине које су имале школу не жале жртава да опет школу добију. Истина још нису подигле онако лепе школске зграде, као што су имале пре рата, али где је онакве воље, као што се у општина црноречких налази, ту су изгледу, да ће кроз кратко време школа у Црној Реци бити на истом ступњу на коме је пре рата била.

7. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

Згодно подељење општина, вазда је добро утицало на развитак школски. Где су општине велике а села многољудна, као што је случај у Црној Реци, ту је за школски развитак повољно земљиште. С тога је школа у округу црноречком могла добро да напредује.

Пре 10 година било је у целом округу 17 мушких школа и то:

У Зајичару	1
„ ср. бољевачком	7
„ „ зајичарском	9
Свега	17 школа

У времену од 1870 па до рата било је приновљени 9 мушких школа. Но ако садање стање упоредимо с оним пре 10 година, видећемо да је 5 школа приновљено, и то: у ср. бољевачком 3, а зајичарском 2 школе.

Број ђака био је пре 10 година већи но што је ове године, јер 1870 било је 1093 уписаних, а ове 1037. На једну школу пре 10 година долазило је 64,3 а ове године 47,1.

У овој години било је више 8 учитеља, но пре 10 година.

Женска школа била је једна у 1870, а ове године има 2. Пре 10 година радиле су у зајичарској

школи 2 учитељке, а ове године 4 и једна у злотској женској школи.

Пре 10 година било је 62, а ове године 176 ученица, дакле 114 ученица је више.

Као што се види из упоредног прегледа, школа је црноречког округа непрекидно напредовала. Рат је врло рђаво утицао на њено напредовање, тако, да се она још све године није вратила ни у оно стање у коме је била пре 10 година, што се броја ђака тиче. Црноречанима ваља дакле много радити, те да своју школу изведу на ону стазу, на којој је била пре рата. Још су у мањку 4 мушке школе, а и ове што постоје нису овако пуне, као што су биле пре 10 година. Где је добре воље, као што се то налази у општина црноречких, ту је и наде да неће много времена требати, те да се школа потпуно опорави.

I СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

1. Мушке школе

Места	Ђака	
	уписано	свршило
У Зајичару	223	203
<i>У срезу бољевачком</i>		
У Бољевцу	65	51
„ Валакови	47	43
„ Злоту	74	72
„ Јабланици	30	27
„ Кривом Виру	42	42
„ Ласову	38	36
„ Лукову	26	26
„ Малом Извору	23	17
„ Подгорцу	57	47
„ Сумраковцу	25	24
<i>У срезу зајичарском</i>		
У Бору	26	23
„ Брестовцу	42	33
„ Бучју	26	20
„ Вражогрнцу	42	35
„ Вратарници	43	42
„ Грљашту	30	28
„ Заграђи	41	37
„ Кривељу	38	22
„ Оштрељу	28	25

У Рготини	46	38
„ Слатини	25	22
Свега	1037	913

2. Женске школе

Места	Ученица	
	уписано	свршило
У Зајичару	139	114
„ Злоту	37	36
Свега	176	150

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Године	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	13	15	17	26	22
Женских школа	1	1	1	2	2
Учитеља	15	17	20	31	28
Учитељака	1	1	2	3	5
Ученика	502	711	1093	1367	1037
Ученица	35	57	62	110	176
<i>Свега ђака (мушких и женских)</i>	537	768	1155	1477	1213

ЧАЧАНСКИ ОКРУГ

Лежећи на (граница према Ново-Пазарском пашалуку, округ чачански притиснут је бреговима и неплодним кршевима као и округ ужички. По његовом јужном делу пружа Копаоник своје изданке, а одатле се ређају једно за другим: Радочело, Ђаково, Чемерно, Троглав, Столови, Црни Врх, Гоч и Јелица. Као што су у ужичком округу Јавор и Мучањ кршевити и неплодни, тако су исто неплодне скоро све горе у округу чачанском. Столови су испресецани урвинама, а Ђаково је сасвим оголело. На Чемерну има врло леп суват, где карановачки трговци гоје по 300 и више крава годишње. На Радочелу, више Студенице, вади се врло леп студенички мермер, који се сноси у Шумадију, те њиме праве гробове по свој Шумадији. На Јелици роди доста добро вино. Добро, за те крајеве — али није ни принети ономе вину, које роди у Крајини и по смедервским виноградима. То је све што чачански округ има од својих гора. У њему се пређе справљао

много катран и луч, али су већ од неколико година борови и јеле тако посечене, да је та производња врло опала Ђаково је давало добар луч и катран, али је оно данас скоро са свим голо. — Равни што има то је све поред Мораве, и на утоку Ибра у Мораву. Има још нешто лене и плодне земље око Ибра и близу Рашке, али је то врло мало. Висоравни леже тако високо да нису за обрађивање.

Оволико је довољно да се види у каквим материјалним приликама живе становници овога округа. Они су исте оне судбине које Старовласи и крушевљани са Копаоника и Јастрепца.

Путовима је овај округ врло оскудан. У њему има само један добар и леп насип, који води од границе ужичкога округа, преко Чачка и Карановца до границе крушевачког округа и једно мало парче пута од Карановца до Жиче. Иначе нема другога насипа у целом округу. Пут што води од Карановца преко Студенице на Рашку за Нови Пазар, не може се бројати у друмове трговачке. Ко је само једном овим путем пролазио, није желео више туда да прође. Они мали делови овога пута, што иду поред Маглича, преко Демероње, Букова и Ђакова, довољни су да спрече сваки већи саобраћај на овој страни.

Становници чачанскога округа броје се у горштацима. Они су као и Ужичани високи растом, крупни и јунаци. За време оба рата, учествовале су све три њихове класе.

Чачански округ сачувао нам је две врло драге успомене; лавру Студеничку и седмоврату Жичу. Студеница је доста добро очувана, а Жичу је од коначне пропасти спасао покојни владика Јанићије, а уједно себи осигурао место, где ће мирно боравити до суда бојјега.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

Све оне тешкоће за школу, које смо нашли у округу ужичком, биле су и у округу чачанском. Одвојеност од саобраћаја, неродна година, неплодно земљиште, све то имали су да савлађују и Чачани. При свем том они нису заборавили на школу.

У округу чачанском било је ове године 21 мушка школа.

У Чачку	1
„ срезу драгачевском	9
„ „ карановачком	5
„ „ студеничком	2
„ „ трнавском	4

Свега 21 школа

Срезови : драгачевски и трнавски према броју пореских глава једнако стоје што се школе тиче.

У првоме долази једна школа на 429, а у другоме на 467 глава пореских. На друго место долази срез карановачки. У њему на 636 глава пореских долази једна школа. Најгоре стоји срез студенички. Он је састављен из не мање од 118 места, а само 11 општина и 2008 глава пореских.

У њему тек на 1004 главе пореске долази једна школа.

Не могу се сви срезови једном мером да мере.

Срез студенички је сам крш и камењар, а у срезу трнавском, а од чести и карановачком, има много више плодне земље но у планини. С тога су и могла ова два среза да ураде за школу више но друга два. И ово је један доказ од коликог су утицаја материјалне прилике на развитак школе.

У 21 школи радили су 26 учитеља. Ни у једној школи није било учитељке у место учитеља.

У чачанској школи радило је 4, а у карановачкој 3 учитеља. У свима осталим школама радио је по један учитељ.

По спреми било је учитеља :

Из Учитељске школе	5
„ Богословије	7
„ I и II раз. Богословије	2
„ Земљоделске школе	1
„ Гимназије	10
„ Реалке	1

Свега 26

Пети део целог броја свршио је учитељску школу. За овај округ ово је врло добро, јер за становнике планина није мала жртва, коју они приносе зарад школовања свога подмлатка, па би било грехота, да све те жртве буду узалуд принесене. — Ни једнога учитеља није било из основне школе.

По положају у служби било је :

У II класи	2
„ V „	1
„ VI „	5
„ VII „	6
„ IX „	3
„ X „	6
Привремени	1
Заступника	2

Свега 26

Заступници учитељски радили су у Грачцу и Лукама. Један је био из Гимназије, а други из I р. Богословије. Један је показао рђав, а други слаб успех.

Од овогодишњег г. изасланика оцењени су :

Одлично	7
Врло добро	4
Добро	8
Слабо	6
Рђаво	1

Свега 26

Није остао ни један учитељ неоцењен. Ово је врло добро за саме учитеље, а и за школу. Међу одлично оцењене учитеље чачански долазе на прво место. Од четворице добили су тројица одличну оцену, а само учитељ IV разреда добио је оцену врло добру. — Преко четвртине од целог броја добили су оцену мању од добар. У овом округу први пут се наводи један питомац учитељске школе, који је добио оцену слабу. Он ради у жељевичкој школи. То ће бити и једини слаб учитељ, који је изашао из наше учитељске школе.

У 21 школи било је уписано 1037, а разреде свршило 787 љака.

	уписано	свршило
У Чачку	150	129
„ срезу драгачевском	334	253
„ „ карановачком	290	220
„ „ студеничком	121	88
„ „ трнавском	142	97
Свега	1037	787

Школе среза карановачког и студеничког биле су приближно једнако посећаване. Горе стоје школе

среза драгачевског, а најгоре среза трнавског. На једну школу долази једно на друго :

	уписано	свршило
У срезу драгачевском	37,1	39,2
„ „ карановачком	58	44
„ „ студеничком	60,5	44
„ „ трнавском	35,5	24,2

Може се замерити срезу трнавском што боље не пази на своју школу, јер су у њему све прилике боље но што су у другим срезовима. — Међу сеоским школама најпунвија је била школа негришорска. У њој је било 70 уписаних, а 62 свршивших ђака. Још је била пуна школа гучка са 65 уписаних, а 54 свршивших ђака. У овим школама радили су одлични учитељи. Најмање ђака свршило је разреде у школама : прилипатској 10 лазачкој 14 и у Лукама 15.

У III разреду свију школа било је 60 уписаних, а 44 свршених ђака. III разреда није било ни у једној сеоској школи среза карановачког. Осим тога није било III разреда ни у лисачкој школи, а у Жежевици било је 4 уписаних ђака, но ни један није свршио школу. Највише ђака у III разреду било је у срезу драгачевском : 36 уписаних, а 29 свршених; у срезу трнавском : 17 уписаних а 12 свршених, у студеничком 7 уписаних а 3 свршених. Ово је врло мало према броју уписаних ђака у I и II разред.

У IV разреду варошких школа било је 40 уписаних, а 37 свршених ђака.

	уписано	свршило
У Чачку	25	23
„ Карановцу	13	12
На Рашкој	2	2
Свега	40	37

Свега је 81 ђак свршио школу у округу чачанском. Од 100 уписаних ђака сврше разреде њих 73, а школу сврше само 7,4.

2. ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ

У целом округу има 3 женске школе : у Чачку, Карановцу и на Рашкој.

У све три женске школе раде 4 учитељке. У чачанској школи раде 2, једна у I, а друга у II, III и IV разреду, у другим двома ради по једна учитељка.

По спреми свршиле су вишу женску школу њих 3, а једна учила је само основну школу.

Једна је у VIII, две су у X класи, а једна је привремена.

Ове године оцењена је једна врло добро, а три добро. Врло добро оцењена је учитељка, која је свршила само основну школу.

У све три женске школе било је уписано 160, а разреде је свршило 139 ученица. Највише било је у чачанској женској школи : 80 уписаних, а 68 свршивших.

Од 100 уписаних ученица сврше разреде 86,8, а само 13,2 оставе школу у течају школске године.

У III разреду рашке школе било је 2 уписане ученице, а те две су и свршиле школу ; у IV разреду чачанске и карановачке школе било је 10 уписаних, а 9 свршених ученица ; свега је 11 ученица свршило школу у целом округу. — Од 100 уписаних ученица само 6,8 сврше школу.

Здравље у деце било је врло повољно. Свега је 9 смртних случајева забележено у мушким, а 1 у женским школама. Од 100 уписаних ђака умрло је 0,7. У 16 мушких и 2 женске школе није било ни једног смртог случаја. Највише ђака умрло је у карановачкој школи 5. У школама среза драгачевског и трнавског није забележен ни један смртни случај.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Међу лепе школске зграде могу на прво место доћи школе : студеничка, чачанска карановачка и жежевичка. Ове четири школе добро су зидане, имају леп распоред, а при том су и простране, да се деца не морају збијати у мале собице. Као приличне зграде могу се још поменути школе : каонска и слатинска. Но једна и друга треба неких оправака.

Много више има рђавих школских зграда. Међу овима долазе као прве : горачка, гучка, котрашка и врдилска. — О горачкој згради г. иза-

сланик вели: „школска је зграда мала и неудесна и то у такој мери, да нимало не одговара потреби. Премерио сам учионицу и она је дугачка 4,15 метра, широка 3,35 метра а у висини има 2,65 метра — кубатура износи 35,6 метра! У овакој згради школској не може ни бити речи о чистом ваздуху. Школска врата морају и лети и зими стојати отворена, иначе би се деца поразбољевала. Прозори су тако мали на учионици, да не могу дати довољно светлости. Соба у којој ученици ноћирају, још је у горем стању. Кад сам прошле године ову школу прегледао, изјавили су ми кметови: да ће се школа знатно опоравити, а и нова што скорије почети да се гради. — Све је ово остало само празно обећање. — Мњења сам да школа никако не може и даље у овој згради остати.“ — О котрашкој школи вели: „Зграда је слаба и трошна, као што сам прошле године у мом извешћу изјавио. Оправке и овој школи не помажу, него треба да се подигне нова зграда, а док не буде готова, да се узме друга кућа под кирију. — Нисам мњења да и даље општина ово питање одлаже, него да се нареди, да се нађе друга кућа за школу, јер у садањој згради никако не може остати.“ — Особито се жали г. изасланик на кућу школе врдилске, у којој ђаци ноћивају. „Соба у којој ученици ноћивају врло је рђава и за здравље ученика штетна. Не може се никако одобрити, да ученици у онакој згради станују, јер ће се поразбољевати. Среска је власт обећала да ће ову зграду поправити. — Учионица је добра.“

На друго место долазе школе: каменичка, лазачка и заблаћска. Школа каменичка је мала, сниска и тескобна, али је општина обећала подићи нову зграду за школу. У тој цели спрема општина потребну грађу. И за школу лазачку вели г. изасланик да би оправке више стале, но кад би се нова кућа подигла, а у садањој згради немогуће је даље школу трпети.

Као свуда, тако и у округу чачанском има много више рђавих школских зграда но добрих. Срез студенички, који је најоскуднији у свему, има сразмерно добре зграде, док у срезу карановачком, изузимајући варошке школе, ни једна не ваља.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Само у чачанској школи има средстава за настављање, све остале су врло оскудне. У чачанској школи има: 12 мапа за географску наставу. Од ових 7 су старе и нису више за употребавање, али 5 су добре. Поред тога има 2 рачуналке, 3 таблице метарских мера и све Шрајберове слике за предавање јестаственице. Све ове ствари, изузимајући поменутих 7 мапа, находе се у доброме стању. Са чачанском школом у погледу наставних средстава могу се мерити обе школе среза студеничког. У обема: студеничкој и рашкој има мапа Србије и рачуналка, а у првој још: мапа Јевропе, планиглоб, таблица метарских мера и глоб. — Све остале школе имају тек по једну мапу или само неке таблице за краснопис, а у 8 школа нема никаквих наставних средстава. Најгоре су снабдевене наставним средствима школе среза драгачевског. Само у две школе што има по која мапа, а у осталима нема ништа. Студенички срез и у овом погледу као и у погледу школских зграда, стоји боље од осталих срезова.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

С књигама стоје школе у округу чачанском доста добро. У целом округу нема ни једне школе без књижнице.

На прво место долази чачанска школска књижница, у којој има 200 књига. Срез студенички и у овом погледу добро стоји. У студеничкој школи има 77, а у рашкој 62, свега 139 књига. Лече књижнице имају још школе: прилиначка 83, гучка 72, грачачка 75, заблаћска 71, врбачка 70 књига. Најмање књига имају школе: негришорска 8, лишанска 10 и врдилска 18. Ни у једној другој нема испод 34 књиге. —

По срезовима било је књига:

У Чачку	200
„ срезу драгачевском	406
„ „ карановачком	234
„ „ студеничком	139
„ „ трнавском	241

Свега 1220

Од женских школа имају књижице карановачка и чачанска школа. У карановачкој школи има 11, а у чачанској 28 књига.

У свима школама округа чачанског било је 1259 књига. На једну школу долази 52 књиге. Ово је према приликама, у којима се округ чачански наводи, приличан број.

6. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

И чачански округ имао је да издржи на својој малој граници навалу непријатеља. Границећи Новим Пазаром, а отворен непријатељу на Рашкој, морао је чачански округ, да држи јаку стражу на овој капији, која води у долину Ибра. При свем том његов положај не може се ни приближити ономе, у којима су били окрузи, који беху од непријатеља притиснути, па ни ужичком округу. За њега је велика срећа била, што у прво време не беше изложен навали бегунаца из Херцеговине. Турци су кратку границу његову добро посели били, с тога је прва навала из Босне и Херцеговине ударила на округ ужички, па тек отуда су бегунци слазили у чачански округ и даље у Шумадију. Све што је он препатио, то је услед бојева на самој граници.

Пре 10 година у округу чачанском било је 19 мушких школа, и то :

У Чачку	1
„ срезу драгачевском	7
„ „ карановачком	5
„ „ студеничком	2
„ „ трнавском	4

Свега 19 школа

Срез двагачевски и пре 10 година најбоље је стојао што се школе тиче, а и ове године он долази на прво место. У њему има ове године 2 школе више но што је било пре 10 година. И то су једине две приновљене школе за све време од 1870, па до ове године. У осталим срезovima није се изменуо број школа. Отворена је, истина, и у срезу карановачком каменичка школа, али је

жичка била затворена¹⁾. те тако број школа у том срезу није се изменуо.

У целом, дакле, округу приновљене су само 2 школе.

У 1870 години у 18 школа радило је 23 учитеља, а ове године у 21 школи раде 26 учитеља. Приновљено је 3 учитеља, и то 2 у сеоским школама, а 1 у чачанској школи.

Број ђака за последњих 10 година апсолутно већи је. Пре 10 година било је 918, а ове године 1037 ђака. Но ако број ђака упоредимо с бројем школа, видећемо да је и пре 10 година као и ове на једну школу долазило мало више од 48 ђака. У том погледу није се стање ни у колико изменило. Много боље биле су похођене школе пре рата. На једну школу пре рата долазило је 55 ђака, дакле 7 ђака више но пре 10 година и но ове године.

У женским школама изменило се стање у толико што је отворена једна нова школа, и то на Рашкој и што је једна учитељка сада више но 1870 године. — Број ученица такође је већи ове године, но што је био пре 10 година. Ове године било је 160, а 1870 само 93 ученице — дакле 67 ученица више.

Школа чачанскога округа врло полако напредује. Она је за 10 година приновила само 2 мушке и 1 женску школу. Њено напредовање заустављају понајвише материјалне неприлике. Много је на сметњи и положај села и састав општина, а и само земљиште. Чачани имају у студеничком и драгачевском срезу да савлађују све сметње, које им ставља на супрот неплодно земљиште и тешкоћа саобраћаја, па тек преко њих да пођу унапред на пољу просвете и школскога развитка.

СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

1. Мушке школе

Места	Ђака	
	уписано	свршило
У Чачку	159	129
У срезу драгачевском		
У Горачићу	30	27
„ Гучима	65	54

¹⁾ У новој години опет је отворена жичка школа. Но школска зграда је тако рђава, да ће се једва одржати школа ове зиме.

ШАБАЧКИ ОКРУГ

У Каони	27	19
» Котражи	29	29
» Лукама	27	15
» Лиси	26	20
» Миросаљцима	25	17
» Негришорима	70	62
» Прилици	25	10
<i>У срезу карановачком</i>		
У Врби	38	35
» Врдилима	33	19
» Грачацу	40	27
» Каменици	29	20
» Карановцу	150	119
<i>У срезу студеничком</i>		
На Рашкој	70	52
У Студеници	51	36
<i>У срезу грнавском</i>		
У Заблаћу	40	35
» Жежевици	47	23
» Ласцу	24	14
» Слатини	31	25
Свега	1037	787

2. Женске школе

Места	Ученица	
	уписано	свршило
У Карановцу	60	56
На Рашкој	20	15
У Чачку	80	68
Свега	160	139

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Године	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	10	11	19	19	21
Женских школа	2	2	2	2	3
Учитеља	13	15	23	23	26
Учитељака	2	2	3	3	4
Ученика	317	546	918	1046	1037
Ученица	50	46	93	114	160
<i>Свега ђака (мушких и женских)</i>	367	592	1011	1160	1197

Земљиште шабачкога округа може се у многоме упоредити са земљиштем округа пожаревачког. На северној, северо-западној и западној страни његовој пукла је равањ, каква се само пожелети може, а на југу и југо-западу препречили се Влашић и Цер, који га деле од ваљевског и подринског округа. Мачва и Посавина највећа је равница у нашој отаџбини, а Поцерица са бреговима својим приближује се више облику Подриња. Та једна околност упливише на школу, тако, да су и Мачва и Посавина у бољим школским приликама од Поцерице.

Лежећи на двојећи, између Босне и Аустро-Угарске, шабачки округ има згодних скела за извоз не само својих производа, но и сировина из ваљевског подринског и рудничког округа. На тај начин увећавао се саобраћај у шабачком округу, а то је вазда на корист просветноме напретку.

Сав округ шабачки непрекрстан је леним друмовима. Са престоницом везује га леп насип, а од Шапца воде добри насипи уз Дрину до Лознице, други до Раче (на самој двојећи), трећи за Крупањ и четврти за Ваљево. Осим тга одвајају се у њему непосредни путови за Уб и Митровицу, тако да кроз шабачки округ пролазе 7 насипа, од којих се 4 непосредно у Шапцу укрштају. Уз то располаже овај округ с воденим путем на Сави, те тако стоји у лакој саобраћају на једној страни с престоницом, а на другој чак са Сиском, где почиње важна железница за јадранско море. Све су ово прилике, које повољно утичу на сваковрсан напредак.

1. Мушке школе

Према повољним материјалним приликама, које су у Мачви, и школа у њој стоји најбоље. Од 22 општине, које чине овај срез, 18 имају школе, а само 4 немају. Школе немају општине: равањска са 154, раденковачка са 110, бановачка са 206 и метковачка са 189 глава пореских. У целој Мачви само 2 општине састављене су из по 2 села, а све остале састоје се из једног села. Овај услов у многоме олакшава подизање школа. На 320,2 глава пореских долази у Мачви једна

школа. — На друго место долази срез поцерски. Ма да је Посавина равнија и богатија опет Поцерина отела је место пре ње у школи. Ово може на част служити Поцерини. Од 15 општина њених 12 имају школе, а само 3 немају. На 337 пореских глава долази у њој једна школа. — Тек иза Поцерине долази срез посаво-тамнавски. На 13 општина долазе 9 школа, а једна школа тек на 456 пореских глава. —

У целом округу шабачком има 40 мушких школа, и то :

У Шапцу	1
„ срезу мачванском	18
„ „ посаво-тамнавском	9
„ „ поцерском	12

Свега 40

А у целом округу има 51 општина — дакле 11 општина немају школе. Само је варошка шабачка школа четириразредна, а све остале су триразредне.

У 40 школа радило је 38 учитеља и 6 учитељака, свега 44 наставника. Учитељке у месту учитеља радиле су у школама : шабачкој I раз. I одељења, дубљанској, клењској, митровачкој, узвећској и горњо-врањској. Највише дакле учитељака било је у мачванским школама, у Посавини ни једна, а у Поцерини само једна. У шабачкој школи радило је 5 наставника ; по један у II, III и IV разреду, а двојица у I разреду. У свима осталим школама радио је по један наставник у сва три разреда.

По спреми било је :

Из Војне академије на страни	1
„ Учитељске школе	3
„ Учитељске школе у Сомбору	3
„ Богословије	18
„ I и II раз. учитељске школе	2
„ III год. Богословије	1
„ Гимназије	8
„ Реалке	1
„ Више женске школе	5
„ Основне школе	2

Свега 44

Више од половине учитеља свршило је школе, које се захтевају за учитеље, а само су двојица који нису учили више од основне школе.

По положају у служби било је :

У II класи	3
„ III „	3
„ IV „	1
„ V „	2
„ VI „	1
„ VII „	5
„ VIII „	4
„ IX „	7
„ X „	12
Привремени	5
Заступник	1

Свега 44

Од овогодишњег г. изасланика оцењено је :

Одлично	3
Врло добро	10
Добро	19
Слабо	8
Рђаво	2
Неоцењено	2

Свега 44

Од одличних учитеља г. изасланик зауставио се на два питомца учитељске школе, од којих је један радио у I раз. 2 одељењу шабачке школе, а други у црниљевској школи. С тога што су само тројица одлично оцењени, вредно је овде поменути шта г. изасланик о двојици вели. О шабачком одличном учитељу каже : „За тог учитеља могло би се само рећи, да у његовој школи нема неспремне деце и то би био довољан доказ, да он не само у својој школи свој посао усрдно ради, него да је у једно и уметник свога посла; но не само да се својим послом одликује, него је његов ред у школи, његово владање у школи и ван школе и његово понашање према својим ученицима, себи равним и од себе старијим — те стране његове такве су, да га свуда и свакоме као врсна и свога позива достојна наставника препоручују.“ — А о црниљевском : „Све што је за напред споменутог учитеља казато могло би се и за овог учитеља рећи, с том само напоменом, да је он за непуну годину

дана својега бављења и рада у школи пре њега занемарној и запуштеној — своју децу толико васпитао, извежбао и унапредио, да се та школа у том обзиру може ма с којом другом школом мерити. Но поред свог обавезног рада у школи, он је и саме своје слободне часове употребљавао на то, да својој школи од користи буде, чему је најбољи доказ моје лично уверење добијено прегледом његових рукописа, где је он доспео да за непуно годину дана скоро сва своја предавања школска напише.“ — Ово су светле тачке у нашем учитељском свету.

У 40 мушких школа било је уписано 1819 ђака, а разреде је свршило 1464.

По срезовима било је :

	уписано	свршило
У Шапцу	358	317
” срезу мачванском	624	520
” ” посаво-тамнавском	369	312
” ” поцерском	468	315

Апсолутно највише ђака било је у срезу мачванском. Но ако број ђака упоредимо с бројем школа, видећемо, да су школе у Посавини биле најцуније, а најмање ђака на једну школу долази у Мачви.

На једну школу долази једно на друго :

	уписано	свршило
У срезу мачванском	34,6	28,8
” ” посаво-тамнавском	41	34,6
” ” поцерском	39	26,2

У школама поцерским било је више уписаних ђака, али је мање њих истрајало у школи до свршетка школске године.

Ни у једној школи среза посаво-тамнавског није било уписано мање од 31, а ни у једној није свршило мање од 25 ђака. Само у црниљевској свршило је 25, у каонској 26 и коцељевској 28 ђака, у свима осталима свршило је преко 30, а у двома преко 40 ђака. — У Мачви било је 7 школа, у којима је свршило испод 25 ђака, а у шеваричкој само 10 ђака. Само у 2 школе било је 40 свршивших ђака. — Поцерина није имала ни једне школе са преко 40 свршивших ђака, а у 4 било је испод 25. Најмање било је у десић-

ској и добрићској школи, у свакој по 14 свршивших ђака.

Од 100 уписаних ђака свршило је разреде 80,4 а 19,6 оставе школу пре свршетка школске године.

У III разреду свију сеоских школа било је 189 уписаних, а 165 свршених ђака, и то :

	уписано	свршило
У срезу мачванском	89	78
” ” посаво-тамнавском	53	49
” ” поцерском	47	38

Најмање ђака свршило је школу у Поцерини. На једну школу њену долазе само 3,1 свршена ђака. Из 4 школе среза поцерског није изашао ни један свршени ђак, пошто је у њима било само I и II разреда. — Боље стоји у том погледу срез мачвански. Из 3 школе његове није изашао ни један свршени ђак, а на једну школу долази 4,3 свршених ђака. — Најбоље је у Посавини. Истина и из њених 3 школе није изашао ни један свршени ђак, али у њој има школа у којима је приличан број изашао из III разреда. Тако је изашло из школа : оридске 17, јаловичке 12 и меховљанске 11 ђака. На једну школу у Посавини долазе 5,4 свршених ђака.

У шабачком IV разреду било је 49 уписаних а 37 свршених ђака.

Од 100 уписаних ђака сврше школу њих 11,1, а 88,9 напусте школу пре свршетка III разреда по селима, а IV у вароши.

Из свију 40 школа округа шабачког изашло је 202 свршена ђака.

2. Женске школе

Само у вароши Шапцу има женска школа. У њој раде 4 учитељке, и то једна у III и IV разреду, друга у II разреду, а трећа и четврта у I разреду, пошто је I разред подељен у два одељења, због многог броја ученица.

По спреми биле су из Више женске школе 3, а из основне школе 1. — По положају у служби биле су 2 у IX, а 2 у X класи. — Од овогодишњег г. изасланика 2 су оцењене врло добро, а 2 добро.

У тој једној школи било је 259 уписаних, а 204 свршивших ученица.

У IV разреду било је 20 уписаних, а 12 свршених ученица.

Осим тога било је још 48 девојчица уписано у мушким сеоским школама, а 32 свршиле су разреде.

Здравље у деце било је доста повољно, ма да је у неким посавским и поцерским школама било редње малих богиња и гушобоље. У неким школама били су ђаци због редње распуштани. При свем том није било много жртава. У мушким школама умр'ло је 37 ђака, а у женској школи 3 ученице — свега 40 деце.

У Шапцу	8
„ срезу мачванском	14
„ „ посаво-тамнавском	10
„ „ поцерском	8

Свега 40

У 21 мушкој школи није било ни једног смртог случаја. На 100 уписаних ђака долазе 2 смртна случаја.

3. ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

Ни у једном округу нема толико лепих школских зграда као што има у округу шабачком. Међу 40 школа 24 су озидане од јаке грађе, довољно су простране, видне, лепо патосане, а и у здравој су околини. У самој Мачви има 15 школских зграда, које се могу уврстити у лепе и простране, а озидане су од тврде грађе. Уз то има још три које ма да су подигнуте од слабе грађе, опет су довољно простране и видне. — Нису тако лепе школе у Посавини. У њој је само охридска школа онако лепа, као што су оних 15 у Мачви. Школе: белотићска, каонска, свилеувска и црниљевска тескобне су, а прховска је мрачна и циглом патосана. У свилеувској школи и учионица и спаваћа соба за ђаке патосане су циглом. Од 12 поцерских школа 7 су озидане од јаке грађе, простране су, видне и онако лепе, као што су нове школе мачванске. Но две најгоре школе у целом округу: врањска и липолишка, налазе се у Поцерини. Врањанска

школа подигнута је од слабе грађе, и тако је трошна да ће се скоро стропоштати, ако се за времена не оправи. Липолишка школа подигнута је од слабе грађе, тескобна је, ниска и загушљива, собе су циглом патосане. Срећа је што је ова школа подигнута у здравој околини, и што се у њој на чистоту добро пази. — Школа добрићска ма да је доста пространа, велика је њена мана, што је близу гробља подигнута.

Школа шабачка смештена је у лепој кући. Само што ова кућа неће бити довољно пространа и доста угодна, пошто се број деце у шабачким школама јако множи.

Све школске зграде у округу шабачком подигле су саме општине.

4. НАСТАВНА СРЕДСТВА

Доста слабо су снабдевене школе средствима за настављање. Мало је школа у којима има свију прописаних средстава, а много их је у којима има само по нека. Велики је број школа у којима нема никаквих средстава за настављање.

Школе мачванске врло су слабо снабдевене наставним средствима. Ни у једној школи нема глоба и Шрајберових слика, а само у богатићској и причиновићкој школи има рачунаљка. У неким има планиглоба, а мале за географску наставу већином су тако поцелане и старе, да се више не могу употребљавати. У 10 школа мачванских нема ни најпотребнијих географских мапа, а 3 су без икаквих наставних средстава. Грехота је, што онако лепе школске зграде, као што су мачванска, стоје празне, без наставних средстава. Кад су општине утрошиле хиљаде динара, док су подигле лепе зграде за школе, требало би да жртвују који динар и за наставна средства. Овако као што је сада у Мачви, и учитељи и ђаци морају више да се муче и дангубе, но што би било кад би имали сва потребна средства за настављање.

Нешто су боље снабдевене наставним средствима школе у срезу посаво-тамнавском. У школама: белотићској и меховљанској има мапа Јевропе, Србије, планиглоб, рачунаљка. У белотићској још и 20 комада Шрајберових слика за јестастеничку наставу, а у меховљанској таблица метар-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

ских мера. — Рачуналке има још у свилеувској и каонској школи. Остале школе исто онако рђаво стоје у погледу наставних средстава, као и школе у Мачви. У прховској и црниљевској школи нема никаквих наставних средстава.

Најмање наставних средстава има у школама среза поцерског. Накучанска је школа једина у којој има рачуналке и слика метарских мера, а и она нема ни најнужнијих мапа за географску наставу. Све остале од реда, спале су на по једну до две мапе. У варњанској, горњо-врањској, добрињској и лешничкој нема никаквих средстава за настављање.

Округ шабачки богат је лепим школским зградама, али врло сиромашан наставним средствима.

5. ШКОЛСКЕ КЊИЖНИЦЕ

С књигама стоје боље школе шабачког округа но с наставним средствима. У целом округу само су 2 школе без књижнице: прховска и лешничка.

У појединим школама има доста књига. По срезовима било је књига:

У Шапцу	261
„ срезу мачванском	660
„ „ посаво-тамнавском	590
„ „ поцерском	358

Свега 1869 књига

Највише књига има у школама среза посаво-тамнавског. У црниљевској школи има 218, јаловичкој 127, охридској 100 књига. Нема у целом округу ни једне сеоске школе, која би се у погледу књига могла да мери с овим трима из Посавине. На једну школу у Посавини долази 65,5 књига. —

На друго место долазе школе среза мачванског. У богатињској школи има 97, штитарској 62, глушачкој 51 књига, у осталима има много мање. У црнобарској школи има само 5, клењској и белотињској по 11 књига. На једну школу долази 36,6 књига.

Срез поцерски и у погледу књига долази на треће место, као и у погледу наставних средстава. Највећу књижницу има накучанска школа 59 и кривајска 53, а оп има 4 школе у којима има

мање од 20 књига. У лешничкој школи нема књижнице. За време рата упропашћена је књижница те школе. На једну школу у Поцерини долази у средњу руку само 29,8 књига.

6. ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

Ма да је за време првог нашег рата било борбе и на граници шабачког округа, ма да је на његовој граници логоровао читав џор војске; опет се шабачком округу не познаје ратно доба онако као другим окрузима, који нису у тако срећним приликама као што је шабачки округ. Богатој Мачви и Посавини није могао рат да зада онакве ране, као што је задао сиротом Златибору и Сврљигу. С тога у округу шабачком нема ни једне школе, која би због рата била затворена. Оно мало књига и школског намештаја што је у школама поред Дрине упропашћено, брзо ће богате општине накнадити.

У 1870 години било је у округу шабачком 32 мушке школе, и то:

У Шапцу	1
„ срезу мачванском	14
„ „ посаво-тамнавском	7
„ „ поцерском	10

Свега 32 школе

Приновљено је дакле у срезу мачванском 4, у срезу посаво-тамнавском 2 и у срезу поцерском 2 школе. Но у Поцерини је у течају 10 година затворена школа радовањничка, с тога остаје на чисто само једна приновљена школа. — У целом округу има ове године 7 школа више но што је било пре 10 година.

У 32 школе 1870 године радило је 36 учитеља. Број учитеља растао је сразмерно с бројем школа, јер у шабачкој школи и онда је радило 5 учитеља као и ове године, а у сеоским школама по један. Тако је и данас.

У свима школама 1870 било је 1537 ђака. На једну школу долазило је око 48, а ове године 46,5 ђака. Школе шабачке ове године нешто су мало празније но што су биле пре 10 година. Узрок овоме могу бити у неколико болестине, којих је било по школама шабачкога округа.

За последњих 10 година стање у женској школи само се толико изменило, што је ове године било 4, а пре 10 година 3 учитељке — једна учитељка дакле приновљена је. —

Број се ученица такође умножио. Пре 10 година било је 167, а ове године 259 ученица — више је дакле 92 ученице.

Напредак што га је шабачки округ на пољу просвете за последњих 10 година учинио, састоји се у 7 нових мушких школа. Према његовим материјалним приликама имамо разлога очекивати, да пође бржим кораком унапред. Ово је нужно особито сада, пошто је измењено стање у његовом суседству — у Босни. Шабачки округ мора бити не само материјални чувар западне границе, но он мора и да стражари на капији просветној, да стоји на опрези, према сили, која нам се из Босне приближује.

И у овим школама, које постоје, шабачки округ има доста рада. На првом месту ваља му набавити за своје школе наставна средства, без којих не може бити онаквог успеха у школскоме раду, какав очекује од школе држава и сваки родитељ. Жртве, које се за ту цел ишту малене су, а користи које ће оне донети, сразмерно велике су. Надати се да ће у скоро бити подмирена ова животна потреба школа шабачког округа.

Особиту пажњу ваља обратити и на редовно школовање деце. У лепој равници, као што је имају Мачва и Посавина, где су школе у селу, а где није нужде да деца у школи ноћивају, могу бити школе много пуније но што су биле ове године. Све зависи само од воље и озбиљне подумљивости родитеља, општина, власти и учитеља. — Нека сваки учини колико може, па ће школа шабачкога округа на скоро стати у сваком погледу међу прве у нашој отаџбини.

СТАТИСТИЧКА ТАБЛИЦА

1. Мушке школе

Места	База	
	уписано	свршило
У Шапцу	358	317
<i>У срезу мачванском</i>		
У Бадовинцима	40	36

У Белотићу	28	27
„ Богатићу	46	38
„ Глоговцу	37	30
„ Глушцима	31	24
„ Дреновцу	33	25
„ Дубљу	36	32
„ Засавици	26	19
„ Клењу	36	29
„ Митровици	27	22
„ Ноћају	28	27
„ Салашу Ноћајском	25	24
„ Табановићу	52	48
„ Узвећу	28	21
„ Црној Бари	54	40
„ Шеварицама	27	10
„ Штитару	40	34

У срезу посаво-тамнавском

У Белотићу	36	31
„ Јаловику	51	39
„ Каони	33	26
„ Коцељеву	43	28
„ Меховинама	45	38
„ Охриду	42	39
„ Прхову	42	42
„ Свилеуви	46	44
„ Црниљеву	31	25

У срезу поцерском

У Варни	37	33
„ Гор. Врањској	42	36
„ Десићу	37	14
„ Добрићу	24	14
„ Змијинаку	47	32
„ Криваји	46	37
„ Липолисту	36	17
„ Љешници	47	29
„ Накучанима	37	25
„ Петковици	26	14
„ Прњавору	50	38
„ Слепчевићу	29	26

Свега 1819 1464

2. Женска школа

Место	Ученица	
	уписано	свршило
У Шапцу	259	204

Од 1870 до 1880

Затворене:

Отворене:

У Радовашници ср. поцерс. У Белотићу ср. мачване.
 „ Клењу „ „
 „ Салашу ноћајс. „
 „ Црној Бари „
 „ Белотићу ср. пос-тамн.
 „ Коцељеву „ „ „
 „ Десићу ср. поцерс.
 „ Слепчевићу „

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Године	1862	1867	1870	1874	1880
Мушких школа	22	26	33	35	40
Женских школа	1	1	1	1	1
Учитеља	25	30	37	38	44
Учитељака	2	3	3	3	4
Ученика	819	1085	1537	1547	1819
Ученица	102	109	167	214	259
Свега ђака (мушких и женских)	921	1194	1704	1761	2078

МАЈДАНПЕК

Варошицу Мајданпек састављају понајвише радници, који раде у рудницима. У њој има свега 42 главе пореске, а остало су странци из Угарске и Румуније, који неплаћају порезу. Осим деце тих радника има у мајданпечким школама још деце тамошњих званичника и послужитеља.

1. МУШКЕ ШКОЛЕ

У Мајданпеку има једна триразредна мушка школа. — У њој ради један учитељ. Он је учио гимназију, а у IX класи. Ове године оцењен је врло добро.

У тој једној школи било је уписано 27 ђака, а разреде је свршило 21 ђак. —

У III разреду било је 8 уписаних, а толико и свршених ђака.

Мушка школа мајданпечка смештена је у државну зграду, јер је она државна установа. Зграда је за број деце, који је у школи, доста добра, видна и пространа.

С наставним средствима врло је оскудна мушка школа. У њој има глоб, мапа Јевропе и 10 краснописних таблица, више ништа.

2. ЖЕНСКА ШКОЛА

И женска школа има само једна. Она је државна установа.

У женској школи ради једна учитељка у сва четири разреда. По спреми она је свршила Вишу женску школу, а по положају у X је класи. Од овогодишњег г. изасланика оцењена је врло добро.

У женској школи било је 22 уписане, а 20 свршивших ученица. У IV разреду било је 2 уписане ученице, а толико их је и разред свршило.

Женска школа смештена је у државну кућу. Учионица је пространа и видна.

У женској школи нема никаквих наставних средстава. Пошто су обе школе државне установе, требало би да имају више наставних средстава.

Ни у једној школи није било ни једног смртног случаја.

Свака школа има своју књижицу. У књижици мушке школе има 50, а женске 5 књига — свега 55 књига.

Мајданпечке школе имају са свим месни значај. Њих издржава држава за потребу рударских радника и званичника, који раде у управи мајданпечкој.

ОПШТИ ПРЕГЛЕД

I. МУШКЕ ШКОЛЕ

БРОЈНО СТАЊЕ МУШКИХ ШКОЛА, УЧИТЕЉА, УПИСАНИХ И РАЗРЕДЕ СВРШИВШИХ
БАКА У 1880 ГОДИНИ:

1. По СРЕЗОВИМА

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
<i>Алексиначки округ</i>				
У Алексинцу	1	6	288	245
„ срезу алексиначком.	2	2	99	80
„ „ бањском	5	7	319	283
„ „ ражањском	6	7	331	227
Свега	14	22	1037	835
Београд.	8	20	1222	1101
<i>Београдски округ</i>				
У ср. врачарском	10	10	322	237
„ „ грочанском.	6	7	248	193
„ „ колубарском.	7	7	260	178
„ „ космајском.	13	13	433	323
„ „ посавском	11	11	348	272
Свега	47	48	1611	1203
<i>Ваљевски округ</i>				
У Ваљеву.	1	5	256	227
„ ср. ваљевском	5	5	143	124
„ „ колубарском	7	7	246	208
„ „ подгорском.	2	2	111	85
„ „ посавском	8	9	357	281
„ „ тамнавском.	8	9	371	295
Свега	31	37	1484	1220
<i>Врањски округ</i>				
У Враћи	1	7	360	193
„ ср. масуричком	2	2	69	55
„ „ пољаничком	2	2	61	54
„ „ пчинском.	2	2	139	122
Свега	7	13	629	424

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
<i>Јагодински округ</i>				
У Јагодини.	1	6	250	203
„ ср. беличком.	4	4	132	108
„ „ левачком.	10	10	366	270
„ „ темнићском.	12	14	638	423
Свега	27	34	1386	1004
<i>Књажевачки округ</i>				
У Књажевцу	1	5	223	191
„ ср. заглавском.	2	2	83	72
„ „ сврљичком.	3	3	105	77
„ „ тимочком	2	2	90	83
Свега	8	12	501	423
<i>Крагујевачки округ</i>				
У Крагујевцу.	1	6	391	328
„ ср. гружанском	10	10	414	308
„ „ јасеничком.	12	13	502	385
„ „ крагујевачком	5	5	240	195
„ „ лешничком	15	18	809	591
Свега	43	52	2356	1807
<i>Крајински округ</i>				
У Неготину.	1	5	230	148
„ ср. брзопаланачком.	13	13	547	417
„ „ кључком	8	9	418	346
„ „ крајинском.	12	12	449	363
„ „ поречко-речком	6	7	234	198
Свега	40	46	1878	1472
<i>Крушевачки округ</i>				
У Крушевцу	1	6	293	239
„ ср. јошаничком	3	3	57	45

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У ср. козничком.	4	5	251	212
„ „ крушевачком.	4	4	173	106
„ „ трстеничком.	5	6	232	180
Свега	17	24	1006	782
<i>Нишки округ</i>				
У Нишу	1	6	439	375
„ ср. власотиначком.	5	7	355	245
„ „ лесковачком.	5	10	715	576
„ „ нишком.	7	7	344	222
„ „ запљанском.	—	—	—	—
Свега	18	30	1853	1418
<i>Пиротски округ</i>				
У Пироту	1	7	422	358
„ ср. белопаланачком.	3	5	242	182
„ „ височком.	2	2	83	83
„ „ лужничком.	5	5	201	145
„ „ нишавском.	8	8	351	303
Свега	19	27	1299	1071
<i>Подрински округ</i>				
У Лозници	1	3	168	140
„ ср. азбуковачком.	6	6	238	192
„ „ јадранском.	5	5	238	183
„ „ рађевском.	3	3	153	127
Свега	15	17	797	642
<i>Пожаревачки округ</i>				
У Пожаревцу.	1	7	371	334
„ ср. голубачком.	7	7	273	198
„ „ звишком.	6	6	212	121
„ „ млавском.	17	18	865	620
„ „ моравском.	13	13	624	462
„ „ пожаревачком.	15	15	698	546
„ „ рамском.	10	13	540	408
„ „ хомољском.	9	9	273	213
Свега	78	88	3859	2885
<i>Руднички округ</i>				
У Гор. Милановцу.	1	3	85	75
„ ср. качерском.	6	6	218	158

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У ср. моравском.	5	5	262	223
„ „ црногорском.	6	6	270	234
Свега	18	20	835	690
<i>Смедеревски округ</i>				
У Смедереву	2	7	306	257
„ ср. јасеничком.	10	12	578	455
„ „ орашком.	11	13	622	491
„ „ подунавском.	12	12	432	324
Свега	35	44	1938	1527
<i>Топлички округ</i>				
У Прокупљу	1	4	179	147
„ ср. добричком.	6	6	205	158
„ косаничком.	1	1	31	26
„ прокупачком.	—	—	—	—
Свега	8	11	415	331
<i>Ђуријски округ</i>				
У Ђурији.	1	3	126	107
„ ср. деспотовачком.	5	5	161	113
„ „ параћинском.	7	12	540	442
„ „ ресавском.	7	11	504	389
Свега	20	31	1331	1051
<i>Ужички округ</i>				
У Ужицу.	1	7	384	329
„ ср. ариљском.	1	1	56	44
„ „ златиборском.	3	3	150	124
„ „ моравичком.	4	6	283	248
„ „ пожешком.	2	3	190	165
„ „ рачанском.	5	5	256	210
„ „ црногорском.	5	5	239	194
Свега	21	30	1558	1314
<i>Црноречки округ</i>				
У Зајечару.	1	5	223	203
„ ср. бољевачком.	10	12	427	385
„ „ зајечарском.	11	11	387	325
Свега	22	28	1037	913

3. По ОКРУЗИМА

Чачански округ

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У Чачку	1	4	150	129
„ ср. драгачевском	9	9	334	253
„ „ карановачком	5	7	290	220
„ „ студеничком	2	2	121	88
„ „ трнавском	4	4	142	97
Свега	21	26	1037	787

Шабачки округ

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У Шапцу	1	5	358	317
„ ср. мачванском	18	18	624	520
„ „ посав-тамнавском	9	9	369	312
„ „ поцерском	12	12	468	315
Свега	40	44	1819	1464

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У Мајданпеку	1	1	27	21
Свега	558	705	30915	24386

2. По ВАРОШИМА

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У Алексинцу	1	6	288	245
„ Београду	8	20	1222	1101
„ Ваљеву	1	5	265	227
„ Враћи	1	7	360	193
„ Јагодини	1	6	250	203
„ Књажевцу	1	5	223	191
„ Крагујевцу	1	6	391	328
„ Неготину	1	5	230	148
„ Крушевцу	1	6	293	239
„ Нишу	1	6	439	375
„ Пироту	1	7	422	358
„ Ловници	1	3	168	140
„ Пожаревцу	1	7	371	334
„ Гор. Милановцу	1	3	85	75
„ Смедереву	2	7	306	257
„ Прокупљу	1	4	179	147
„ Ђуприји	1	3	126	107
„ Ужицу	1	7	384	329
„ Зајечару	1	5	223	203
„ Чачку	1	4	150	129
„ Шапцу	1	5	358	317
„ Мајданпеку	1	1	27	21
Свега	30	128	6760	5667

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИКА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У алексиначком округу	14	22	1037	835
„ Београду	8	20	1222	1101
„ београдском округу	47	48	1611	1203
„ ваљевском „	31	37	1484	1220
„ врањском „	7	13	629	424
„ јагодинском „	27	34	1386	1004
„ књажевачком „	8	12	501	424
„ крагујевачком „	43	52	2356	1807
„ крајинском „	40	46	1878	1472
„ крушевачком „	17	24	1006	782
„ нишком „	18	30	1853	1418
„ пиротском „	19	27	1299	1071
„ подринском „	15	17	797	642
„ пожаревачком „	78	88	3859	2885
„ рудничком „	18	20	835	690
„ смедеревском „	35	44	1938	1527
„ топличком „	8	11	415	331
„ ђупријском „	20	31	1331	1051
„ ужичком „	21	30	1558	1314
„ црноречком „	22	28	1037	913
„ чачанском „	21	26	1037	787
„ шабачком „	40	44	1819	1464
„ Мајданпеку „	1	1	27	21

Свега 558 705 30.915 24.386

4. По СПРЕМИ

У 558 мушких школа радило је 1880 године 705 наставника. Њих је било:

Из философског факултета	3
„ правног „	1
„ техничког „	3
„ I II или III год. факултета	8
„ Војене школе на страни	2
„ Учитељске школе наше	69
„ Учитељске школе у Сомбору	25
„ I II или III раз. учитељске школе	15
„ Богословије наше	220
„ Богословије у Карловцима	1
„ Богословије призренске	3

II. ЖЕНСКО ШКОЛЕ

УЧЕНИЦИ	УПИСАНО		ШКОЛА	НАСТАВ.	ШКОЛА	1 ПО МЕСТИМА
	УПИСАНО	СРПСКИ ДО				
93	117	1	2	1	1	У Алексинцу
35	38	1	1	1	1	" Баји
128	155	3	2	3	2	Света
865	1006	8	20	8	8	Београд
115	146	3	1	1	1	У Валују
45	52	1	1	1	1	" Обреновцу
17	22	1	1	1	1	На Угу
177	220	5	3	3	3	Света
25	49	1	1	1	1	У Враћи
91	116	3	1	1	1	У Јагодници окупје
107	124	2	1	1	2	У Њажевцу
34	39	1	1	1	1	У Арбановцу
216	255	6	1	1	1	" Крагујевцу
30	32	1	1	1	1	" Рачи
280	326	8	3	3	3	Света
94	113	3	1	1	1	У Неготину
18	21	1	1	1	1	" Брод Паланци
47	53	1	1	1	1	" Кладоу
33	41	1	1	1	1	" Дочем Миловцу
15	26	1	1	1	1	" Текији
205	254	7	5	5	7	Света
118	152	3	1	1	1	У Крушевцу
18	22	1	1	1	1	" Трстенику
136	174	4	2	2	4	Света

5. По положају у савршени

Ученици	Класи	Ученици
8	У I класи	11
41	" II	17
6	" III	17
3	" IV	17
2	" V	29
2	" VI	46
2	" VII	47
2	" VIII	80
2	" IX	133
2	" X	197
2	Приврмени	106
2	Заступника	5

6. Оцене

Од г. г. изазанима министарских оценоми су:

Ученици	Оцене	Ученици
8	Одлично	113
41	Врло добро	151
6	Добро	226
3	Прилично	17
2	Слабо	97
2	Ниша	24
2	Испод сваке оцене	7
2	Неоценовано	70

705 Света

Ученици	Ученици
73	Основне школе
1	Цетињске школе
9	I, II или III раз. В. ж. школе
2	Више женске школе у Ружици
45	Више женске школе наше
8	Релаке
157	Тимазије
2	Трговачке школе на страни
3	I или II разреда земљоделске школе
6	Земљоделске школе
41	I, II или III разреда Богословије
8	II оделена Богословије

	ШКОЛА	НАСТАВ.	УЧЕНИЦА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
<i>Нишки округ</i>				
У Нишу	1	3	168	135
„ Лековцу	1	2	155	86
„ Власотинцима.	1	1	60	44
Свега	3	6	383	265
<i>Пиротски округ</i>				
У Пироту	1	2	101	57
„ Белој Паланци.	1	1	32	25
Свега	2	3	133	82
<i>Подрински округ</i>				
У Лозници	1	2	71	53
„ Крупњу	1	1	36	33
Свега	3	3	107	86
<i>Пожаревачки округ</i>				
У Пожаревцу	1	5	246	229
„ Вел. Градишту.	1	3	100	91
„ Голуцу	1	1	16	10
„ Кушиљеву	1	1	5	4
„ Ореовици	1	1	25	23
„ Жагубицу.	1	1	16	16
Свега	6	12	408	373
<i>Руднички округ</i>				
У Гор. Милановцу	1	1	55	47
<i>Смедеревски округ</i>				
У Смедереву	1	4	198	160
„ Паланци	1	1	40	37
Свега	2	5	238	197
<i>Топлички округ</i>				
У Прокупљу	1	2	96	79
<i>Ђуријски округ</i>				
У Ђурији	1	2	70	59
„ Параћину.	1	3	143	134
„ Свилајенцу	1	3	121	94
Свега	3	8	334	277

	ШКОЛА	НАСТАВ.	УЧЕНИЦА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
<i>Ужички округ</i>				
У Ужици	1	3	161	146
„ Ивањици	1	1	37	35
„ Пожези	1	1	31	27
Свега	3	5	229	208
<i>Црноречки округ</i>				
„ Зајечару	1	4	139	114
„ Злоту	1	1	37	36
Свега	2	5	176	150
<i>Чачански округ</i>				
У Чачку	1	2	80	68
„ Карановцу	1	1	60	56
На Рашкој	1	1	20	15
Свега	3	4	160	139
<i>Шабачки округ</i>				
У Шапцу	1	4	259	204
У Мајданпеку	1	1	22	18
Свега	56	112	5024	4139

2. По ОКРУЗИМА

	ШКОЛА	НАСТАВ.	УЧЕНИЦА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У алексиначком округу	2	3	155	128
„ Београду	8	20	1006	865
„ ваљевском округу	3	5	220	177
„ врањском „	1	1	49	25
„ јагодинском „	1	3	116	91
„ књажевачком „	1	2	124	107
„ крагујевачком „	3	8	326	280
„ крајинском „	5	7	254	205
„ крушевачком „	2	4	174	136
„ нишком „	3	6	383	265
„ пиротском „	2	3	133	82
„ подринском „	2	3	107	86
„ пожаревачком „	6	12	408	373

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕНИЦИ	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У рудничком округу	1	1	55	47
„ смедеревском „	2	5	238	197
„ топличком „	1	2	96	79
„ ћупријском „	3	8	334	277
„ ужичком „	3	5	229	208
„ црноречком „	2	5	176	150
„ чачанском „	3	4	160	139
„ шабачком „	1	4	259	204
„ Мајданпеку „	1	1	22	18
Свега	56	112	5024	4139

3. По СПРЕМИ

У 56 женских школа радило је 112 учитељака. Њих је било:

Из учитељске школе у Сомбору	1
„ Учитељке школе у Митровици	1
„ II раз. учитељске школе у Сомбору	2
„ Више женске школе	62
„ Славјанског училишта у Москви	1
„ Кијевске гимназије	1
„ Више женске школе у Русији	2
„ Гимназије	1
„ I II или III раз. Више женс. школе	7
„ Основне школе	34
Свега	112

4. По ПОЛОЖАЈУ У СЛУЖБИ :

У III класи	2
„ IV „	2
„ V „	3
„ VI „	7
„ VII „	4
„ VIII „	16
„ IX „	31
„ X „	29
Привремене	18
Свега	112 учитељака

5. ОЦЕНЕ

Од г. г. изасланика министарских оцењене су:

Одлично	14
Врло добро	40
Добро	39
Прилично	5
Слабо	10
Рђаво	1
Неоцењено	3

Свега 112 учитељака

III. ЦЕЛОКУПНО СТАЊЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА МУШКИХ И ЖЕНСКИХ

	ШКОЛА	НАСТАВН.	УЧЕН. И УЧЕНИЦИ	
			УПИСАНО	СВРШИЛО
У алексиначком округу	16	25	1192	963
„ Београду	16	40	2228	1966
„ београдском „	47	48	1611	1203
„ ваљевском „	34	42	1704	1397
„ врањском „	8	14	678	449
„ јагодинском „	28	37	1502	1095
„ књажевачком „	9	14	625	531
„ крагујевачком „	46	60	2682	2087
„ крајинском „	45	53	2132	1677
„ крушевачком „	19	28	1180	918
„ нишком „	21	36	2236	1683
„ пиротском „	21	30	1432	1153
„ подринском „	17	20	904	728
„ пожаревачком „	84	100	4267	3258
„ рудничком „	19	21	890	737
„ смедеревском „	37	49	2176	1724
„ топличком „	9	13	511	410
„ ћупријском „	23	39	1665	1328
„ ужичком „	24	35	1787	1522
„ црноречком „	24	33	1213	1063
„ чачанском „	24	30	1197	926
„ шабачком „	41	48	2078	1668
„ Мајданпеку	2	2	49	39
Свега	614	817	35939	28525

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД БРОЈНОГ СТАЊА ОСНОВНИХ МУШКИХ И ЖЕНСКИХ ШКОЛА
1870 СА 1880 ГОДИНОМ

	1870				1880			
	ШКОЛА	УЧИТЕЉА И УЧИТЕЉ.	УЧЕН. И УЧЕНИЦА		ШКОЛА	УЧИТЕЉА И УЧИТЕЉ.	УЧЕН. И УЧЕНИЦА	
			УПИСАНО	СВРШИЛО			УПИСАНО	СВРШИЛО
У алексиначком округу	14	19	838	712	16	25	1192	963
„ Београду	15	29	1442	1318	16	40	2228	1966
„ београдском округу	36	37	1282	938	47	48	1611	1203
„ ваљевском	23	29	1226	1073	34	42	1704	1397
„ врањском	—	—	—	—	8	14	678	449
„ јагодинском	25	32	1331	1193	28	37	1502	1095
„ књажевачком	11	13	603	510	9	14	625	531
„ крагујевачком	39	47	1828	1349	46	60	2682	2087
„ крајинском	36	42	1742	1424	45	53	2132	1677
„ крушевачком	15	21	967	823	19	28	1180	918
„ нишком	—	—	—	—	21	36	2236	1683
„ пиротском	—	—	—	—	21	30	1432	1153
„ подринском	12	14	569	477	17	20	904	728
„ пожаревачком	62	76	3053	2687	84	100	4267	3258
„ рудничком	16	16	726	469	19	21	890	737
„ смедеревском	29	36	1399	1243	37	49	2176	1724
„ топличком	—	—	—	—	9	13	511	410
„ ћупријском	16	25	1275	1074	23	39	1665	1328
„ ужичком	19	26	1195	937	24	35	1787	1522
„ црноречком	18	22	1155	993	24	33	1213	1063
„ чачанском	21	26	1011	827	24	30	1197	926
„ шабачком	34	40	1704	1385	41	48	2078	1668
„ Мајданпеку*	—	—	—	—	2	2	49	39
Свега	441	550	23346	19442	614	817	35939	28525

ЊИЖНИЦЕ СВИЈУ ОСНОВНИХ ШКОЛА

У свима књижицама основних школа било је књига :

У алексиначком округу	575
„ Београду	638
„ београдском округу	1949
„ ваљевском	1649
„ врањском	91
„ јагодинском	1584
„ књажевачком	184

У крагујевачком округу	2098
„ крајинском	1896
„ крушевачком	1241
„ нишком	276
„ пиротском	194
„ подринском	745
„ пожаревачком	3301
„ рудничком	769
„ смедеревском	1936
„ топличком	42

* У 1870 години Мајданпек је обухваћен у округу крајинском.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

У ђупријском округу	960	У шабачком округу	1869
„ ужичком „	1441	„ Мајданпеку „	55
„ црноречком „	540		
„ чачанском „	1220		
		Свега	25539 књига

БЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛА

— Његово Височанство, узвишени владалац наш, приликом доласка свога у Баточину, благоволео је као вазда, тако и сада подарити ученицима овдашње школе 10 дуката цесарских.

На овом високом поклону преузвишеног дароваоца вазда најсрдачније захваљује наставник са својим малим ученицима — топло се молећи Богу за здравље и срећу Његову.

